

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HERCEG JÁNOS: SÁRGARIGÓ
ALEKSANDÁR TIŠMA NOVELLÁJA
GOBBY FEHÉR GYULA ÉS BRASNYÓ ISTVÁN
ELBESZÉLÉSEI

GÖNCZ LAJOS: A KÉTNyelVŰSÉG
DEFINÍCIÓJA ÉS FAJTÁI

HÓDI SÁNDOR: A „MAJDNEM” EMBER
KOLTAI TAMÁS SZÍNHÁZI LEVELE
GEROLD LÁSZLÓ ÍRÁSA A BITEFRŐL

KÖNYV-
SZÍNI-   KRITIKA

1983

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLVII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

- Herceg János:* Sárgarigó (novella) 1113
Aleksandar Tišma: A világ legnagyobb Beethoven-szakértője 1120
Aleksandar Ristović versei 1132
Gobby Fehér Gyula: Menekülések (novella) 1137
Brasnyó István: A síralomvölgy (elbeszélés) 1152

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Göncz Lajos:* A kétnyelvűség definíciója és fajtái (tanulmány)
1180
Hódi Sándor: A „majdnem” ember (tanulmány) 1192
Koltai Tamás: Vidéki színház '83 (tanulmány) 1204

HAGYOMÁNY

- Kovács Endre:* Telex a túlvilágról (Adalék Dorozsló hiedelemvilágához) 1212

SÁRGARIGÓ

HERCEG JÁNOS

Az eset állítólag Olaszországban történt. Veronában, vagy hol. De megtörténhetett volna a világ bármely civilizált részén, ahol még nem vezett ki teljesen az istenhit az emberi szívekből. Vagy legalább az emléke visz kísértésbe olykor egynémely ingatag lelkeket.

Barátom, aki nekem elmesélte, úgy hahotázott, hogy a térdét csapkodta. Mint aki ebben az egyszerű, mindennapi élet diadalát látta az álnokul romlott szemforgatás fölött. Én — minek is tagadnám! — egy kicsit beleborzongtam. És hogy most mégis megpróbálom megírni ezt a Maupassant tollára méltó témát, legalább, ami a környezetrajzot illeti, csak azért teszem, hogy megszabaduljak tőle. Egyben ismételten levonva a tanulságot, hogy az élettől semmi sem idegen, ami emberi, még az ilyen groteszk eset sem.

A közepén kezdem, a kis garniszállónál, amely csöppet se feltűnően foglalta el helyét három emeletével a lakóházak sorában, a nem túl forgalmas mellékutcában, úgyhogy csak a sarok felé nézve lehetett látni egy-egy nagy robajjal eldöcögő villamost, s onnan lett hallható a rikkancsok rekedt ordítása az újság aznapi szenzációjával, mintha máris kitört volna a harmadik világháború. Itt csend volt. A házak földszintjén persze üzletek helyezkedtek el, cipészek és órásk, patikák és narancsárusok munkahelye. A szállodával szemben kutyaszalonból lépett ki néha egy-egy illatos hölgy, pórázon a kutyusával, amelyen ugyanolyan színű felöltő feszült, amilyen az ő köztümje volt, és fején a szőrét frissen ondolálták, akárcsak az ő haját.

A három emelet mindegyikén hat-hat szoba volt. Lenn, a portás helyén a madám ült, egy diszkrétén halk szavú, korosabb nő, éppen csak annyira kifestve, amennyire az illem megkívánta.

— Apró halfajta, a Fekete-tengerben él, mégy betű — szólalt meg mögötte egy hatvan körüli kövér úr, a férje, sápadtan, szemüveges, ahogy a keresztretjvényből kérdően felnézett, s látni lehetett rajta, hogy szívelhájasodásban szenved és egy roham előbb-utóbb elviszi.

Innen a portáról betekinthező volt a nem túl nagy bár, mert szalonnak mégse volt mondható, mint a közönséges bordélyokban. Bár ez is inkább csak este üzemelt, hangulatvilágítással és egy szál zongoristával, aki kissé hamisan játszott a régi-régi tangókat, mert nem volt hallása, ez azonban itt alig bántotta valakinek is a fülét.

S ebben az igazán disztíngvált kis garniban nem voltak állandó alkalmazásban foglalkoztatott lányok. Rendes úrilányoknak nevezhető ifjú hölgyek jelentek meg s foglaltak helyet az apró asztaloknál. Meg szolid, családanyai külsővel libbentek be mások, éppen csak biccentve a madámnak, szőkék és barnák, gusztusosan molettek és csontváznyira lefogyasztott modern nők.

A szívfbajos férj ilyenkor már meggypiros zekébe bújt, odakacsázott lihegve a hölgy elé, s mint valami igazi pincér, halkán megkérdezte:

— Parancsol?

Volt, aki szörpöt kért, s azt szopogatta szalmaszálon, amíg a vendége meg nem érkezett, míg a züllöttebbek, akik belerokkantak ebbe a nehéz kenyérkeresetbe, rumot vagy whiskyt kortyoltak, mint az öreg matrózok, ha partra szálltak valahol, s ügyekeztek mielőbb leinni magukat.

De kinn az utcán, s otthon, férjük oldalán s gyerekeik családi meleget árasztó körében ugyancsak fogcsikorgatva tartották a látszatot. Éppen csak besurrantak hetenként kétszer-háromszor, megbeszélte randevújuk szerint a „Sárgarigóba”. S ha egy kis szerencséjük volt, esetleg még egy vendéggel megtoldva a titkos kirándulást.

És a vendégek is kifogástalan, komoly úriemberek látszatát keltezték, akik kinn az életben polgári tekintélyt élveztek, magas állást, otthon meg példás férjek és családapák voltak. Isten a megmondhatója, mi vitte bele őket ebbe a kétlakiságba, de hát az ember a legrejtélyesebb élőlény a világon.

— Jó estét, asszonyom! — jött a tanár egyenesen az egyetemről, mint Emil Jannings abban a régi filmben, amelyben Marlene Dietrich énekelt fiatalon, combja tövéig felfutó fekete harisnyában, s pillanatok alatt kibillentette az öreget józan és meggondolt polgári

lckiállapotából, de a szerencsétlen mégis oly boldognak érezte magát vele, mint soha senkivel azelőtt.

— Esik még? — kérdezte a madám, míg odaadta a szobakulcsot és átvette a pénzt, a „taxát”. Mert a még újonnan jött, a viszonyokban járatlan palikra kertelés nélkül rászólt a hájas férj: „Itt, kérem, előre lesz fizetve!”

— Szakad, a kutyafáját! — s bekukkantott közben a bárba, ahol a hölgy már várta, vagy neki kellett várakoznia. Szintén valamilyen hülye szörpöt szíva szalmaszálon, mint valami gyerek, s az egészben ez volt a legszegyenletesebb. Nem is bírta ki szemrehányás nélkül:

— Hol voltál oly soká, szívem?

— Jaj, nem tudtam otthonról elszabadulni! Ne haragudj, drágám!

Aztán a bíróság elnöke jött, majd szemlesütve egy jámbor egyházi személy, civilben természetesen, utána a gyárigazgató és így tovább. Néha más is betévedt, mert csak a cégért nézte a sárgarigóval, fekete csőréből mintha még hallani lehetett volna az erdő dalát, s különben is az egész kis hotel rém barátságos volt.

Az idegeneket, akikre rá volt írva, hogy csak átutazók, jól megnézte a madám. S vagy átnyújtotta a kulcsot, ha bizalomgerjesztő külsejű volt az illető, a pénzt sem előre kérve, mert ilyen esetben hogy néz az ki. Vagy egy bocsánatkérő bájmosollyal közölte, hogy sajnos nincs üres szobája. Ami gyakran igaz is volt, kis hotel lévén, három emeletén hat-hat szobával. Mi az? Tavasszal, de bánatos őszi estéken is sokszor telt ház volt, meg egyébként is jól ment a kis szálloda, hála Istennek!

Ki hitte volna, hogy egy napon úgy omlik össze minden, mint a kártyavár! Mintha sose lett volna.

— Húszévi keserves munka után! — jajgatott még hetek múlva is a madám. — Amikor végre sikerült felvirágoztatnom az üzletet! Az uram is végleg belerokkant, ha ki is engedik a kórházból, ember nem lesz belőle többé soha!

S az egész a madámnak egy gyenge pillanatán múlt.

— Jó estét kívánok! — jött be a pasas, először a madámra nézve mosolyogva, majd körülhordta tekintetét, aztán barátságosan, megelégedett hangon azt mondta: — Egy csendes szobát kérek!

— Nálunk minden szoba csendes — felelte a madám szintén mosolyogva, most azonban őszintén és igazán. Azóta sokszor visszapergette magában ezt a jelenetet az ismeretlen férfival, aki kék

szemű volt, szőke és szakállas és nagyon rokonszenves. Hogy mivel vette le őt a lábáról, pedig ő a vesékbe látott? Mi ment végbe benne, hogy gyanútlanul nyújtotta át a kulcsot a vadidegennek, arra csak jóval később döbbsent rá. Fiatal lány korában volt egy rövid lejáratú szívyszerelme, amelynek emlékét rég behavazta az idő, de azon az estén valahogy a tudata alján megjelent. Váratlanul, ahogy már az emlékek egyszerre megrohanják az embert. Hol angyali szélességgel, hol erőszakosan és szemrehányással tele, gyengéden elhárítva, illetve durván félrelökve minden ellenállást, úgyhogy a szabad akaratnak is nyomavész.

Az volt ilyen szőke és kék szemű, az a fiú, aki egy reggel a fürdő parkjának fái alatt tűnt fel, míg a lombok közt vidáman füttyült egy rigó, és széles mozdulattal kapta le fejéről a kalapját, mintha ismerték volna egymást, jöllehet akkor látta először.

— Szereti a madárdalt? — lépett hozzá, pedig abban az időben aszfaltbetyárnak tekintették, aki ismeretlen nőt leszólít. Ő azonban szemlesütve és ártatlanul lehelte:

— Nagyon! — S most, hogy mindez eszébe jutott, ez a kis buta kérdés is a madárral olyannak tűnt, mint valami jelkép, amely egész életén átvonult, persze, a tudata mélyén, majd egyszerre feltörve, akár a búvópatak, mint most, illetve azon az estén a „Sárgarigóban”.

Délután a cukrászdában ültek, este táncoltak, keringőt és tangót, oly álmatagon, ahogy itt a bárban szálltak a táncdal hangjai a hangulatlángok kék és piros fényei között bujkálva:

— S fog majd írni nekem? — kérdezte ő kicsit elfulladva és bátran mégis, mire ez a kék szemű szőke, kezét az ő kezére téve, azt mondta:

— Ó, drágám! Mindennap egy levelet!

Másnap elutazott, s ők se maradtak sokáig a szüleivel.

És nem írt. Soha egyetlen sort sem. Eltűnt az életéből, sajnos nem nyomtalanul. De aztán jöttek mások, jött ez a szegény Robert, aki már akkor kövér és lúdtalpas volt, de egyebekben jó férjanyagnak látszott, hát hozzáment.

— Szeretem a csendes helyeket! — mondta a pasas, s egy romantikus sóhajjal hozzátette: — Az élet viharosan örvénylik körülöttünk, hát legalább kis időre keressünk menedéket előle. A csendben, a békességben, a szeretetben!

A madám csak egy néma sóhajjal válaszolt, pedig a szíve mélyéig átérezte, mennyire igaza van az új vendégnek.

Mire azonban körülnézett, már el is tűnt előle a szobakulccsal. Nem ért rá utánanézni, hova lett, felment-e a szobájába, volt-e bőröndje, vagy üres kézzel jött ez is, ahogy már a Stundenhotelekben szokásos. Különben is megindult a forgalom. Egyetlen asztal se maradt üresen a bárban, s Robert nem győzte a kiszolgálást.

Ott ült többek között a vasgyáros, whiskyt ivott, s nagy pohárból ásványvizet utána. A szegényesen öltözött kislányra várt, aki mindig kifulladásra érkezett és megrémülve, mint akit üldöznek. „Vasgyárosnak” ők nevezték el, hiszen itt senkinek se volt neve, s épp ez volt az érdekes és vonzó, ez a titokzatosság, ami a díszkrécio zálogaként biztonságérzettel töltötte el a vendégeket.

Ez az alak azonban, ötven és hatvan között, olyan volt kopaszon és pofaszakállasan, mintha egyenesen Georges Ohnet regényéből lépett volna ki ehhez a röpke megalianszhoz a szegény kislánnyal.

És itt volt már a gróf, feltűrt kabátgallérral, mintha esőből érkezett volna, félszemén monoklival és raccsolva, ahogy már egy grófhhoz illik, pedig valószínűleg csak könyvelő volt valahol a város másik végében. Ő nem ment be a bárba, hiszen a hölgye ott már várt rá, csak inteni kellett neki, amit a gróf egy hanyag mozdulattal meg is tett, miután levette szeméről a monoklit, rálehel, majd újra visszatette, úgyhogy máris jött az asszony, vastag csipőjét széles hullámokban hintáztatva, bánatos mosollyal, s kicsit már hervadtan, de meglehetősen, hogy épp ezt szerette benne a gróf.

Egymás után szállingóztak nők és férfiak, mint a fecskék egy kiadós tavaszi eső után, mikor a láthatáron, mintegy kiengesztelésként, először halványan, majd egyre élesebb fénnel ragyog fel a szivárvány.

Akkor hangzott el a kiáltás oly erőteljesen, ahogy talán csak a havasi kürt hangja száll az alvó völgyek felett:

— Emberek! Testvéreim! Az Úr Jézus velünk van!

— Mi az, kérem? — hallatszott Robert indignált hangja, s a zongorista belevágott a billentyűkbe, de a szőke szakállast ez se zavarta.

— Szálljatok magatokba! Kerüljétek a bűn förtelmeit! Az Úr velünk van, de megbünteti a vétkezőket!

Előfordult már, hogy az Üdvhadsereg tagjai ide is benyitottak énekelve és muzsikálva. De Robert meg se várta, hogy a katonásan öltözött nők sorából kilépjen a szónok, s miután a zenekar elnémult, prédikálni kezdjen.

— Jó, jó, csak menjenek Isten hírével! — mondta, és ropogós

bankót nyomott a szónok kezébe, mire azok egy fegyelmezett hátraarccal elvonultak, és észre se vette senki az incidenst. Most is hasonló módon próbálkozott a pasassal, de az egyetlen biztos mozdulattal félrelökte, és tovább beszélt.

— Pusztulás előtt áll a világ! De ha felidézitek magatokban Jézus szavait és megtartóztatjátok magatokat a bűnöktől, talán túlélhetitek a kataklizmát! Térdeljenek le, imádkozzunk!

Ő térdelt le elsőnek, széles mozdulattal keresztet vetett, de akkor már ott termett Robert, a hóna alá nyúlt, és rárivallt:

— Micsoda arcátlanság ez? Rendes emberek nyugalmát feldúlni! Távozzék!

Nem lehetett tudni, hogy a pasas mit csinált. Gyomorszájon vágta, mint egymást a jégkorongozók a palánknál, vagy a tekintete volt oly szuggesztív, hogy Robert elnémult, pár lépést hátrált, aztán hápogva a szívéhez kapott, és lerogyott, míg amaz harsány hangon imába fogott.

A jelenetnek azonban már alig maradt szemtanúja. Elsőnek a zongorista rohant ki, fekete szemüvegét zsebre vágva, hogy senki se sejtse, honnan jött, aztán a professzor ugrott fel, majd gallérját feltűrve a gróf, míg az emeleti szobák vendégei ugyancsak rémülten igyekeztek elmenekülni. Talán a megszállott alkalmi prédikátor szavai rengették meg a garni falait, ahogy zengő hangon imádkozott. Mintha csakugyan az utolsó ítélet napja érkezett volna el, ahogy régen az iskolában tanították.

Csak a rossz ruhájú kislány térdepelt mellette buzgón imádkozva.

A madám mindezt egy szélütött tehetetlenségével nézte a portáról, háta mögött a fekete táblával, amelyen a kulcsok lógtak. Az éles füttyszóra tért magához, a pasas azonban akkor se hagyta abba imáját, amikor a rendőrök előzönlöttek a bárt.

— Mi folyik itt? — kérdezte a rendőrőrmester, kis mokány, fekete ember, kunkori bajuszához nyúlva. — S ki ez az agitátor?

Látszott rajta, hogy az első pillanatban tudta, hol van. Éppen csak a szituációt találta szokatlannak.

— Kérem, ez egy szolid, csendes hotel — jött meg a madám hangja, míg Robert üveges szemmel lihegett a zongora mellett, mert válságos pillanatokban a nők mindig erősebbek a férfiaknál.

— Kérem, én pontos adófizető vagyok, s itt soha botrány még nem fordult elő. Ez az impertinens alak azonban...

— Álljon fel, öregem, igazolja magát! — lépett az őrmester a még mindig imádkozó pasashoz, és vállára tette a kezét.

Egy-két pillanattig türelmesen várt, elnéző mosollyal a kis bajuszán, amíg az imádkozó férfi keresztet nem vetett s fel nem állt.

— Na jó! — mondta azután szinte gyengéden, amikor átnézte a pasas papírjait. — Most majd elkísérjük magát szépen a doktor bácsikhoz . . .

— Én nem vagyok őrült! — kiáltotta amaz. — Hagyjanak engem békén! Én Isten igéjét hirdetem, ahol csak lehet, s ahol szükség van rá!

— Jó, jó — mondta az őrmester, s megint vállára tette a kezét. — Nem lesz semmi baj, nyugodjon meg! Mi rendes fiúk vagyunk!

A kislány lehajtott fejjel még mindig térdepelt. Kopott svájci-sapkája félrecsúszott a fején, úgy kellett a rendőrnek rászólnia:

— Maga is álljon fel, és mutassa a bárcáját!

Nem tudni, mi szállta meg a madámot. Sajnálta a szegény lányt, vagy a hotel feltételezett jó hírét szerette volna megvédeni? Hiszen ez a szerencsétlen egyedül ragadt itt a találkára érkezettek közül. Sikoltós hangon kiáltotta:

— Ez egy nagyon jóra való kislány! Betévedt, szegényke, amikor ez az őrült imádkozni kezdett. Kérem, hagyják elmenni, én garantálok érte!

Tiltakozása persze nem használt. A rendőrök mindkettőjüket körülfogták, s néhány pillanat múlva csukott kocsijuk szirénája behasított az est tömör hangzavarába.

Nem sokkal ezután abbahagyta elképzelt énekét a kapu fölött a sárgarigó. Hogy a hotel megszűnt-e hotelnek lenni vagy csak gazdát cserélt és átkeresztelték, ki tudja. Maga az épület, akárcsak az utca, változatlan maradt, mintha mi sem történt volna.

A VILÁG LEGNAGYOBB BEETHOVEN-SZAKÉRTŐJE

ALEKSANDAR TIŠMA

A világ legnagyobb Beethoven-szakértőjével Zürichben átutazóban, abban a sportklubban ismerkedtem meg, amely a környékbeli Limmat folyócska nevét viselte, s abban az időben tömegszállítás gyanánt szolgált. Azon a tavaszon ugyanis, 1957 tavaszán, a budapesti felkelés után alig néhány hónappal, valamennyi zürichi szálló, a legdrágábbakat kivéve, tele volt magyar menekültekkel. Ezért az illetékesek, hogy elhelyezhessék az újonnan érkezőket meg a többi futóvendégeket is, kisegítő szálláshelyeket nyitottak.

Limmatsheimban, ahová az utazási iroda, kellő sajnálkozás kíséretében engem is utalt, egy nagy teremben, korábbi rendeltetése szerint tornateremben, helyezték el az utasokat. A termet, erre az alkalomra, deszkafallal osztották férfi- és női lakosztályra, majd mindkettőből, festetlen rétegelt lemezekkel, még külön fülkéket választottak le, azok lettek volna a szobák. Csakhogy a fülkék fala nem zárt a mennyezetig, hanem csak félig, s mivel a választófal mindkét oldalán voltak a közös mosdók, a két lakosztály között húzódo folyosófélében állandó volt a jövés-menés, az alacsony falakon pedig folyton átkopogtak vagy átkiabáltak. Mindez a rendtelenség és túlzásfoltosság benyomását keltette.

Engem, megérkezésem estéjén, a kimerültnek látszó, morózus portás jobbra vezetett a folyosón, ahol — nyakukba kanyarított törlőkendővel — a fülkéikből vagy a mosdóból kilépő fiatal férfiak cikáztak; a portás, amolyan tessék-lássék kopogtatás után, az egyik utolsó fülkébe vezetett be, amelyben hat ágy sorakozott a fal mellett. A balról levő két ágyon pizsamára vetkőzött magyar fiatalemberekből álló társaság ült mezítlábasan, s kártyázott; jobbra, a fülszéle mélyében, rendszeretesen a hónaljáig húzott pokróc alatt egy idős ember, vagyis a világ legnagyobb Beethoven-szakértője feküdt.

Akkor még nem tudtam, hogy az; csak azt láttam — márpedig nem lehetett nem látnom, mert a portás a közvetlenül mellette levő ágyhoz irányított, meg azért is, mert annyira kirítt abból az életvidám, fiatalos társaságból —, hogy teljesen ősz, jócskán kopasz agastyán, sápadt, beesett arccal, öregesen bütykös, foltos kézzel, melynek karomszerűen begörcbült ujjai szórakozottan lapogatták a takarót. Köszöntem, egyedül neki — mert a fiatal emberek egy pillantásra sem méltattak —, óvatosságból az itteni hivatalos, tehát német nyelven, s ő élénken biccentve a párnáiról, azonnal és szívélyesen, szintén németül, fogadta is a köszönésemet öregesen rekedt hangján, de kifogástalan irodalmi kiejtéssel. Azután világoskék, gyulladásszerű szemével figyelmesen elnézte, mint rakodok szét az ágyon és az ágy körül, majd, amint tekintete találkozott a tekintetemmel, amelyből már eltűnt a frissen érkezett utas gondterheltsége, beszédbe elegyedett velem. Megkérdezte, hová való vagyok, mivel foglalkozom, s látható érdeklődéssel nyugtázta válaszaimat; az ágy szélébe kapaszkodva az oldalára fordult, felém, és a feje alá tornyozva párnáit kijelentette, hogy akkor minden biztonnyal ismerek egy Richard Schwarz nevezetű urat, aki szintén jugoszláv, s annak idején tanulmányt jelentetett meg Beethovenről. Közöltem, hogy az említett urat, sajnos nem ismerem, de — nem minden hiúság nélkül — hozzátettem, hogy kiadóvállalatomban, amelyben dolgozom, éppen mostanában adott ki egy másik könyvet Beethovenről, Romain Rolland ismert monográfiájának fordítását. Erre csak legyintett, mondván, hogy Rolland műve mint a nagy zenész iránti rokonszenv megnyilvánulása jelentős ugyan, de az új felfedezések miatt rég túlhaladott; mindjárt ezután megvallotta, hogy több mint négy évtizede immár maga is egy Beethoven-könyvön dolgozik, Zürichbe is új adalékok után nyomozva vetődött; csakhogy a betegség — egy váratlan szívroham két héttel ezelőtt — levette lábáról, s ideiglenesen ebbe a vendégszerető fogadóba kényszerült, ahol az ágy nyugalom majd csak talpra segíti. A hosszú tiráda és a benne lapangó izzás alighanem túl nagy erőfeszítésébe került, mert a mondat köhögésbe fulladt; az arca belevörösödött, a lélegzete szaporára és kapkodóvá vált, úgyhogy kénytelen volt visszahanyatlani párnáira. Aztán láttam, hogy fokozatosan elfehéredik, a halántékán és a homlokán pedig beteges verejték fénylik. Párnája alatt bizonytalanul kézzel kitapogatta a zsebkendőjét, megtörölgette a homlokát, ami bizonyára újból kifárasztotta; lehunyta szemét, s hall-

hatóan lélegezve, időnként szárazon felköhögve és elhaló hangon, gépiesen nyögdecselve, sokáig mozdulatlanul feküdt, akár egy haldokló.

Állapota azonban fokozatosan javult, a lélegzete lelassult, elhalkult, annyira, hogy lelkiismeret-furdalásom enyhültén már azt hittem, elalszik. De hát ez lehetetlennek bizonyult. A szomszédos ágyakat megszálló fiatalság kíméletlenül csapdosta a lapokat, folyt a játék közben szokásos élcelődés és ugratás, s a fülkében is köröskörül ment a terefere, az emberek átkiabáltak egymásnak, rikoltoltak, vihorásztak, úgyhogy az aggastyán hol erre, hol arra a neszre riadt fel szendergéséből; csámcsogott beesett szájával, a zsebkendővel időről időre megtörölgette a homlokát, majd amikor fülkénk ajtaja zajosan kivágódott, s egy nagydarab, farmernadrágos fiatalember jelent meg az ajtókeretben, teljesen felébredt, és tágra nyitotta búzavirágkék szemét. Haragudtam a betolakodóra, s egy lesújtó pillantással akartam büntetni, de amikor jóváhagyást keresve a bácsira néztem, csodálkozva vettem észre, hogy zavartalan, szinte gyermeketeg kíváncsisággal csüggött rajta; a fiatalember gunyoros köszönését, amely az egész társaságnak szólt, szívélyeskedő mekegással fogadta, majd, miután a jövevény a többiektől távolabb nyúlt el egy félreeső ágyon, még meg is szólította. Meg-megisméltelve és egyszerűsítve a mondatait — mert az ifjonc egészen gyengén értett németül —, kifaggatta, merre járt aznap, a kapott válaszkra helyeslően bólogatott, felhívta a figyelmét a város nevezetességeire, amelyeket emez elmulasztott megtekinteni, s tette ezt mindaddig, amíg egy újabb köhögési roham nem intette nyugalomra és pihenésre. Beláttam, hogy nagyon szívós haldoklóval van dolgom.

Hogy ez így van, később is beigazolódtott rövid ismeretségünk során. Rövid, mondom, nemcsak azért, mert mindössze két napig maradtam Zürichben, hanem még inkább azért, mert a teljesen ismeretlen város megkísértései közepette, ahol nemcsak az újdonság varázsa vonzott, hanem bizonyos elintéznivalóm is akadt, érthetően kevés időt töltöttem abban a zajos és egy cseppet sem vonzó fogadóban. Sétaképpen még az este nekivágtam az ismeretlen utcáknak, leértem a tópartra, s az egyébként láthatatlan, de miriádnyi fényforrástól sziporkázó hegykaréjba foglalt tó annyira megejtett csendjével, hogy sokáig nem tudtam megválni tőle; amikor nagy későre visszamentem a klubba, a terem mennyezeti égői csak parázslottak, én meg annyira fáradt voltam, hogy alig vártam, hogy

kitapogassam az ágyam, levetkőzzem és álomba merüljek. Reggel megint csak siettem, hogy helyet fogjak a közös mosdóban, s hogy aztán mielőbb belevesszek a verőfényes napsütésbe, amely akadályt nem ismerve elárasztotta a termünket is. Ilyképpen a bácsinak csak egy futó pillantás jutott, ahogy — talán a rosszul eltöltött éjszaka után, vagy csak a körülötte levő lőtás-futástól védekezve — lehunyt szemmel feküdt az ágyában.

De azért ebéd után, amikor visszatértem a klubba és a fülkénkbe, hogy lepihenjek, nem lehetett nem folytatni az ismerkedést. A lakótársak még nagyban dolgoztak, vagy munka után futkároztak; a fülkék közötti járatok üresek; a mi bokszukban a bácsi egyedül feküdt, magányában, nyugalomában, úgy látszott, erőre kapva, beszélgetésre készen. Amint beléptem, engem is, akárcsak az este azt a behemót alakot, megkérdezett, hogy töltöttem a délelőtti időt a városban; amikor elárultam, hogy egy kiadónál jártam, majd kérdészködésre azt is, hogy a Manesse cégről van szó, a művelettel járó erőfeszítéssel mit sem törődve, azonnal felkönyökölt, ráncos nyaka kinyúlt, fonnyadt fejcskékjét, amelyen, körben, tarajként meredezett az ollót rég nem látott, elfeküdt haj, felkapta, majd gyulladásozó kék szeméről a homloka közepéig rántva fel hófehér szemöldökét, felkiáltott:

„Manesse! De hiszen az egy kitűnő kiadó, uram! Azt hiszem, éppen a napokban bukkantam rá egy rendkívül érdekes művecskére a Manesse-féle katalógusban. Igen, igen, éppen Manesse-nál, egészen bizonyosan.”

S máris hasra vetette magát, s kezével beleásott abba a folyóirat- és újsághalmazba, amely a párnája mellett álló széken tornyosodott. Egy-egy számot megemelt, majd visszatette a többihez, aztán más példányokat vett elő, egész kötegeket emelt a takarójára, hogy mélyebbre áshasson bennük, úgyhogy hamarosan valósággal elborította a poros, sárguló papírhalmaz. Felkeltem az ágyamról, hogy segítsék neki, ám bár semmi értelmét nem láttam az egész erőfeszítésnek; megkérdeztem, mit keres tulajdonképpen, azt mondja, a *Züricher Zeitung* egy tíz- vagy tizenkét nap előtti számát, erre aztán úgy folytattuk közös erővel a kutatást, hogy egyenként vetünk kézbe minden lappéldányt, hangosan elolvastuk a címét, dátumot, s tettük vissza mindegyiket a helyére. Meglepett, mi minden volt közöttük: két-három svájci, legkevesebb ötféle német publikáció, meg az *Arts* és a *Times Literary Supplement* egyik-másik száma, de mind korábbi évfolyamok és rendetlenül egymás hegyén-

hátán az esztendő különböző szakából. Azonban kiderült, hogy ez nem minden; a bácsi, segítőkészségemen láthatóan felbátorodva, türelmetlen hangon utasított, hogy nézzek be az ágy alá, ahol — egy kisebb vászonkoffer mellett — valóban felfedeztem még egy halom újságot és folyóiratot, s ezt is ki kellett onnan bányásznom. E rejtett tartalékban végre meglettük a *Züricher Zeitung*nak azt a számát, amelynek dátuma megközelítően megfelelt a bácsi állításának; amikor ezt megállapította, diadalmasan felkiáltott, majd lázas sietséggel, köhécselve, reszkető kézzel lapozott bele az újságba és kopogtatta meg aszott, görbe mutatójával, melynek szederjes körme már rég nem volt lemetélve, az utolsó oldalak egyikén, a lap alján, a piros ceruzával sűrűn aláhúzott sorokat:

„Itt van! Nem megmondtam? Tudtam! Tudtam!”

Apró betűs, újságban szokásos bibliográfiai közlemény volt, amelyben Unger úr — mert így hívták az öreget — aláhúzott minden őt érdeklő címszót, közöttük valóban a zürichi Manesse Verlag egy kiadványát, valamint *Geschichte der Music des Barocks*-t, vagy *Musikgeschichte des Barocks*-t, nem tudom már, és a szerzője nevét is elfelejtettem, amint elolvastam.

A bácsi azonban tovább foglalkozott a könyvvel éppen szerzőjére való tekintettel, akinek igen jó csengésű neve van a zenetudósok, külön pedig a Beethoven-szakértők között; bizonyítékul megemlítette három-négy korábbi művét, ezeket jómaga is olvasta, tanulmányozta, s igen hasznos kivonatokat készített belőlük; csakhogy, tette hozzá sajnálkozással, éppen nincsenek kéznél, mert készülő könyvének anyagával együtt ottmaradtak a kis magánpanzióban, ahol munka közben a szívroham érte, de hát a magas panzióárak miatt kénytelen volt elköltözni onnan, svájci tartózkodását ugyanis csupán néhány napra tervezte útban Milánóba, melynek irattárát szintén át akarja nézni. Milánóból pedig Angliába utazik, ahol fontos, még közöletlen anyag várja. Gyógyuljon csak meg és fusson be a Beethoven-alapítvány havi ösztöndíja, amely a váratlan címváltozás miatt bizonyára kallódik valahol.

Amikor idáig ért mondókájában, egy látogtás zavarta meg, amely bepillantást engedett Unger úr magánéletébe. Az ajtó felől félénk kopogtatás hallatszott, majd amikor elmormogtuk a „szabad”-ot, takaros fekete ruhában egy pirospozsgás arcú, gömbölyded, galamb-ész anyóka óvakodott be az ajtón, nem is belépett, hanem inkább besurrant nagy-nagy figyelmességében, s mint valami tálcán, kivacsalt, összehajtogatott fehér férfiinget egyensúlyozott.

„Jó napot, Albert”, csicseregte az Unger úréhoz hasonló kifogástalan németséggel. „Hogy érzed magad?”

Az öregember, mint aki nem egészen érti, honnan pottyant ide a felesége, csodálkozva ránézett, felületesen csak odavetette neki, hogy „Jól érzem magam, jól érzem magam”, majd újból felém fordulva folytatta vége-hossza nincs meséjét a levéltárakról, kiadók-ról, alapítványokról, amelyek mind mintha csak azért volnának, hogy megjelenhessék a legjelentősebb Beethoven-monográfia, már-mint az ő műve. Legalábbis így kellene lennie, fújta fel beesett orcáit és borzolta fel harciasan a szemöldökét Unger úr. A valóság az, hogy a kiadók sürgetik, az alapítványok pedig zsarolják, követelvény, hogy azonnal lásson hozzá a bejelentett könyv megírásához, s kész szöveggel bizonyítson, különben felbontják a szerződést, és megszüntetik a havi segélyezést. „De én megmondtam azoknak az uraknak”, emelte fel fenyegetően az öklét, „megmondtam, hogy én sohasem leszek az ő szolgálatkész pojacájuk, nem vagyok én akárki, hanem a Beethoven-anyag legjobb ismerője, s ha szolid, végleges könyvet akarnak, azt az igazit, akkor várják meg, amíg teljesen befejezem kutatómunkámat.” S ekkor egyszerre kifogyott a szuszából, felköhögött, majd megisméltődött a korábbi jelenet: visszahanyatlott párnáira, légszomjasan tátogott fogatlan szájával, a szeme fáradtan lecsukódott, s ekképpen kiderítetlen maradt, hogy az urak a kemény válasz hallatán megjuhászkoztak-e vagy sem.

Az idős hölgy, karján a kivasalt inggel, még mindig az ajtóban állt, gondterhelt arccal hallgatta végig Unger úr indulatkitörését, majd amikor a köhögésroham leterítette, az ágyhoz tipegett, az inget letette a széken tornyosuló újsághalomra, s a beteg fölé hajolt. „Komm, komm”, mormogta, s feddően-sajnálkozóan cicegett nyelvével. Így hajtogatta még egy darabig, hogy „Komm, komm”, és felváltva cicegett hozzá, közben hozzálátott a samaritánusi aprómunkához. A párna alól előkotorta a zsebkendőt, megtörölte a beteg homlokát és nyakát, lassan a kised madárfej alá nyomakodott a kezével, megemelte, elsimította alatta a párnát, feszesre húzta a takarót. Aztán, gömbölyded hasára kulcsolt kézzel, sokáig állt mellette, türelmesen várva, hogy a beteg lélegzete csillapodjék. Akkor megkérdezte: „Kérsz vizet?” Az öregember, anélkül, hogy felnyitotta volna a szemét, tagadóan intett a fejével. „Bevetted az orvosságot?” A bácsi, ugyancsak csukott szemmel, ezúttal bólintott. „Kell kimenned?” Fejrázás. „Eszel valamit?” Lásd, mint fent. „De te nem ebédeltél, Albert.” A válasz elmaradt. „Melegítsek egy kis te-

jet?” Fejrázás. A néni ezután ismét sokáig szótlanul állt, tán azon törte a fejét, mivel kínálja meg még. „Vegyek neked a városban valami frisset? Vagy főzök egy Migro levest?” Az öregember ezúttal kinyitotta a szemét, s ellentmondást nem tűrő éles hangon mondta: „Hagyj békén, nem kell semmi!” Az asszony gondterhelten csóválta a fejét. „De neked enned kell.” Megfordult, s ekkor először hozzám intézte szavait. „Így van ez, látja, mióta csak itt vagyunk. Semmit sem eszik, pedig az orvos azt mondta, alapvető, hogy visszanyerje az erejét.” S részvételtjes hallgatásomon talán felbátorodva, újból a férjéhez fordult: „Albert, neked ma enned kell valamit, tudod, mit mondott az orvos.” „Rendben van, akkor egy levest”, dűnnyögte engedékenyen Unger úr. Hogy az orvosra való ismételt hivatkozás puhította-e meg, vagy csak le akarta rázni az asszonyt, nem derült ki. „De később. Most hagyj békén”, tette hozzá.

S a párnájáról, amelyen az arca fehérebb volt a golyos fehérségénél, azzal a búzavirágkék, tágra nyílt szemével olyan haragosan, türelmetlenül nézett ápolójára, hogy őhelyette én éreztem magam kellemetlenül, már-már sértett ez az indokolatlan gorombaság. A néni azonban, a maga segíteni kész görnyedtségében, türelmes, gondterhelt mosolyával, amely szinte ráfagyott az arca egészséges pozsgáira, megőrizte rendíthetetlen nyugalmát, s egy szemernyi rosszalás nélkül, inkább csillapítólag, így felelt: „Jól van, jól van. Még csak tiszta inget adok rád. Kimostam és kivasaltam.” Majd, panaszkodva, bár egyszersmind belenyugodva is, mint minden háziasszony, aki hozzátörődött kötelességeihez, ismét felém fordult: „Olyan sok baj van itt a mosnivalóval. Meleg víz nincs, a bokszokba se szereltek csatlakozókat. Felmelegíteni vagy megfőzni valamit csak a portásfülkében lehet, ott meg”, nevette el magát, „a személyzet nem mindig előzékeny.”

Biztosítottam, hogy megértem, milyen nehézségekkel küzd, s akkor — hogy ne kelljen szemtanúja lennem a kínos átöltöztetésnek — felálltam és búcsút vettem. Unger úr csalódottan vette tudomásul, hogy távozom. „Hát máris?”, könyökölt fel megszeppent képpel. „Ah, igaz, ön még nem látta Zürichet. Semmiképpen se mulassza el az Állami Levéltári Múzeumot, ott egyedülálló okmányokkal talál.” Barátságosan intett, s ebben nyoma sem volt az iménti ingerültségnek, amely azonban, gyanítottam, ismét a jótét lélek öregasszonyra zúdul, amint kiteszem a lábam.

Azon az estén megint későn tértem vissza szállásomra. Színház

után sokáig sétáltam a Limmat partján, úgyhogy a Limmatsheim csak fali égőkkel megvilágított tornatermébe lábujjhegyen surrantam be, nehogy felébredjek valakit. Ami azonban a mi fülkénket illeti, az elővigyázatosság feleslegesnek bizonyult. Az ajtónk félig nyitva állt, s amikor lassan beléptem, a szobában egy zseblámpa fényével találkoztam, amelynek sápadt visszfénye csupa éber arckokat világított meg körös-körül a félhomályba merült ágyakon. A fénycsóva az Unger úr ágya mellett álló székre, az újságkötegre helyezett nyitott orvosi táskára irányult, amelyben egy ismeretlen, kabátos férfi — a jelek szerint az orvos — turkált görnyedten, a táská és az ágyam között pedig, a zseblámpával a kezében, az idősen állt. Közelebb léptem, s inkább a tekintetemmel, semmint szavakkal kérdeztem meg, hogy mi történik. „Albert rosszul van; injekciót kapott”, világosított fel a néni suttogva, de nyugodtabban, mint gondoltam volna. Közben az orvos felegyenesedett, s a fénycsóva mögötti félhomályban egy szemvillanásnyi időre megpillantottam Unger úr élesen metszett arcát meg — úgy tetszett — görcsösen összeszorított szemét, majd csak ekkor hallottam is — miután félig elnyílott, fogatlan száját is láttam talán —, hogy sípolva lélegzik. Ott ácsorogtam habozva, hogy mit csináljak, mert segíteni úgysem tudtam, azzal meg, hogy ott vagyok lecövekelve a különben is túlszűfolt szobában, csak útban voltam. De semmi sem történt: az orvos a beteg felé fordulva az ágy mellett állt, Unger úr nehezen lélegzett, a felesége pedig gömbölyded hasára támasztva, türelmesen tartotta a lámpát. Ágyszomszédaim azonban erősen mocorogtak, a fejüket fel-felkapták párnáikról, majd ráhúzva a takarót, lekushadtak megint; hirtelen jómagam is nagyon álmosnak és fáradtnak éreztem magam, s a többiekkel együtt én is rájöttem, hogy teljesen felesleges hiábavaló áldozatoknak kitennem magam, legjobb lesz, ha én is bebújok a takaró alá és aludni próbálok. Miután a néni háta mögött, ahová nem hatolt el a zseblámpa fénye, nesztelenül levetkőztem, úgy is tettem. Egy ideig, félálomban, még odafigyeltem a mocorgásra az öregember ágya körül, de amikor hallottam az orvos mély hangját, amint elégedetten megállapítja: „Alszik”, a másik oldalra fordultam, és behunytam a szemem.

Másnap későn ébredtem; a beözönlő napfénytől megvilágított fülkében csak a behemót magyar tartózkodott, a hátizsákját rendezgette, amikor pedig Unger úr ágyára siklott a tekintetem, láttam, hogy fel van túrva és üres. „Meghalt”, nyilalt belém a borzongás, és egyszoribe fölébredtem; de kérdezősködésemre aztán

megtudtam a magyartól, hogy a bácsi, ellenkezőleg, ma jobban érzi magát, s hogy a felesége kivezette alkalmasint az árnyékszékre vagy a mosdóba. Valóban, Unger úr ágya fölött a falba vert szegegen csak az üres vállfa árválkodott, az öltönye eltűnt róla. Fölkeltem, és kimentem, hogy én is rendbe tegyem magam, de sem a bácsit, sem a nénit nem láttam a közös helyiségekben — meglehet, mindketten a női osztályba, az asszony fülkéjébe vonultak vissza. Sőt később is, amikor a zakómért és felöltömért visszamentem a bokszkuba, Unger úr ágya még mindig rendetlenül állt. Elkészöntem a magyartól, aki most az ágyban fekvé újságot olvasott, és kimentem.

Ebéd után ismét visszatértem Limmatsheimbe, ezúttal, hogy csomagoljak, mert estefelé vonatom volt tovább, Bázél felé. Mint mindig, amikor távozóban voltam valahonnan, a búcsú gondolata elérzékenyített, és engedékenyebbé tett az átélt kényelmetlenségek iránt. Az ellágyulás tette, hogy ez az amilyen, olyan ideiglenes egy sportklub valamikori tornatermében most vendégszeretőbbnek, a portás, akinél kiegyenlítettem a számlát, kevésbé morózusnak, Unger úr pedig — akit megszokott helyén, az ágyban találtam és egyedül — közelebb állónak és rokonszenvesebbnek tűnt, mint egyébként. Különben is, ő az éjszaka szenvedett, nem esett hát nehezemre, hogy elnézzem a különcségét, a kizárólagosságát, sőt még azt a durvaságot is, amelyet tegnap tanúsított, még ha mással szemben is. Hogy van, kérdeztem meg őszinte érdeklődéssel. Jól, válaszolta szívélyesen, s hozzátette, hogy az éjszaka történt roham nem az ő meglevő betegségének, hanem gyomorrontásnak a következménye, nem kell hát túlságosan komolyan venni; én azonban nem tudtam nem észrevenni, hogy az incidens mennyire rányomta bélyegét az egész emberre: pergamensárga arca és a halántéka még inkább megapadt, a szeme beesett, a hangja megtört. Természetesen ellenkező értelemben nyilatkoztam: hogy magam is látom, jobb színben van; ő azonban, egy türelmetlen legyintéssel elvágta a beszélgetésnek ezt a fonálát.

„Ma reggel nem láttam”, tért át egyszerűen más témára. „No, de mindegy. Időközben a feleségemmel megkerestettem valamit, ami önt mint kiadót bizonyára érdekli.” Megpróbált oldalára fordulni, de ereje fogytán visszahanyatlott a párnára, ezért csak a kezével mutogatott arra az újság- és folyóirathalmazra, amely most is elborította az ágy mellett álló széket. „Az a kék boríték, abban mindent megtalál.”

Az újságköteg tetején valóban egy pukkadásig degeszre tömött, igencsak elnyűtt, kézfoltos, nagy kék boríték hevert. „Nyissa ki bátran”, biztatott Unger úr, de amikor a borítékkal az ágyamhoz indultam, hogy majd ott figyelmesen kiürítem, kiragadta kezemből, a csontos, reszketeg ujjáival maga szedte ki a tartalmát. „Nézze”, mondta, „csupa eredeti, egyedül általam ismert okirat Beethovenről és legszűkebb köréről”. Forgatta a papírlapokat, volt közöttük mindenféle: nagyalakú és kicsi, összehajtogatott és sima, tiszta és elpiszkolódott, az egyik felett aztán megállapodott. „Romain Rolland-t említette; nos, hát itt van egy lapja.” S átnyújtott egy igénytelen kivitelű, közönséges levelezőlapot, a tintával rótt sorok idővel megfakultak, de olvashatók maradtak „Igen tisztelt Unger úr”, ez volt a megszólítás, majd egy francia nyelvű közlés következett, miszerint madame von Stennberg Beethovenhez írt levele, amely iránt az igen tisztelt doktor úr érdeklődik, egy brüsszeli magángyűjteményben található meg ennél és ennél az úrnál, utca, házszám. A lap alján még ez állt: „Fogadja őszinte jókívánságaimat, Romain Rolland”, igen jól olvashatóan, úgyhogy mindennek hitelességében akkor sem kételkednék, ha nem is tudok a híres író levéltári érdeklődéséről. Unger úr azonban nem adott alkalmat, hogy ámuldozzam levelezésének eme értékes darabján; kiragadta a kezemből, félrehajtotta, s továbblapozott az iratkötegben. „Stefan Zweigről is bizonyosan hallott. Itt van egy levele, amelyet Heloise Ratcliff állítólagosan eredeti portréjával kapcsolatban írt. És De-kingről? Négy levele van itt a Kreutzer-szonáta keletkezéséről. No, de itt van egy nagyon fontos levél Prudhomme-tól, a legjobb francia beethovenológustól...”

Lapozott, turkált, egyik-másik levelet a kezembe adta, majd mindjárt ki is tépte onnan, hogy egy másikat adjon, vagy egyszerűen maga olvasott fel belőle egy-egy mondatot, elmagyarázta, milyen alkalom fűződik hozzá vagy mi a jelentősége. S tette ezt mind kapkodóbban, mind szenvedélyesebben, mindaddig, amíg — engem ez már nem ért váratlanul — torkára nem forrasztotta a szót az a száraz, szaggató köhögés, amely ismét leterítette párnáira, hogy ott feküdjön lehunyt szemmel.

Ilyenkor — miközben a maga módján így erőt gyűjtött — összeszedtem a takarón szétszórt leveleket, s belegyömöszöltem a borítékba: nem akartam a felügyelete nélkül olvasni őket, netalán ez is nyugtalanítaná. Meg aztán külön-külön mindegyiknek a tartalmát, őszintén szólva, nem is érdekelt. Ellenben meghökkentett, való-

sággal letaglózott egyszerűen az, hogy vannak, mert ez a feje tetejére állította az Unger úrról eleve megalkotott képet, miszerint egy valamiféle ködös, soha el nem végezhető munka rajongójával, levéltári mániákussal van dolgom, aki már régen és mindörökké elszakadt a valóságtól. Ezek a levelek azonban, ott egy rakáson, abban a nagy kék borítékban, amely kihívóan terpeszkedett az újságcötegek tetején, mindennek az ellenkezőjéről: a valóságról, a kapcsolatokról, egy sokéves, rendszeres munkáról árulkodtak, aminek alapján Unger úr igazán szakértője, talán valóban a legnagyobb szakértője a maga területének, s ez feljogosítja, hogy megírja azt a könyvet, a legteljesebbet, Beethovenről. De ez az új felismerés viszont sehogyan sem fért össze azzal az állapottal, amelyben az öregember volt: ahogy így elcsigázottan, tehetetlenül, láthatóan halálos betegen feküdt egy átutazó vendégeknek fenntartott szálláshelyen, átutazóban maga is távoli városok felé, ahová, ki tudja, elutazik-e valaha is, lesz-e ereje hozzá. S egyszerűen mintha mi sem lenne fontosabb, mint az, hogy megtudjam: lesz-e ereje és mire futja erejéből, néma türelemmel vártam, hogy a rohama csillapodjék, s mihelyt kinyitotta a szemét, megkérdeztem: „Unger úr, van önnek bármi is készen Beethovenről? Gondolom, valami könyve, amit ön írt vagy bármi más szövege?”

Még mindig pihegve, vagy talán kínos állapotával tusakodott még, csodálkozva rám nézett, de arca mindjárt ezután félig zavart, félig hiú mosolyra húzódtott.

„Hát, van, van, hogyne volna”, felelte. „Ott lent... a kofferban...”, mutatott le az ágy szélére görbült ujjával „Húzza ki, és keresse meg... a fenekén.”

Letérdeltem, s az ágy alatt megpillantottam azt a kisebbfajta vászonkoffert, amelyre ott az újság- és folyóiratkötegek mellett tegnap is felfigyeltem. Kihúztam, és kinyitottam: tele volt fehérneművel. „A fenekén”, hallottam ismét Unger úr hangját a fejem felett, s láttam, ahogy begörbült uja türelmetlenül táncol az orra körül. Nem minden viszolygás nélkül félrebotortam a ruhadarabokat, s valóban, a koffer alján egy régi, megsárgult újságra akadt az ujjam. Elővontam — a bőrrönd feneke csíkos papírral volt ki ragasztva —, és odamutattam Unger úrnak.

„Ez az?”

„Ez, ez”, mondta, s olyan ünnepélyes lassúsággal kulcsolta össze a kezét a takarón, mint aki most visszavonul és átengedi nekem a porondot. „Üsse föl a tizenkettedik oldalt.”

Az ágyamra telepedtem, és kitártam az újságot. Valami *Rheinländer Zeitung* réges-régi, elrongyolódott száma volt 1934-ből (a hónapra már nem emlékszem), vastagságából ítélve méghozzá ünnepi száma, amit az arabeszkekkel díszített margók is alátámasztottak. A tizenkettedik oldalon, melynek szegélyeit fenyőágfonatok ékesítették, egyetlen cikk volt: „Beethoven Weimarban” címmel. Ennél az oldalnál kettéhajtottam az újságot, és olvasni kezdtem.

A cikk Beethoven egy weimari látogatásáról szólt, s ezzel kapcsolatban arról, milyen volt a város abban az időben. A tények fázasztó aprólékossággal voltak kifejtve (egy egész bekezdésben sorolta fel a helybeli gimnázium híres emberré lett diákjait egy évszázadon át), s az életrajzi adatokat is, bővebb leírás helyett, csupa olyan közhelyszerű jelzőkkel támasztotta alá, mint ragyogó, nagyszerű, istenadta és hasonlók. Mindent összevéve, egy tipikus vidéki lap tipikus vasárnapi tárcája, éppen csak egy fokkal naivabb talán, mint amilyenek manapság, egy nyugtalanabb világban, megjelennek: olyan írás, amely éppen csak arra jó, hogy a polgár délutáni szunyókálását megnemesítse egy cseppet. A cikk alatt pedig, zsíros betűkkel, ott feszített az aláírás: Dr. Albert Unger.

Sokáig halogattam, hogy becsukjam az olvasott újságot, s hogy felemeljem a tekintetem. Attól tartottam ugyanis, hogy Unger úr meglátja benne a csalódást. Ha ez megtörténik, hogy fogja elviselni? Mi lesz, ha rá is átragad, s éppen itt és most magam is kénytelen leszek részt vállalni a frissen felismert reménytelenségből. Amikor azonban bátorságra kaptam és sikerült elégedett mosolyt fagyasztani az arcomra, majd végre ismét a bácsira néztem, mindjárt láttam, hogy aggodalmam felesleges volt. Búzavirágkék szeme minden elégedett arcnál átszellemültebben, olyan tiszta fényben sugárzott, amivel egyedül és csakis a tudás ajándékozhatja meg az embert.

BORBÉLY János fordítása

ALEKSANDAR RISTOVIĆ VERSEI

KÖLTÉSNET ÉS VALÓSÁG

Egyetlen vas nélkül,
mint az egykori költő, és szandálban, melyet sós hullámok öntenek körül,
vagyonomtól megfosztva,
de vendéglőben lakomázva mégis, melynek ablakán át valódi rózsákat hoz a szél,
híva magamhoz annak a Ielkét,
aki belém életet lehelte és aki az utazás mesterségére megtanított, számarháton a szárazföldön, a vízen vitorlással,
én vagyok,
ki ködcsóván vagy füstös lencsén keresztül nézi maga körül a világot,
egyszer sem ereszkedve könnyű vitákba, hanem kiáll a metafizikus megközelítésért a költészetben és valóságban,
cserbenhagyva,
mint a kígyó, a csiga, a halacska, amely feltámad, miután kifogták, megcsiklandva a gyermeki tenyeret,
másolom át az írást,
homokkal töltöm az üveget,
vízbe hajítom a kulcsot,
lassú léptekkel megyek,
magamnak és másoknak új kínzatást eszelek ki: fogdák, templomok, üres raktárak, ólom és vér, üvegcsék, narancssárga tükrök, mindkét oldalán használt papír,
valójában: csendes helyek.

A KÖLTÉSZET NYOMORÚSÁGA

Nyomorúságos a költészet,
nyújtózkodik, hogy elérje az örökkévalóságnak nevezhetőt,
de mint a szemüveges
gyermek, olyan,
ócska metaforáival, mellékneveivel és összehasonlításaival,
feladata könnyű,
míg mások dolgába avatkozva
nehezíti saját útját,
nyomorúságos, amit tesz
összegyűjtve a filozófia törmelékeit és felhasználva
a drámai fogásokat, hogy napvilágra hozza azt,
amire képes, egy ujjnyit sem eltérve
s meghajlított szártól és a szótártól eme vakondtúrásban,
valamely szerencsés visszatérésre reményt nem adó utazás
őskezdetén van,
és érinti a pillanatot,
amikor kimerül múlt és jelen (az olajlámpa alatt),
ha összecsap;
fénye
bevilágítja valamely leány keskeny arcát, annak látszatát magára
öltve, hogy ágyamba mászhasson,
tenyerét szemérmére
helyezi,
miközben hálóingben és lélegzet-visszafojtva tettének célszerűségé-
ről beszél,
amíg magokat
dobál a vízbe,
szalmaszálon át lélegzik,
űriti beleit.

Nyomorúságos a költészet,
trombitákra, robbanásra, vasnyakláncra, kanyargó lépcsőre van
szüksége
és csillámlásokra a Semmiben.

SZÓKRATÉSZ DÉLUTÁNJA

Kevesen vannak azok, akik nem jönnének ki otthonaikból
Szókratész beszédét hallani,
amint lenge öltözetű fiúkkal és lányokkal megy lépésben az
athéni téren.

De azok is kevesen vannak, kik nem ismernék föl őt
duzzadt ajakáról vagy törött orráról,
amint áthelyezi a botokat és a bíróságok borzalmas ülőhelyei-
ről kiabál.

Szókratész olajat önt a tűzre,
Szókratész nem látja Szókratészt, noha meg sem tagadja,
tenyerében méhet tart, míg a másikkal a mondat végét jelzi.

Apró szemével figyeli maga körül
a rózsakerteket, a templomokat, a kutyákat, a lámpákat, a nyil-
vános illemhelyeket
és a fiúkat, kiknek drága köpeny takarja hosszúkás avagy kerek
fenekét.

Dialektikája szemernyi bizonyítékkal sem szolgál,
csak a filozófiai értekezés tárgya az igaz,
míg a látogatóba jött jegyző és a hosszú ragaszkodó költő festett
arca azonos.

Hideg teremben éri a hajnal,
csomóba kötött zsigerekkel és megnehezült végtagokkal,
amíg odakint, a fénylő kövezeten, egy kecske zöld és barna go-
lyócskákat hagy maga után.

KÜLÖNBÖZŐ UTAK

Kezdetben az élet végtelennek és oszhatatlannak tűnt,
a vízben vagy a tükörben
minden rózsának kifogástalan tükörképe volt,
kimondott vagy leíródott

minden gondolat, mint a gyermekkorban,
kezdetben
az élet hozzánk tartozott és egy másikért kicserélni nem lehetett,
az ágyban
és a szabad levegőn egy volt tested és testem,
női hang és férfi hang
egyugyanarról beszélt
visszhangozva a hűvös teremben és a fák alatt,
kezdetben
a fonál fonál volt és a madár szárnya madárszárny,
egyetlen szerelmetes vagy összeesküvő
jelentés
tartalmazott minden jelentést,
a világ
zárva volt az estéli imákban a bimbó, a vihar és a lámpa előtt.

Oly közel van most az örökkévalóság,
hogy felismerhetjük a tárgyakról, melyek maguktól kerülnek
tenyerünkbe, fogaink közé vagy zsibbadt talpunk alá.

LÉNY

Éntőlem tehozzádig nincs egy centiméter sem, tűszúrásnyi hely
sincs,
az arcunk teljesen hasonlít egymáshoz, egyetlen arc,
ha tükörbe tekintesz, orrlyukaimat látod, szemöldököm és szá-
kállam bodrait,
ha kezemmel arcomat simítom, mintha képed vagy nagy szád érin-
teném.

Reggelenként boldog vagyok,
mert testem helyett tiédet érzem:
az öblös hasat,
a finom bőrt,
a mellek
és a csípő
teljesen nőiesek.

Nem restelkedem beszélni arról, ami egyszerű, lévén a természet része, vagy azt megnevezi, vagy abból következik és viszatér hozzá, miként a vízsepp a vízhez, ahonnan elszökött.

Kezemre játszanak
a hátralevő évek, az egész élet.

MÁSİK LÉNY

Olvastam ismét a költőket, kik hatottak költészetemre,
és a sorok között
megláttam arcukat,
melyek gúnyosan
vagy kárörvendően
vagy jóindulatúan mosolyogva néztek rám;
valóban,
síron túli tekintet volt az,
és mondhatni,
belőlem jön és belém visszatér,
felhasználva a metafizikának azon felismerését, hogy a tárgyak
érthetőségének általános vezérelveit utánozza és a tükör-
képek sokszorozódását.

Olvastam ismét a költőket, kik hatottak költészetemre
és a költészet teljes egészében
tárgy nélkülinek tűnt,
nem létezőek voltak: a koszorú és a rózsza, a régi kerékpárok és az
ügyes állatok ugrásai a korongon át;
nem kevély, de megalázó volt
a magány,
az érzékszervekhez tartoztak az érzelmek,
a lélek pedig
a végtelenről szóló mendemondáknak volt kitéve, ami mégiscsak
kimerül egy másfajta eljárással, s nem a mozgással.

Kiürítettem az
edényeket, homokba öntöttem a bort, arcod és arcom közé helyez-
tem a lámpát,
betörttem a repedéseket, hogy ki ne ömöljön egyetlen csepp se a
terembe, ahol közléről figyellek.

SZIVERI János fordításai

MENEKÜLÉSEK

GOBBY FEHÉR GYULA

1.

Sándor összeveszett az anyjával, és elhatározta, hogy elmegy ott-honról. A bátyja Kishegyesen dolgozott, sokszor hallotta már, hogy az mindössze hét kilométer, nem lehet túl messzire, hiszen az is megtörtént már, hogy a bátyja gyalog jött haza, a kerékpárt szidta, mint a záporosó: „Hogy a rossz nyavalya törje ki a kerekét, a fene essen bele az átkozottba, a ménkű csapjon a kormányába, hogy rázza ki a hétnapos nyavalya . . .” Sándornak nagyon tetszett ez a litánia, de az anyja sohasem hagyta végigmondani, rögtön közbevágott „Péter, légy szíves, hagyd abba. Legalább ne a gyerek előtt csinálnád . . .” Sándor ilyenkor sértve érezte magát, mert az anyja szavai arra utaltak, hogy ő még olyan kicsike, egy rossz szót sem szabad hallania, meg azért is, mert sohasem hallgathatta végig, mi mindent tud a bátyja mondani, pedig biztosan sokfélét tudott még, de ha egyszer félbeszakították, nem tért rá a legérdekesebb részre.

Most ugyanazt tette, amit az anyja csinált vele sokszor: egy kis batyuba kötötte a legszükségesebbeket. Az anyja ezzel szokta fenyegetni. A szeme láttára készítette el a batyuját, ha rossz fát tett a tűzre, és a kezébe nyomta: „Eredj isten hírnivel!” Ezt szokta mondani, és kilökdösi a kapun. „Ha nem jó neked itthon, eredj, amerre látsz!” Néha félórát is ült a kapu előtt, mire kijött az anyja, és szó nélkül bevitte a batyut. Most azonban saját magát készítette el a holmiját, anélkül, hogy szólt volna róla. Legalulra a rongylabdát tette, mert arra mindenhol szükség lehet, tetejébe inget, gatyát, egy pár zoknit rakott, így szokta az anyja is. Most valahol hátul volt, a tyúkokat rendezte, Sándor észrevétlenül oldalozhatott ki a kapun.

A falu utcáján sehol senki. Csak a kövér szomszédasszony, a Maris néni libái legelésztek békében az eperfa hűsében, de ők rá se hederítettek a mellettük elhaladó fiúra. A falu széléig két völgyön kellett áthaladni. Sándor szerette e völgyeket, ha kocsival jött vagy ment az apjával, mindig élvezte, hogy lefelé teljes erővel robnak a lovak, fölfelé meg teljes erőbevetéssel húznak, s még így is nehezen, szuszogva érnek fel a túlsó oldalra. Irigyen gondolt azokra a fiúkra, akik az oldalon laknak, mert azok mindennap rohangálhatnak hegynek föl és hegynek le, arról nem is beszélve, hogy itt minden háznak hegyoldalba vágott pincéje volt, Sándor borzongva gondolt rá, milyen lehet, milyen érdekes, mikor az ember gyertyával a kezében bemegy a föld alá.

Gyorsabban odaért a temetőhöz, mint gondolta. Meztelen talpával elégedetten taposta a mély port az utca közepén, és anyja kétségbeesésére gondolt, ha majd fölfedezi, hogy ő eltűnt. Kétséges volt ugyan számára, hogyan is találja meg a bátyját, de a hegyesiek biztosan tudják, hol készül a kövesút, majd odatalál ő is. Elképzelte, mennyire meglepődik a bátyja, ha ő megjelenik a batyujával, de azt is elhatározta, hogy nem engedi magát hazazavarni legalább a hét végéig, akkor majd együtt jönnek a kerékpáron.

A temető mellett még gyorsabban haladt, pontosan az út közepén tartva, nem hitt ugyan a mesékben, amelyeket az anyjék esténként mondtak, ha kiültek az utcára, de sietve rakta a lábát a lejtő felé. Éppen az utca közepe felé lehetett, mikor lódobogást hallott maga mögött. Megfordult, és meglepődve látta, hogy egy almásderes vágat feléje a sarok felől. A ló kivételesen szép jószág volt, messziről is látszott, hogy a szőre gondosan kefélt, sima és fényes, ahogy vágatott, lecsapott fejjel és hátrahúzott fülekkel, hszszú, selymesen fénylő sörénye lobogott utána.

Sándor először a temető felé tért volna ki a ló útjából, de amint jobbra indult, a ló is jobbra tartott, akkor gyorsan visszazaladt a házak mellé, de a ló is irányt változtatott, és átrobogva a házak előtti japánakácok között, a gyalogjárdán vágatott tovább. Sándor újra az út közepe felé akart szaladni, de a ló is megingott vágatás közben, mintha ő is arra szeretne kitérni, így a fiú a ház fala mellé húzódott. Több ideje már nem is volt a menekülésre, mert a ló utolérte. Sándor a fehérre meszelt falhoz lapult, egy pillanatig úgy érezte, hogy a ló éppen őt kergeti, de aztán az melléje ért, és, istálló- és izzadságszagot hagyva maga után, el is dobogott mellette.

A fiú szívdobogva álldogált még egy darabig. Arra gondolt, ha ellép a ház oldala mellől, a ló is visszafordul. De egyszer csak kalapos ember ért oda lihegve.

— Te visszafordíthattad volna! — kiabálta. — Miért nem álltál elébe!

Kétségbeesetten rázta a kezében tartott hosszú ostort, lábán csatogott a porral teli bocskor. Sándor nem válaszolt, de az ostoros nem is várta, szuszogva futott tovább. A fiú újra végignézett az utcán, nem járt arra senki, csak a fák álltak sorban mozdulatlanul.

2.

Az idén a bronzvörös lesz újra a divat, esetleg a vörössesszöke, de mégis inkább a bronzvörös, ezt nemcsak a fodrásznőm mondja, a Katika, tudja az, akinek a férje megszökött, mikor megszületett a második kislány, nem is ment többet férjhez, azt mondja, annyi pasas van a világon, amennyit akar, ő nem fogja még egyszer eladni magát, dolgozni, mint a rabszolgák, csak azért, hogy valaki ott éljen a nyakán, ingyen egyen, és ne mondjam, mit csináljon, amíg ő húzza az igát, gondoskodik a két gyerekről, gondoskodik a lakásról, meg az élelelről is, az a valaki meg fogja magát és eltűnik, nem, azt mondja, ha férfit akar, legalább válogathat, mert minden ujóra akad, amíg fiatal, de még később is lesznek, akik maguktól jönnek, tele a kezük ajándékokkal, azt mondja, vele nem tolnak még egyszer ki, csak azért, mert valaki nadrágot viselt, amikor őt az anyja szoknyába öltöztette, hát ő állítja, hogy biztosan a bronz a megfelelő divatszín, ami nagy szó, mert a bronz nem mindenkinek áll ám egyformán jól, van akinek a bőréhez nem illik, emlékszem, ilyen volt a Hilda, akinek vörös szeplői jöttek ki mindenfelé, egész testén, és kénytelen volt hollófeketére festeni magát, mert különben nem volt érdekes a férfiaknak, még a lába között is festette magát, mert a hasán is megjelentek a szeplők, és nem illettek sehogyan sem a szőrzetéhez, ha levetkőzött, én ugyan nem festeném magam ott soha, de ha ő rászánta magát, hát csinálja, szegény, így sem volt szerencséje, az a dalmát is otthagya, akit a tengerről hozott magának, de maga volt az oka, mert mindig parancsolgatott neki, csudálom, hogy négy hónapig is kibírta vele, mert egész nap csak vezényszavakat hallgatott, rövid és pattogó szavakat: „Mosd el!” meg „Ugorj már!” meg „Hozz vizet!” meg ilyeneket, soha egy hosszabb mondat, soha egy puhább szó, bár én nem voltam ott, szóval, nem

tudhatom mi történt, mikor kettesben maradtak, de az egrecírozta-
tást, azt hallottam a saját fülemmel, most meg éppen az ő hajszíne
lesz a menő, mondtam is, kár volt változtatnia, de nem szólt rá
semmit, a férjem meg szidott, hogy minek piszkálom, no, csak te
ne védjed, mondtam neki, mert rögtön gyanús leszel a szememben,
és ne szólj bele, hogy én hajszínt változtatok, de nem bírta ki, hogy
ne gonoszkodjon, mindjárt elmondta, hogy a bronz a réznek az ón-
nal alkotott ötvözete, amit már a történelem előtti időkben is is-
mertek, és hogy az egyiptomiak, a görögök meg a rómaiak fegy-
vereket meg ékszereket készítettek belőle, mondtam neki, hogy en-
gem nem érdekelnek a közép-európai telepek, meg az egyiptomiak
sem, engem az érdekel, hogy lépést tartsak a divattal, tudja, az
ember nem hanyagolhatja el magát, mert különben megöregszik, ha
nem figyel oda, az egyetlen mentsége, hogy kövesse a divatot, mert
az mindig a fiatalok kiváltsága, és aki nem hagyja magát, mint én,
az pontosan úgy öltözik és úgy fésülködik, az olyan színű körmöt
visel és olyan színű haját hord, amit a mai fiatalok szeretnek, mert
arra nincs mentség, hogy ha valaki elhagyja magát, az már ne szá-
mítson kíméletre, meg arra, hogy a társaság beveszi, igenis erőfeszít-
ést kell tenni, s ha kell, akkor nemcsak bronzvörös legyen az a haj,
hanem ezüstkék is, ahogy a férjem mondja, nem tudom, mi kifo-
gása lehet az ezüstkék szín ellen . . .

3.

A Macska-sziget északi oldalán a régebben ott álló kék sátor mel-
lé egy hajnalban sárga és zöld csíkos új sátor került. A sziget ré-
gebbi látogatói gyanakodva nézték az új lakókat, de reggel hozzá-
juk lépett az idősebbik férfi, és pálinkával kínálta őket.

— Ne haragudjanak, hogy mi is idetelepedtünk — mondta. —
De az éjjel már nagyon fáradtak voltunk. Ez a hely olyan békés-
nek látszott, hogy mi is megkívántuk, bárcsak itt lehetnénk egy pár
napig.

Kovácsék, a kék sátor lakói megnyugodtak.

— Csak tessék — mondta Kovács, miközben a feleségének is
töltött az ajándékba kapott pálinkából. — Mi évek óta idejárunk.
Ez a sziget nincs messze Újvidéktől, de ugyanakkor valóban békés,
a zajt nem hallani, itt úgy érezzük, hogy magunk vagyunk.

Az idős férfi megörült.

— Engedjék meg, hogy bemutatkozzam — mondta. — Én Duj-

movics Ferenc vagyok, gépszedő. Az ott a fiam. A menyem meg az unokám még alszanak.

Pálinkázni kezdtek, és idősebb Dujmovics elfogadta a reggelire készített tojásrántottát.

— A sátonnál ma sincs jobb találmány — magyarázta Kovács. — Olcsó, nem kell annyit fizetni, mint a szállodai szobákért, és mégis nyaral a család.

— Igaz — mondta Kovácsné. — De nekem kell főznöm.

Dujmovics felhörpintette a maradék italt a pohár aljáról.

— Igaz — mondta ő is. — De nem mindenki eszik a szállodában sem. Nem is ehet. Már egészségi okokból sem. Van, aki azt a kosztot nem is bírja. Van, akinek nehéz elviselni az állandó sorban állást, a tömeget; a várakozást meg az egyhangúságot.

— Így van — mondta Kovács, olyan büszke volt, mintha ő maga mondta volna ki az elhangzott érveket. — Ez pontosan így van.

A Kovács gyerekek egykedvűen hallgatták a fölnöttek beszélgetését, a tarka sátrat figyelték, van-e gyerek a szomszédban is, de onnan egyelőre nem lépett ki senki.

— Aztán a szálloda mégiscsak zárt építmény — mondta Dujmovics, föllekesülve Kovács megértésén. — A sátor, az más. Ha sátor alatt alszik az ember, az olyan, mintha a szabad ég alatt pihenne. Friss levegőt szív, nem szakad el a természettől, szabad. Ha teszem azt, megunja egy helyen magát, hát továbbáll.

— Ez az! — kiáltotta Kovács. — A számból vette ki a szavakat. Ezt vallom én is.

A gyerekek befejezve az evést a Dunához szaladtak. Mindketten fürdőruhában voltak, a vízbe vetették magukat. Kovácsék elégedetten néztek utánuk.

— Szép kölkök — mondta Dujmovics. — Látszik rajtuk, hogy törődnek velük.

Kovácsék bólogattak.

— Nem akarnak enni — mormogta Kovácsné. — Egész nap főzök, de alig fogyasztanak valamit.

A férfiak megittak még egy pohárral.

— Nem soványak — mondta idősebb Dujmovics. — Nem kell őket hajtani.

Kovács végigheveredett a leterített pokrócon.

— Nem hazai a sátruk? — kérdezte. — A mienk a spliti Jugoplastika gyártmánya.

Dujmovics fölkelt, a sátor bejáratához ment, ujjai közé vette a sátor szélét, gyűrögette. Bólintott.

— Nem rossz — mondta szakértelemmel. — Vízhatlan. A mienk meg csehszlovák. Alkalmi vétel.

Kovács irigyen nézte a tarka sátrat.

— Még elősátoruk is van — mondta.

— Az is van — hagyta helyben Dujmovics. — Tavaly vettem Makarskán. Egy szlovák család adta el. Tudja, mennyiért?

— Mennyiért? — kérdezte Kovács.

— Tizenkét ezerért — mondta Dujmovics. — Még egy asztalt is adtak hozzá. Négy személyes és elősátra is van. Ha nem fúj a szél, lehet alatta enni, aludni is, meg főzni is. Nincs jobb dolog az ügyes sátonnál.

— Nincsen — mondta Kovács, és ismét töltött a poharakba.

4.

Az igazgatónál véget ért az értekezlet. A legtöbben kimentek az irodából, de hárman benn maradtak, volt még néhány elintézetlen ügyük, köztük olyanok, amelyeket nem lehetett mások előtt tárgyalni. Mindnyájan fáradtak voltak, az értekezlet már négy órája tartott, megittak három kávét, többet nem is kívántak, nem is kértek. Az igazgató fölállt, és szélesre tárta az ablakokat. Tulajdonképpen ez nem sokat segített, a levegő kinn sem volt tiszta, az iparnegyedben állandóan szürkés-kék, füstös volt az ég.

De mivel nem volt mit tenniük, ismét cigarettával kínálták egymást. Az igazgató meg pipára gyújtott. Nézték, ahogy tömpe ujjai-val tömködi a pipáját, nem szóltak.

Végül a beszerző megkérdezte:

— Új pipája van, igazgató elvtárs?

Az igazgató befejezte a tömködést, a pipaszurkáló széles fejű végével még egyszer keményre nyomkodta a dohányt, csak azután mondta:

— Igen. Igen — bólintott, aztán egy hosszú szálú gyufával meggyújtotta a dohányt. — Egy igazi Dobbelman. Frankfurtból hozta egy ismerősöm. Százhetven márkát adtam érte, de megérte.

Mindhárman hangosan szörnyülködtek. Az eladási részleg főnöknője, mivel nő volt, őszintén, a másik kettő csak színleg.

— Százhetven márkát — ismételte az igazgató. — De rendel-

hettem volna ezerhétszáz márkásat is, sajnos nekem nem jut ilyenmire.

A nő a fejét csóválta.

— De hát mi kerül ilyen sokba? — kérdezte. — Én is cigarettázom, de nem értem, mi ilyen drága ezen a játékszeren.

Az igazgató arcán látható volt a sértődöttség.

— Számomra ez nem játékszer — mondta. — Semmiképpen. A pipások számára a pipa: társ. És az ember megválogatja a társait meg a barátait. Ha sikerül, akkor még egyévi spórolás és igazi Stanwellt is vehetek. Vagy egy Kaywoodiet.

A többiek elhallgattak. A nő sem mert kérdezni semmit, attól félt kinevetik, s másik kettő meg azon gondolkodott, elő merjen-e hozakodni a problémájával, vagy várja meg, amíg egyszer magára marad az igazgatóval.

— Ez a tizenhetedik pipám — mormogta az igazgató. — Közben meg negyvenkét éves vagyok. Nem dicsekedhetek semmivel. Azt mondják, egy igazi pipásnak legalább harminchárom pipából áll a gyűjteménye. Ha nem sietek, százéves leszek, mire ki lesz a pipatórium. Bár más részről meg elég, ha van négy pipája az embernek, hogy cserélhesse napközben őket.

— Cserélgeti? — kérdezte a nő. Nem volt oka rá, nem is érdekelte, csak várakozott, akár a többiek.

Az igazgató bólintott.

— Csak a hideg pipa jó — mondta. — Azonkívül cserélgetem a formája miatt is. Bár a legtöbb pipám egyszerű Billiard. Vagy Pot. Szeretem az egyszerű, öblös formáját, meg hát az nyeli le a legtöbb dohányt is. Kézbeálló szerszám.

Elgondolkozva szívta a pipáját, alárendeltjei pedig csöndben néztek. Sokáig nem szólt senki semmit.

5.

A Duna partján sétáltunk, a Teri és én. Az ősz nagyon szép a parton, októberben, a fák sokszínűek: vannak még zöldek, de már vannak sárguló, sőt pirosuló levelűek is. A fű lassan sorvad, a szerindák száradnak, és a bogyók előbújnak a ritkuló levelek közül. A vadszőlő, a kökény meg a vadrózsa bogyója mind ehető, érdemes végigsétálni az erdőben.

Azzal hancegtem, hogy szakszerűen tudom boncolni a békákat. Ez nem teljesen igaz, mert boncolni ugyan boncoltam már az isko-

lában, de hát jobb mind a béka mind a magam számára, ha nem adnak egyetlen egy élőlényt sem a kezembe. Valószínűleg éppen azért meséltem ilyen képtelenségeket, mert nem is reméltem, hogy útközben békák kerülnek úton-útfélen, azaz a Duna-part egész hosszában a lábam elé. De mintha az ördög bújt volna beléjük (vagy belém?), ezernyi béka volt a homokon. Ott sütkéreztek, élvezték a váratlanul meleg és szokatlanul hosszú őszt, amit mi is élveztünk. Akkoriban még lehetett úgy sétálni a parton, hogy nem kellett minden percben udvariasan köszönni valakinek, vagy megkerülni a zajongó gyerekeket. Csak békából volt számolatlanul.

Nehéz visszavonni a meghódítandó nő előtt a már kiejtett szavakat. Végül is lehajoltam, és megfogtam egy aránylag fiatalnak és frissnek látszó kétélűt. Arra számítottam, hogy majd Teri kér kegyelmet a számára, ha meglátja a kezemben a gyilkos szerszámot. Elő is vettem a zsebemből a bicskámot, egy aránylag életlen, de mindenekfölött olcsó műgyöngyház-nyelű bicskát (van ilyen? akkor volt). És jól számítottam, Teri kérlelni kezdett, hogy hagyjam meg az ártatlan (vajon mitől?) állat életét, én meg rögvést úgy tettem, mint aki meghatódott, és elegánsan (vajon hogyan?) behajítottam a békát a Dunába, hadd éljen, hadd élvezze tovább az őszi élveznivalókat.

Már nem emlékszem (hogy felejt az ember!), hogy kaptam-e jutalmat e lovagias és mindenképpen (békaszempontból) humánus cselekedetemért, de arra igen, hogy egy idő múlva a lábamhoz ugrott egy kis béka. Majdnem ráléptem.

— Nézd — mondtam —, ez majdnem ugyanolyan, mint a *mienk*.

(Az ember mindent megszemélyesít meg kisajátít. Nem én termeltem azt a békát.)

— Valóban — mondta Teri. — Ez nem is hasonló. Ez *ugyanaz*.

Nem akartam elhinni (a férfiak mindig okosabbak!). De minek ellenkeztem volna, mikor a kérdés aránylag gyorsan és biztonságosan megoldható. Egyszerűen fogtam a békát, és elegánsan (ki tudja, hogy néztem volna ki egy kívülálló szemében) jó mélyen behajítottam a Dunába. Mindenesetre azért félszeggel figyeltük, mit is csinál a szerencsétlen (magányosságában?) állat. Kissé meglepődve és még jobban hitetlenkedve vettük tudomásul, hogy a béka utánunk úszik (jókora teljesítmény volt, hiszen víz ellenében haladtunk), de nemcsak úszik, hanem a homokon utánunk is ugrál. Először azt hittük, irányt vesztett és tulajdonképpen szökik tőlünk, ezért aztán

kissé borzongva ugyan (a felvilágosodás korát már meghaladtuk), de ismét kézbe vettem, és most már teljes erővel hajtottam el. Sohasem foglalkoztam diszkoszvetéssel, de a béka legalább negyven méterre röpült. Kissé meggyorsítottuk lépteinket, és valóban szájtátva vettük tudomásul, hogy a béka is olimpiai teljesítményt nyújtva száguld utánunk, és mivel néztük, mit csinál, utol is ért bennünket.

— Ez a béka bennünket követ — mondta Teri.

— Ugyan már — mondtam férfias határozottsággal (de nem túl hatásosan, mert reszketett a hangom).

— De követ — mondta Teri makacsul (séta közben is megismerhetik egymást a fiatalok, csak jól oda kell figyelni).

— Véletlenül ugrál felénk — mondtam, de legszívesebben most már komolyan elővettem volna a bicskát (nem véletlenül hívják békanyúzóznak).

És a kis béka megint odatelepedett a lábamhoz.

— Ez hálás, amiért nem boncoltam föl — mondtam sóhajtván.

— Mit tegyünk? — kérdezte Teri.

— Ő mit tegyen? — kérdeztem én. — Ha követ egész a Makszim Gorkij utcáig, nyolcszor elütik útközben.

De azért negyedszer is megfogtam a békát, aztán nekifutásból vágtam a Dunába. De most már azt se vártuk meg, hogy leessen, úgy elfutottunk onnan, mintha az ördögöt láttuk volna. (Tán csak nem az ördögöt láttuk?) Tulajdonképpen azóta is csupa rohanás az életünk. A béka még nem ért utol bennünket.

6.

Te még úgy be nem rúgtál soha, mint akkor a katonaságnál, emlékszel, hogy beakasztottál? Te csak arra emlékezhetsz, amit később elmesélünk neked, mert magára az eseményre egyáltalán nem, hiszen olyan részeg voltál, hogy elvesztetted az eszméletedet. Egész délután arról faggattál, hogyan lehet gyorsan berúgni, mert csak három óra kimenőt adott a kapitány, csupán három rövid órát, közben mindenáron be akartad rúgani Miskát, mert féltél, hogy öngyilkos lesz. Akkor délután kapta otthonról a levelet, hogy a menyasszonya férjhez ment, a szokásos mese, ez minden századnál előfordul, az elhagyott vőlegény kesereg, ahelyett hogy örülne, ilyen gyorsan és alaposan úgysem tudott volna megszabadulni a nőtől, ha mégúgy akart volna sem, de ezt persze egyikük sem fogja föl, mind

úgy érzi, hogy itt a világ vége, mikor Jucika (Évike? Mariska?) eltávozott. Tulajdonképpen az fáj nekik, hogy nem ők hagyták ott, nem ők voltak a főlényesek, nem ők voltak a kezdeményezők. De mindegy. Misa is pontosan úgy viselkedett, ahogy az várható volt, elsápadt és támolygott a kaszárnya falai között, szédült tyúkhöz volt hasonlatos, nem pedig büszke kakashoz. Te meg persze, rögtön oltalmadba vetted, mindig összeszedsz valamilyen beteg lelkűeket, gyöngéket és megkeseredetteket a szárnyaid alá, mint egy igazi szent vagy egy fanatikus ispotályvezető vagy egy megszállott lélekgyógyász. Ezen a Misán különben mindenki látta, hogy másnapra kihaveri az egész ügyet, csak te nem, és azáltal, hogy egyre hosszabban és egyre részletesebben kérdeztetted a volt menyasszonyáról, aki aznap éjjel már régen, és remélhetőleg vidám hangulatban, elégedett asszonyka volt egy másik Misa oldalán, mondom, azáltal, hogy húzod és nyúzod az ügyet, aprólékos kivizsgálásába fogsz, csupán a kínjait hosszabbítod meg. Ahelyett, hogy hagynád megnyugodni, ismételten fölzaklatod. Mindenesetre közöltem veled, hogy igyatok minden üveg sörre egy deci pálinkát, aztán majd meglátjátok, mi lesz, én is úgy hallottam ezt a receptet gyerekkoromban a falubeli legényektől, akik zsíros vicceket meséltek nekünk a sarkon, és azzal dicsekedtek, ki mennyi üveg sört nyakalt be a kocsmában. Nem is képzeltem, hogy nálad olyan sikeresen alkalmazható, és éjjel, mikor hallottam a riadót, azt hittem, rendes katonai gyakorlat van. Közben az Őrtoronyban lövöldöztek, igazán nem gondoltam, hogy akár részeg fejjel is annyi merészséged lesz, hogy elvedd az Őrség parancsnokától a szolgálati fegyverét, és sakkban tartsd az egész Őrséget cakumpakk. Csak álltam az álmoságtól kábult fejjel a sorban, mikor odaért a szintén álomból riasztott Őrnagy, a kaszárnyaügyeletes, hogy megkérdezze, ki a te legjobb barátod. Én vagyok, mondtam, olyan álmos voltam, hogy ki se léptem a sorból, csak második felszólításra, de veled nem lehet baj, mondtam, hiszen te azért mentél ki a városba, hogy leitasd a Misát, mert az nagyon bánatos volt, mármint a volt menyasszonya miatt. Hát alaposan leitatta, ordított az Őrnagy, most ha van bennem vér a megfelelő helyen, próbáljak beszélni veled, térítselek észhez, mert az egész kaszárnya szégyene lesz, ha megérjük a reggelt és a környékbeli lakosok azt látják, hogy az egész Őrség meztelen seggel fekszik az Őrszoba előtt. ahova kényszerítetted őket, te meg egyedül tartod őket puszkavégen. Még csak felőni se lehet onnan, ordította az Őrnagy, mert nincs másnál éles golyó, a raktárat meg szintén szemmel tartod, hogy

miért nem alszol már el, ordította az őrnagy, ilyen éber részeget se látott még a bűdös életben, legalább elaludnál, mondta, akkor hozhatna ki golyót a pisztolyába, és úgy lepuffantana, mint a kutyát, az istenit a fejednek. Alig értettem meg, miről is van szó, de rögtön mondtam, engem nem fogsz bántani, a saját felelősségemre megyek, természetesen, mondtam, hogyne, mindenki hallotta, nem kényszerítetek, én magam akarom, a barátságunk kedvéért, mondtam, hát persze, hogy egyedül emberségből. Még jó, hogy nem kellett aláírom, hogy tiszta humanizmusból mászok feléd a sötétben, miközben te véreres és ködös tekintettel bámultál a kaszárnya udvarába valahol a torony mélyén a csőre töltött géppisztoly mögött. Csuromvizes lett a gatyám, mire odamásztam az épület és a meztelen fenékkal didergő őrség közé, ahonnan már kényelmesen lepuffanthatnál volna, amennyiben az alkoholgőzös fejedben az a nemes gondolat támad. Ne lőj, én vagyok, akarta mordítani, de csak valami nyekergés hallatszott előszörre, meg kellett reszelnem a torkom. Ne lőj, Gyula, én vagyok az, a Vilmos, és közben röhögtem is belül, hogy be kell mutatkoznunk egymásnak, Gyula úr, engedje meg, hogy bemutassam Vilmos urat, de amennyiben nem muszáj, ne kelljen letolnom a gatyámat, legyen szíves lefelé tartani azt a csövet, és az ujját is vegye le onnan, kérem, az nagyon érzékeny műszer, az az úgynevezett kakas, kérem, inkább fogja a saját kakasát, kérem tisztelettel, mert le fogja vizelni a néphadsereg tulajdonát képező terepszöld színű, aránylag jó állapotban levő kimenő nadrágot. Ne lőj, ordítottam, ez én vagyok, itt vagyok, komám. Te meg sírva fakadtál a géppisztolyodon, hallottam, ahogy bömbölsz ott a toronyban, mindenki csodálkozott, csak az őrség tagjai káromkodtak, persze, egész halkán, mert nem mertek hangoskodni, még mindig te voltál onnan föntről a helyzet ura, ha zokogva is. Kedves komám, de elegendem van, bömbölted, nagyon elegendem van, kedves komám, nagyon... Ezt hússzor elmondtad, de akkor már másztam fölfelé a toronyba, miközben megnyugtató szavakat kellett mormognom, mintha pap volnék, kedves hívem, így van ez az életben, mondtam, isten így rendelé, na, ne sírj, kisfiam, mindjárt jön az apuci. De azért még vizesebb lett az ingem, mikor fölértem és felém fordult a fegyver csőve, pedig csak azért jött, mert részegen teljes testtel ráfeküdtél, és veled együtt nézett, amerre te, arra ő. De eltelt néhány keserves másodperc, mire rájöttem, hogy most már föllélegezhetek, mert te folytatod a litániádat, a keserű helyzet ecsetelését. Mikor levettelek a fegyverről, és leszóltam az őrségnek, üdvörlégás tört ki.

Bár néhányan ott helyben tüszögni kezdtek, másnap hatan mentek a betegszobába, hiába, hidegek jártak már akkoriban, október dereka volt, mondtam is az őrnagynak, hogy a helyében nem csinálnék ilyen nagy hajcihőt, mert az ő szégyene is lesz, ha benne lesz a jelentésben, hogy elég egy részeg, mit részeg! egy tökrészeg katona ahhoz, hogy mindenki összetolja magát az ügyeletben, csak rám nézett, de te ezt soha nem köszönheted meg, hogy én erre a merészségre rászántam magam, mert én józan voltam ám, tökjózan, miközben tartottalak a hátamon, mert te akkor már jóízűt hortyogtál, én meg az érdekedben közkatona létemre kioktattam egy őrnagyot, október van, mondtam, most már úgyis nemsokára elmegyünk haza, öreg katonák vagyunk, a legjobb lesz, ha simítunk. A végén úgy is lett, megúszta két nap áristommal az egészset, hihetetlen, el sem akartad hinni, mit tettél, pedig az egész riadóztatott kaszárnya látta. Olyan részeg azóta se voltál, pedig történt már egy-két nehezebb dolog is az életedben.

7.

Jóképű negyvenéves férfi, 176/72 értelmiségi foglalkozású, saját kocsival rendelkezik, csinos leányt vagy gyermek nélküli elvált aszszonyt keres útítársnak a nyaraláshoz. Jelige: „Déli tengerpart”.

8.

Tamási főmérnök befejezi előadását az új részleg kiépítésének előnyeiről. A munkástanács tagjai kerekre tágtult szemmel ülnek körül az asztalt, meg kell hagyni, Tamási tud szívhez szólóan beszélni, mondja Rakić, a gépész a melléte ülő Kormányosnak, aki csak bólogat, majd lassan hozzáfűzi, mert mindent lassan mond, hogy nemcsak szívhez, hanem az eszünkhöz is szólt, mondja Kormányos, hiszen szépen kifejtette, ha itt dolgoztatjuk át a cukrunkat, akkor évente négyszázmillió a haszon, ha meg Cservenkán csináljuk, akkor jó, ha egyharmadát megkapjuk, de azt is csak addig, amíg a markukba nem kerülünk végleg. Nagy pénz, suttogják többen is, nagyon nagy pénz, és várakozóan az igazgatóra néznek, mert a munkástanács ugyan teljesen önállóan dönt, de mégis az a szokás, hogy az igazgató is véleményt mondjon, elvégre az övé a legnagyobb felelősség. Egy ideig csönd van, végül a tanács elnöke megköszörüli a torkát. Ez olyan figyelmeztetésféle, sokat jelentően az igaz-

gatóra is pislant. Az meg mozdulatlanul ül, mert éppen az jár a fejében, hogy akármilyen lesz a döntés, ő lesz a felelős, no, meg a bűnbak is minden városi struktúra szemében. Eszébe jut, mennyire meg volt hatva, mikor följánlották neki, hogy vállalja el a cukorgyár igazgatását, nyugdíjba vonulása előtt sokat fog jelenteni számára az igazgatói állás mellett a fizetés is, döntően befolyásolhatja a későbbi nyugdíjat, akkor jólesett neki a figyelem, de erre nem gondolt, ezekre a figyelő szemekre, a várakozó arcokra, a munkásokra, akik sorban állnak elsején a tolóablak előtt a pénzükért, a család várja otthon, ki mennyit hoz haza, akár az ő felesége, mennyire örült, mikor első ízben vitte haza a kiemelt igazgatói jövedelmet, ezek eszébe se jutottak. Most meg miben döntsön, látja Tamási szemében a kárörömet, rajtad a felelősség, mondja Tamási szeme, a munkástanács elnöke meg reszeli a torkát, bámulnak rá, mint borjú az új kapura. Nem neki való ez a számolás, sose volt ügye ekkora pénzekkel, mit jelent az, hogy most befektetünk két és fél milliárdot, akkor évente négyszázmillió visszajön, az hány év, de érdemes-e. Hiába kérdezte a községben a barátait, azok se tudták, nagy rizikó, meg te vagy a helyszínen, ismered magad is a problémát, ezeket válaszolták, senki se vállalta, hogy kiáll a határozatért. Most már csak az maradt, mondja hangosan az elnök, hogy az igazgató elvtárs is letegye a voksot, és nevet. Lehet, hogy kedvesen akart mosolyogni, de az igazgató a gúnyt látja vigyorában, fölpattan, és rohanni kezd kifelé, no, de nem mehet el most, suttogja az elnök, Tamási meg föl, és rohan utána. Ne menj el, Zdenko, kiabálja, miközben szalad mellette a lépcsőn, ne menj el. Engedj, lihegi az igazgató, rosszul vagyok, orvost, orvost gyorsan. De legalább azt mondtad volna, egyetértesz, legalább azt. Miivel értek egyet?, kérdezi az igazgató, fáradt vagyok, azzal egyetértetek, buta vagyok, egyetértetek, hazamegyek, egyetértetek, vége, érted, vége! Nem érted? hirtelen megáll, én azt sem tudom, hogy egyetértetek-e. Csak azt tudom, hogy orvoshoz megyek. De hát mit csináljon a tanács?, kérdezi Tamási, holnap be kell nyújtani a pályázatunk végleges szövegét. Most mit csináljunk?

9.

UTAZZON A NAPFÉNYES ITÁLIÁBA!

10.

Életem nagy élménye volt, mindjárt a lovaskocsi után, a vonatkozás. Azóta négy személyautót cseréltem, ma már a gyerekeimet sem izgatja, mikor repülőgépen utazunk nyaralni, nem tudom, a rakéta-buszozás korát megérem-e. Mászkalunk a — most már világűrből készített fényképek bizonyítják — kerek földgömbön, és ha sokszor csináljuk, unatkozunk a helyváltoztatás percei alatt. Elálmosodtam én is a belgrádi vonaton, miközben rohantunk bele a dél-előtti napfénybe, és kinn, a Fruška gora lankáin az utolsó oldalakat lapozta a nyár könyvében augusztus.

A fülkében rajtam kívül csak egy kopasz ember ült, időnként irigyen pislogott a hajamra. Tőlem négy-öt évvel volt fiatalabb, belőle a haján keresztül kezdett távozni az élet. Ő is úgy tett, akár csak én, mintha olvasna. De tulajdonképpen hagytuk, hogy ringason bennünket az egyhangú zakatolás, aminek gyorsan megszoktuk a ritmusát, és ha történetesen hirtelen hangtalaná válik a vonat, mindketten rémülten neszelünk fel.

Így meg alig értünk a csortanovci alagútig, elbóbiskoltam. Még láttam kinn a kopott kis állomás épületét, megvártam, amíg meglátom az öreg alagút egykor piros, ma már a füsttől elszürkült tégláit, aztán belesüppedtem az álomba.

Arra riadtam fel, hogy egyedül vagyok. A vonat (még? ismét? folyton?) egy alagútban robogott, és én álomban megizzadtam. A fülkében nem ült rajtam kívül senki, nem láttam a kopasz holmiját sem. Az én táskám ott volt fölöttem a hálóban, az újságok mellett heverték. De nem tudtam, hol vagyok.

Egy ideig nézegettem az alagút folyton változó rajzú falát, aztán nyugtalanság fogott el, fölugrottam, és kiléptem a kocsi folyosójára. Üres volt. Elsétáltam a szomszédos fülkéig, és bekukucskáltam az ajtaján. Üres volt. Végigsiettem a folyosón, a fülkék mind üresek voltak. Visszafelé már szaladtam, az egész kocsi üres volt.

Csak a gépies zörejek hallatszottak, és a kocsiba csordogálni kezdett befelé a semmi. Éreztem, hogyan nő a lábam körül, mint mikor patakba lép az ember, aztán lassan süllyedni kezd lefelé. A mellem éreztem a hiány nyomását, rémülten kapkodtam a lábam, már hallottam is a semmi hangját, azt a fülzúgáshoz hasonlatos tompa morajt, amit csak az emberi hang képes legyőzni. De a kocsi üresen kongott, sehol egy ember.

Az ablakhoz ugrottam, és lerántottam, hogy előretekintsek, de az alagút téglái túl közel robogtak el a szemem előtt, és a vonat eleje felől erős áramlással ömlött be mellettem az üresség. A téglák is rémisztővé váltak, a legcsúnyább látványt nyújtották: az elhagyott emberi munka látványát. Olyan fölöslegesek és szükségtelenek voltak, hogy hátrahőköltem tőlük. Az idő hullámaira kivetett, önmagától elkopó alkotás fenyegetett látványukban. Gyorsan felhúztam az ablakot, és belezuhantam a semmi folyójába, amely ott zúgott és örvénylett körülöttem, és nem volt sehol senki, hogy szóljon, és eloszlassa az örvénylő ürességet. Akkor elkezdtem ordítani, mert más megoldás nem volt. Ordítva rohantam végig az üres folyosón, botladozva és támolyogva, míg a vonat tovább robogott velem a végtelen alagútban. Ordítva kaptam el a következő kocsi ajtaját, hogy megnézzem, mi vár rám ottan.

A SIRALOMVÖLGY

BRASNYÓ ISTVÁN

Talán 58 húsvétja volt, és nem nőttek szárnyaim — pedig meg voltam győződve róla, hogy ekkorra ki fognak nőni; valami mégis megakadályozta. Ez igen kellemetlen volt, mert továbbra is gyalogolnom kellett, amúgy pedig erős, kékellő szél fújt, s ha megpergetem a világtájakat vagy magam tesztek néhány fordulatot az ég alatt, akkor felidézhetően északi, északkeleti vagy északnyugati irányból, vagy mindenhonnan egyszerre, de az bizonyos, hogy déli irányba: szárnyaimtól kapta ezt a sarkítást, vezédtollaimon tört meg, amelyek néha fel-felzúgtak, mint az eolhárfa, közérzetem tűrhetőnek, jónak volt mondható, az égbolton nagy magasságban cirruszok álltak, két szép szárnyam bordázata. Milyen pénzeken élhettem? — ez külön gond, hány helyen laktam — külön gond, 58 volt-e valóban, vagy hányat is írtunk? — nem felidézni akarom, hanem megragadni, mert most már semmi csatangolnivalóm sincs arra, a szárnyakból maradt valami, bár ezt is teljesen alaptalanul állítom: gyalogolnom kellett.

Nem volt, aki bámuljon, hosszan nézzen utánam, teljesen egyedül voltam, tíz kilométeres körzetben senki, mintha az égből zuhantam volna ide — vagy ide is, meg oda is —, de az utakkal tisztában voltam, korábbról vagy későbből, föltehetőleg korábbról, mert amikor utóbb átmérték, átszabták vagy áthelyezték az utakat, ezt kénytelen voltam észrevenni, bár nem tudom, mi vezérelhet valakit az utak meggondolatlan áthelyezésére: olyan, mintha régi térképeket szabdalna, serkentve a hirtelen fellendülés vágyától, talán a repülésétől? Elrugaszkodás...

Ezektől a tágas térségektől nem jött meg az eszem, inkább szétfolyt, mert nem volt, ami behatárolja, folyt a vetések közé, ahogy keresztülváltam egy végtelen táblán, a búza már bokáig ért, ahogy

lenéztem a földre, láttam, hanem hogy milyen nadrág lehetett rajtam — bő, sötétkék és zsírpecsétetes, lassanként beleivódott a szélből felkorbácsolt por is, ettől fojtogató szaga lett, és libegni kezdett. A fejemen meg hülye sapka, a francia, az olasz, a helvét hadseregé, kiegészítve egy egyéni behajtással, hogy el ne sodorja az az erős szél, mint a szárnyamat.

Itt laksz hát, gazember.

Látszanak már a fák Siralomvölgyemben.

Egyénien, sebesen, magabiztosan közlekedek, az éjszakában azonban több bajom van, hogy fának megyek vagy falnak megyek, valaminek mindig nekiütődöm, beleesek valamibe, ficamodok, tekeredek, csak még kútba nem estem, kész szerencse — ezért aztán igyekszem nem is mozdulni, nem biztonságos hely ez.

Az az érzésem, hogy jó darabon minden kipusztult itt a földből, kiette valami hozzám hasonló szárnyas lény, mégpedig éjszaka, de ez nem az én gondom, csupán a megfigyelés: ha kilépsz az ablakon, mintha mindjárt a mezők közepén járnál, a siralomvölgyi mezőkén, amelyeken kiapaszthatatlan utak csorognak végig, akár a sáros könnyek, és ez a sírás is a szélben, kénytelen vagyok megállapítani, hogy szárnyaim hangja, ha jobban széttárom őket. Ősidők óta.

Ősidők óta itt a vackom, ebben a délibábban, amely apró, finom rángásokkal igyekszik a régi Kutas romjai fölé, ahol sejteni lehet a fölszín alatt, de ez megint csak a szárnyaimat juttatja eszembe, ez a női has vonaglásához hasonló rángás a levegőn keresztül, s most szárnyra kapva elveszni benne vagy legalábbis belemérülni, arra az időre, amíg megérkezem, hogy újra elmélyedjek tanulmányaimban: inéhészkedem ugyanis, a tökéletes társadalom elméletével foglalkozom gyakorlatban, futólag, tetemes mértékben tartva attól, hogy egyszer ezek a rovarok agyon fognak marni, nem mindig állítható róluik, hogy barátságosak, még egymást is kirabolják, és züllöttek, züllöttek, letelepszének rajban a sövényre, és várják, hogy befogjam őket, de különben ki lehetek én a számukra? Teljesen ismeretlen.

Teljesen ismeretlen vagyok errefelé, s ahogy itt mindegyre előbbre lendítem magamat, egy gledicsiát már messziről felismerek, abban viszont már erősen kételkedem, hogy a mostani időkből, mert csak mennyit nőtt, s ha az ágai közé zuhannék, mert mindig ügyetlen voltam, amíg bele nem járódtam vagy bele nem törődtem valamibe, egészen addig, bármi is legyen az, lovagolni is úgy tanultam meg, hogy ott voltam én meg ott volt a ló meg ott volt az út,

és addig a pillanatig annyit sem tudtunk egymásról, hogy külön-külön léteünk, és most ezt valahogy egybe kellett mosni, s azt nem állíthatom, hogy ez kimondottan csak rajtam múlt, ez a másik utazás télvégi hóolvadáskor; jó fél napot kellett rá számolni, egyszeri pihenővel, és az egyszer már megtett, fölületesen ismert úttal sötétedéskor, majd sötétedés után, közben kis ügetős szakaszok vannak csak, vágta semmi, előrelátásból, ami igen helyesnek bizonyult, a földek fenekestül felfordultak, fortyogó sár volt a világ egy olyan darabon, amit gyalog nem lehetett volna egyáltalán megtenni, s helyenként a horpadásokban mély vizek, a fenekük megint csak eleven sár: kellemetlen szaglászó vagy leszeggett nyakú lovon ülni, az ember elveszíti a biztonságát, s akaratlanul is egészen hátradől a nyeregben, a lábával igyekszik támaszt keresni magának, lábfejét egészen előrenyomva a kengyelben — s a világ legtehetlenebb, legszánalmasabb mozdulata a nyeregkápába kapaszkodni.

Nos, az említett idők a következőképpen állhatnak velem: egy gledicsia nem terebélyesedhet csak úgy oda az emlékezetembe a Siralomvölgy szélére, körös-körül a búzaföldekkel — nem, itt szó sincs még a kalászról, mindez még csupán hipotézis —, törzsének átmérője majd egy méter, aminek eléréséhez 100—150 évre van szükség, tehát ezt a kort el kellett valahol tölteni, ha elültetését a saját sarjadásomnak tekintem, s mivelhogy nem nyúlárnyékról van szó, erősen kételkedem a mostantól visszafelé számított mindenkori magányosságában, meg hogy a jövőt illetően még sokáig itt lesz, véletlennek a múltat kellene tekinteni, a jövő, az már bizonyosabb, és különben sem siralomvölgyi fa, habár annak sincs kifejezetten határ szabva, valahol ott kezdődött mindig is, ahonnan már látsozott.

A birkák most nem jártak, nem látszottak az udvaron, vagy kinn voltak valamelyik legelőn: ilyenkor, tavasszal, csak a külső legelő jöhetett számításba, a falun túl, a beláthatónál jóval nagyobb távolságra, keleti irányban: a kikövezett gangról csupán a napfelkelte volt látható, erre emlékszem, mert itt vetették meg gyermeki vackomat, a kőre, jókora darabon ez volt az egyetlen szilárd terület, mint tutaj lebegett velem, két lépcsőn kellett rá fellépni — alattam bunda, fejem alatt párna, még a déli, tűző nap illatával, és itt ütött rajtam a hajnal is, az a vasízú derengés, ahogy szüremlett a konyhakert felől, a fák már öregek voltak, magasak, nitkás lombúak, néhány év múlva ki is veszték, s a kerítéssel együtt el is tüzelték őket valami kemény földi telek sugalmazására, amelyeket a takaróm

már nem tudott visszatartani, miután levették rólam s a harmatos napra terítették, de mindenesetre maradt most már a fényesség, a kitárt birkaakol, a birkákat még sötétben hajtották a legelőre, s ott, a hőségtől szinte kavicsokká keményedett ürülékszemek között láttam meg először a pisztolyt, egyszerűen csak odavetve, mintha valaki az imént használta volna, matt fényű volt, sehol egy rozsdafolt rajta, s úgy guggoltam mellé, hogy az agyánál fogva egyből felkap hassam, mohón, mintha szükségem lenne rá, és egyből magamnak szegezzem, s így várva, tartva ki perceket, kerestem testemen a legérzékenyebb pontokat, amíg csak a guggolástól el nem zsibbadt a lábam, majd felegyenesedve tekintettem csak széjjel, hogy figyel-e esetleg valaki, de senki sem volt a közelemben, a kerítés mögött egy-egy méh húzott röptével hirtelen sárga sávot a láthatár fölé emelkedett sugarak közé, s a pisztolyt még mindig kezemben tartva lopakodtam el a galambdúcig, a galambok még nem riadtak fel a jöttömre, és akkor kezdtem csak szemügyre venni, a nap világos órájában, kifordítva a dobját, amely teljesen üres volt, már a kilőtt töltényeket is kilökdösték belőle, de a cső belseje még fénylett, az ütőszög hegyes, hosszú volt, nem volt rajta nyoma a kopásnak, tehát használható volt, és valami módon használnom is kellett volna, ha már nem tudtam magam ellen fordítani; kiagyalni azonban képtelen voltam bármit is, álmosnak éreztem magam, úgyhogy odatettem a megsárgult léckeretek közé, amelyeknek kifeszített drótszállaira már csak a múltépet kellett volna rápréselni, volt vagy két kaptarra való belőlük, kis- meg nagy-Boczonádi méretű, de én ebből az egészből csak a hálót szerettem az arcom előtt, attól olyan érzésem volt, mintha vívni készülnék.

Azután később, amikor már a birkaakolnak sem volt nyoma, egyáltalán alig maradt nyoma itt bárminek is, komoly, megdöbbenő tékozlás folyt, csak két nagy szitafejű gyerek került, két kislány, le sem guggolva pisilte meztelenül végig a ház előtti lejtős részt, ahonnan minden lefolyt, hosszan, villogón, kislányoktól telhetően szép ívben spricelt a vizelet a délelőtti sugarak közé, aligha volt mit magukra venniük, a szülők, mondhatni, mindent elbasztak, ott rohadt meg a földben vagy a szárán, aminek meg enni kellett volna adni, éhen döglött az akolban vagy a jászolnál, a macskák éhen veszttek, a kutyák megették a békát is: tehát itt egy éjszaka, a galambdúc alatt az ágaskodó lóval, míg dühítő lassúsággal előkeverednek, hogy átadhassam nekik a pénzt, amit rokonok küldtek, a galambok a sötétben most felriadnak a kifosztott galambdúcban, úgy

látszik, éjszakára visszamerészkedett egy-két pár, csupa rémült, fejvesztett csapdosás a röptük, már vakon, fejtellenül, mintha a nyakukat tekerték volna ki; ezt nevezném én szárnyalásnak, igazi, jellegzetes siralomvölgyi szárnyalásnak, s ha 58 húsvétjára megkapom a szárnyaimat, valószínűleg énrám is ugyanez vár, előre és visszafelé, sejtmem sincs, hogy abban a pillanatban melyik irány lett volna számomra a kedvezőbb, még ma sem vagyok biztos abban, hogy a legkézenfekvőbb, a pusztta helyváltoztatás mellett döntök, amennyiben adódik másik lehetőségem is, de valójában nem adódott sem akkor, sem később, amikor már *csakugyan* szerettem volna, most már végleg mindegy, hogy mit vagy hogyan, de ez igencsak egyszerű volt, hogy óhajaimban végleg a fegyver és a szárnyak között maradtam mindvégig Siralomvölgyemben, viszonylag kevés lehetőséggel az elmélkedésre, miközben egy s más, ami oda köthetett volna, a völgyön kívül elszakadt bennem.

Lakhelyeim, búvóhelyeim vagy tartózkodási helyeim nagy körben gyűrűztek széjjel innen, a folytonos visszatérésen kívül alighanem semmi sem volt itt bizonyosnak vehető, csak a siralomvölgyi part a távolabbi koronafával, amelynek csúcsa felért abba a magasságba, ahol tartós volt a légmozgás, jelezve a különböző áramok becsapását, amíg csak meg nem jött a nyárvég, akkor teljesen megállt a levegő, szorítani kezdte a fejemet, és általában elűzött innen, vagy talán az éhezés kényszerített mozgásra, előre meghatározhatatlan irányba, a történelembe vagy a történelem felé tettem lépéseket, gyalogolva ezeken az utakon, ahol mindig is gyalogoltak, masíroztak, vonultak, lévén, hogy kulcsfontosságú út vágta ketté völgyemet, réges-régi hadiút, amelyre gyakorta kénytelen voltam rátérni, de nem csupán a telek elől menekültem el innen idejekorán, hanem ha vizet akartam látni vagy bármi mást, végül a fegyverrel együtt, amellyel ugyan lőni nem lehetett, de arra jó volt, hogy ott legyen az oldalsó zsebemben, amíg csak rá nem untam, hogy húz, megváltoztatva súlyával a járásomat: az ötvenes éveket így kocogtam végig, tizenvalahány lakhelyet tartva fenn több-kevesebb állandósággal, állandóan körözve a völgy körül, kisebb-nagyobb távolságra tőle, mintha a pusztulásomat vagy végzetem beteljesedését várnám tőle, pedig ott sohasem betegedtem meg, sőt sérülések sem értek, a méhcsípés volt a legsúlyosabb kellemetlenség, de ez még elviselhetőnek számított a másutt felszedett kórságaim között, amelyekből túlságos érzékenységem miatt napokig nem tudtam kilábalni — mintha pajzs lett volna mögöttem, ahová véglegesen kiábrándulva bármi-

kor visszaszaladhatok, ott aligha talál rám valaki is, magamnak kellett mennem mindenért, keresztül a vetéseken vagy a sáron vagy a hetek alatt felgyülemlett havakon, vasútról három-négy órányit, de másfelől sem kevesebbet gyalogoltam ahhoz, hogy elérjem, olykor csak érintve, mert közben más ötletem támadt, de ha innen kellett valamiért mennem, az mindig messzebbnek tűnt, pedig mindent összevetve sohasem szerettem ott, de lévén több alakú, s ezzel arányosan többféle korú, elviseltem ezt a lényemet is, mert más helyzetekben és másutt egészen más módon voltam én azzal, hogy megmaradásom úgyszólván időszakos vagy bántóan egyéni jellegű, s úgyszólván el fogok enyészni abból a korból, amelybe belecsöppentem, s valamennyi korban ugyanez a sorsom, mert bizonytalankodom a jelen időben, s egyáltalán túl korán megmutatkozott mindenütt a bizonytalankodásom, az a különös időhúzás, amely tulajdonképpen nem ismerte az időt, sem a közelebbit, sem a távolabbat, a jelennél pedig megtorpant, ha volt neki miért megtorpannia, s általában akadt, egy-egy kép erejéig, amely túl nehezen akart múlttá fakulni, a jövőbe meg nem állt szándékában átáramlani, egyszerűen megrekedt, akárcsak én, de nem az időtlenségben, hanem a valóságban, ebben kellett akarva-akaratlan egzisztálnom, míg *mások!*, ám ha már a különben nem, de a számomra mindenképpen fiktív jelen időnél tartunk, másokkal én itt aligha törődhettem; nevük talán volt, már amennyiben én kedvelhettem a nevüket, és bizonyos figyelmet is szenteltem nekik, a velem szemben kinyilvánított indulataik szerint, ilyen szempontból nem tekinthettem őket fiktív egyéniségeknek, személyiségeknek, sem alakoknak, hiszen képesek voltak hatni, tevékenykedni, tekintet nélkül az én akaratomra, s általában ezt untam meg bennük, vagy ez keserített el, amikor távozásra szántam magam valahonnan, bár emiatt többszörösen kerültem zsákutcába és kilátástalan helyzetbe is, mint egyén, mint részes, mint cselekvő — vagy csak egyszerűen bosszantott a részvételem vagy a puszta helyben maradásom, bár gyakorlatilag semmi okom sem volt a távozásra vagy a helycserére, ám híján a ragaszkodásnak — a hozzám való ragaszkodásra gondolok —, fölöslegesnek éreztem magam az éppen adott viszonyok közepette. És mily gyakran! Mily gyakran kerültem olyan helyzetbe, hogy szárnyra kellett volna kapnom; ha akkor is onnan látom a Siralomvölgyemet, ahonnan a gledícsifa tövéből nyílik rá kilátás, ahogy a házból csak a négy puszta fal marad, meg előtte hivalkodón az elnéptelenedett galambdúc; no, igen, és az utat még egy darabig nem

nötte be a fű, mert a keréknyomokat még jó ideig mindig kimosta az esővíz, amely a partoldalban tartott az út felé, de fokról fokra az is feltöltődött lepergett mézdarabokkal meg töredezett csigaházakkal: a föld még mindig teli volt csigaházakkal, egy réteg ahogy megbomlott, utána a többi is engedett.

Ilyesvalami játszódott le a fejemben is: vegyük csak 1950-et, ott indul a morzsolódás, talán egy nyolcméternyi hosszú fehér-fekete film látványával: egy sor traktor tart valahová, a korszaknak megfelelően, s odakinn is traktor fejleszti az egyenetlen feszültségű áramot, a tábori vetítőt a szilveszteri ünnepekre hozták, s íme, még világosan elszakadt a film, mehet a tömeg a templomba, hálaadásra, az alkonyat nagyon vörös és tiszta, porzik alatta az út, a templomba a nép nem fér be, kívül tolonganak, hirtelen mindenki nagyon szereti istenét, csak egy pillantást vetek erre is — alighanem megint elcsatangoltam, de joggal, mert a napokban papírra vetetem életem első szabadon fogalmazott mondatát, rossz útra tértem, mert disznóságot írtam le, de mindenképpen gonosz szerettem volna lenni, s meg voltam róla győződve, hogy némi kitartással, ez sikerülhet. Íme a bizonyíték: kölcsönkért pánsípot fújtam, s a jobb zengzet kedvéért a kút fölé hajoltam, döngött tőle a hűvös mélység, s amikor végül eluntam, a sípot a sima tükörbe ejtettem, hogy összetörjön. Szinte meg sem kottyant neki, kevésen múltott, hogy dühömben utána ne vessem magamat. Mentségemre a véletlent hozhatom fel csupán, de ekkor még nem jártam a Siralomvölgyben, és nem tudtam, mekkora áttetsző leple a szándéknak a véletlen, ilyen címen a siralomvölgyi horpasz peremén 1943-ban katonafegyverrel meggyilkoltak egy gyermeket, nem az én pisztolyommal, mert abból valószínűleg akkor is hiányoztak a töltények, hanem valóságos mauser puskával, hogy „hátha attól megijed”. Egy gyermeket, aki a téli délutánban az ott telelő jószágot ment megetetni a Siralomvölgyembe, egyszerűen lelőttek, valahol a svábok szállása felett; amikor már többször jártam ott, a helyet senki sem mutatta meg, állítólag „nem emlékeztek”: itt is lassan bogozódni kezdett valami, amit én nem értettem azonnal, és ha mindent összevetve — ha azokat a férceket mind összekötözzük, ami ott legombolyodott rólam — bárki is a végére tudott volna járni ennek félévnyi időtartam alatt, akkor bizonyára még tőlem is példátlanabb elfogódottságban kellett volna élnie, kész jellemrajzokkal és életrajzokkal az adott időre vonatkozóan, amivel kezdetüket is vették volna a nehézségek.

A Siralomvölgy azonban bolygó és szintén elcsatangolt lelkekkel volt tele, akik éjszaka letépték a tyúkok fejét, és kiitták a vérüket, megrágták a pulykák varacskos nyakát, nemigen lehetett tőlük szárnyasokat tartani, és egyáltalán azok az éjszakai zárkózások, az én vackom csak kísérletként került a kövezetre, ugyan elúszik-e velem a tutajja, de nem úszott el, tehát én nyugodtan mozoghattam itt, nekem nem voltak ellenségeim, nem akadt semmi, ami bánthatna, és miután fegyverem is került, már nem is félttem attól, hogy bánthanak, tulajdonképpen soha nem is találkoztam velük, nem zaklattak, nem háborgattak, de kézzelfogható nyomukat gyakorta lehetett látni ürülékkupacok formájában, főleg száraz időben: hogy a teleket, mondjuk, hol töltötték, nem tudni, de gyakori jelenlétükről sok egyéb is tanúskodott, a sövény összefont ágaitól az eltört tetőcserepekig minden, nem is beszélve az éjszakánként elszabadult állatokról, amelyeket azután hajnalig hajkurászhattak és nyergelhettek, le-fel száguldoztak rajtuk a Siralomvölgyemben, mint régente, de kinek a számára régen, az enyémre-e vagy az övékére — ez volt az egyik legfontosabb kérdés, hiszen sohasem találkoztam velük, ettől vagy megkíméltek, vagy óvakodtak a velem való találkozástól valami előttem is ismeretlen tulajdonságom miatt, mert ez föltétlenül volt, és bizonyára meg is van, csupán nem számolhatok vele, amikor nem is tudom, mi legyen az. Egy olcsó dolog mindenestre összefolyt ott, oda torkollott, és úgy kellett viselkednem, mint akit lépten-nyomon ellenőriznek, de legalábbis figyelnek, szemmel tartanak — ez távozásaimra feltehetően nem vonatkozott, tehát a mozgásomat nem befolyásolták, vagyis az agyamba nem tudtak belehatolni, az orromon keresztül biztosan nem, mert mindig eldugult, de bizonyára találtak volna más módot, ha ez kimondottan szándékukban áll, ám lehetséges, hogy engem pusztán hírnöknek használtak, tudván nagy mozgáskészségemről, és csupán a jeleket karcolták rám, az arcomra vagy a bőrömre, durva arcom erre kifejezetten alkalmas volt, meg a féktelenségem, hogy apróbb horzsolások mindig voltak rajtam, valami összekapart, ág csapódott a bőrömnek, mert sohasem kíméltem magam különösebben, ha a magam érdekében cselekedtem, s ez az érdek mindig valahonnan belülről indult ki, belső indíttatású volt, s én pusztán engedelmeskedtem: tehát volt az a film, ami elszakadt 1950 szilveszterén, a hálaadás előtt, ahol rengetegen voltak, s mire a vetítés megkezdődhetett, futtában végeztek is istennel, véget ért az ügyfélfogadás a templomban, én ezt mind világos fejjel néztem, amíg csak tüntülve el nem robogott a

templom előtt a répavonat, s ha már úgyis elcsatangoltam, felugrottam a legutolsó kocsi ütközőjére, hogy az elcsatangolás látszatától mentesítsem magamat, hiszen utazom, és valóban meg is tettem így 300—400 métert, s akkor leléptem, mert a hátsó kocsi nagyon himbálózott, s megint ott voltam a filmvetítésnél, de még mindig nem sötétedett be, a börtönnek használt épületből épp akkor engedték ki a foglyokat, letartóztatottakat, őrizetéseket, mindegy, nevük ugyanis nem volt, „arra a néhány napra”, különben is akkor törtek volna ki, amikor akarnak, csak azért voltak béketűrők valamennyien, mert sejtelmük sem volt róla, hogy miért vannak ott, időnként ugyanis néhány aktivista összejárta a határt, és beteretelt bizonyos embereket, akikre azután nyomatékosan ráparancsoltak, hogy maradjanak ott és várjanak a sorsukra, míg megérkezik Brasnyó elvtárs vagy valaki, aki mérvadó az ügyekben — Brasnyó elvtársnak viszont most egyéb dolga lehetett, az érkezése semmiképp sem volt várható a hálaadás utánra, úgyhogy az őrizetések csak azt fájlalták, hogy nem lehetek ott a hálaadáson, de hát nem is voltak megfelelően öltözve, börtönbe és nem templomba menéshez voltak öltözve, rongyosan az ember meg nem járulhat isten színe elé, mosdatlanul, kérgesen, borostásan, így csupán Brasnyó elvtárs színe elé járulhat — ki más lehetett volna Brasnyó elvtárs, ha nem én? — ezt próbáltam utóbb ugyanis elérni, de mindig morogva leintettek, „ne baszd meg már”, vagy ügyet sem vetettek rám: látszott már, hogy hiányzik nekem a Siralomvölgyem, de oda egészen hosszú út vezetett, oda nem lehetett elmenni vagy elutazni, oda csupán megérkezni lehetett, és még évekig merőben másfelé vezettek az útjaim, közben átmentem néhányszor a siralomvölgyi hadiúton is — Savoyai Jenő herceg főserége erre vonult fel a zentai csatához, de seregek mindig mozogtak, és főként menekülők árasztják el emlékezetemben az út egész hosszát —, de eredmény nélkül, pedig kerestem valamit, de nem azt, amit találtam: egy ízben egy fészekaljnyi fürjcsibe menekült előlem, futott a tojó után, amely nem repült fel, nem hagyta magára a csibéket, vagy nem tartott tőlem, nem talált azok közé tartozónak, akik letépdésik a szárnyasok fejét, és a véruket isszák — hogy ilyesmi létezik, csak a Siralomvölgyemben tudtam meg, illetve győződtem meg róla a tulajdon szememmel; hanem most még mindig a kudarcba fulladt filmvetítésnél tartunk, a traktorok elmerültek a vásznon, és nem jöttek vissza, pedig hátrafelé forgott a kerekük, különben is a traktorok voltak a számunkra

az egyedül üdvözítő dolog, a gépállomások parkja igen vegyesnek volt mondható, a konfiskált Hofherrok és Lanz-Bulldogok képezték a gépparkok gerincét, azután az UNRRA-tól érkeztek amerikai petróleumüzemelésű Oliverok, meg melléjük Styerok, feltűnt még egy-egy kék színű Fordson Major és végül néhány Pionir, és hogy az egész közé honnan keveredtek a narancssárga Renault-k meg Farmalok, azt már senki sem tudta, az embereket az izzófejes traktorok kezelésére képezték ki, azt kellett a legjobban tudni, de megvoltak még a gőzgépek is, csépléskor, de ezeknek még a régi legénységük volt, és azt, hogy hogyan kell velük biztonságosan bánni, mindenki gyerekkorától kezdve sajátította el, csak a háború alatt kellett rájuk vizsgázni Újvidéken, amelyen mindenki meg is bukott, de ez aligha zavart valakit, ám az is lehet, hogy már előbb is vizsgázni kellett, mert közszájon forgott néhány kupleráji történet az újvidéki bordélyházak valamelyikéből, ahol annak idején 20 vagy 25 dinár volt a tarifa, ezt bizony sokallta a nép, ennyit *elbaszni*, viszont szabott árak voltak, hát nem is ment nekik valami jól, ettől függetlenül a város most tele lehet vén kurvával, különben meg nem az én dolgom ezt eldönteni, 1950-ben fiatalabbak lehettek még, kalapot viselhetek meg műgyöngysort, és az ajkukat is kárminozták meg elhelyezkedtek valahol, a Drapšinban vagy másutt, akármelyik jó intézménynél, a Betonnál, amelynek még szállása is volt a siralomvölgyi legelőrészeken túl egy alkoholizmustól jórészt degenerálódott családdal, most ez külön kérdés, hogy ők tartották-e el azt a családot vagy a család látta el a gyárat különböző terményekkel, kölestől kezdve kukoricáig, mindenesetre volt egy pár magyar szürke villás szarvú ökrük, lovaik nem voltak, s elég nehéz azt is elképzelni, hogy min éltek, ők is meg az ökrök is, amelyek különben is nyilvánvaló pusztulásra voltak ítélve: az utolsó párat messze onnan, Siralomvölgyemtől délre láttam, évekkel? — hét-nyolc évvel később a valamikori készülő röptér lucernaföldjein vagy szénakazlainál, amikor völgyemben már otthonosan fordultam meg időről időre, habár számos kísérlet irányult az ettől való eltérítesemre; ekkor már magam is vezettem traktort, végigpróbálva valamennyi típust: a legjobbak a Pionirok maradnak örökre, hathengeres benzomotorjuk volt, ügyelni kellett a sebességükre, és az a néhány másodpercnyi látványuk a kifeszített vásznon, ahogy sorra elrobogtak azal a feltűnő ringással-rugózással, közelebb vitt akkori, későbbi vagy megállás nélkül tartó jelenemhez, amelyben majd sohasem fogom feltalálni magamat; akkor csak annyit láttam, hogy alkonyodik, és

a volt őrizetesk széjjeloszlanak, kettesével-hármasával tartanak hazafelé, megnyugodva immár, mert nem valószínű, hogy a legközelebbi alkalommal is őket szemeli ki a sorsszerűség erre a meghatározhatatlan szerepre, amelynek törvényes fedezete természetesen nem volt, olyannyira nem, hogy még ellátásban sem részesültek, otthonról táplálták őket, a látogatás tehát engedélyezett volt, és az őrség sem veszélyes, némelyiküket a szomszédjuk vagy épp a tulajdon vejük őrizte, bizonyára ellenszolgáltatás fejében, vagyis ha eltűrik őriztetésüket, legközelebb más területen számíthatnak jóindulatukra és segítőkészségükre, ez örökös törvényként megvolt még a Siralom-völgyemben is, legalábbis a szűken vett Siralomvölgyben, ha pusztán a két kiserdő között számítjuk, s ezt a területet a gledicsia meg egy öreg, akkor talán már vihartól kidöntött nyárfa között húzott egyenessel zárjuk le, lemetszve így a falu egy sarkát is, amely csak a közelsége miatt tartozhatott a völgyhöz, vagy azért, mert ezek a falusiak részint a völgy műveléséből, részint pedig fosztogatásából tartották fenn magukat.

Tehát leugorva a répavonat himbálózó hátsó kocsijáról, innen akár már haza is mehettek volna bérelt házukba, családom körébe, megrántva az ajtó madzagkilincsenek kilógó farkincáját és belépve a ház barlangszerűen homályos előterébe, ahol gubbasztva bizonyára most is tartózkodhattak néhányan, családtagok és idegenek vegyest, mert itt mindig kellett tartózkodnia valakinek, bár a letelepedés állandóságának vezérgondolata még nem alakult ki bennünk, cikázó társaság voltunk, rémesen nagy feneket kerítve időnkénti költözködéseinknek, ki-ki falkában terelte az állatait, amíg ötletszerűen túl nem adott rajtuk, majd a pénznek is hamarosan a nyakára hágott, hogy mindent előlről kezdhesen, más helyen és számára megfelelőbb terepen: úgyhogy időnként különváltunk, elszakadtunk egymástól, hosszabb vagy rövidebb időre, amíg csak váratlanul és kiszámíthatatlanul ismét egybe nem csapódtunk; hullámokban telt az életünk, kinek-kinek megvolt a sajátja, míg egy későbbi evolúciós robbanás következtében végleg széjjel nem hullottunk az akkori meg a mostani egyedekre, akiknek egyre kevésbé lett közük egymáshoz, és lassanként szinte szoborrá dermedtek valahol, topográfiailag ugyan világosan behatárolható pontokon, de a helyüket valóságosan is elég nehéz lenne megtalálni — elmozdulnak talán, vagy valamiféle abrázió végez velük, vagy épp ez a lebomlás, amelyről már szó volt, hogy csupán valamelyik rétegüket kezdte ki valami, s azután a többivel már nem törődtek, vagyis a kitelje-

sedő folyamat visszatartásával, esetleg korlátozásával, vagy egyszerűen csak az időnek a pontjait ülik meg, s létezésükhöz vissza kell lapozni, vagy épp előre kell lapozni; ez így ugyan túlon túl kényelmes, ez a nem mutatkozás, és számtalan gonddal jár rálelni egy ülő vagy egy fekvő vagy egy térdeplő alak látványára, de mindenesetre mégis viszonyulást jelent, s az éveken át tartó siralomvölgyi forgolódásom aligha hagyott maga után más feladatot, mint ennek a viszonyulásnak az egyre ismétlődő fenntartását, mert ehhez ott kellett lennem, egyáltalán nem azért, hogy elmondjam vagy beszéljek róla, hanem hogy a magam érdekében tudjam. Mert ha ez valamit lezár, akkor ugyanúgy fel is nyit, vagy — némi fontolgtatás után — így kellene hogy legyen, ennyit állapíthatok meg.

A második nagy kirajzás végül a Siralomvölgyből eredt, vagy ebből következett, mielőtt végleg eluralkodtak volna a birkák vagy a sajtjuk szaga — rühesek is voltak, a bőrükig levedlett róluk vastag rétegben a gyapjú, meg a körmük is gennyezett, mind agyon kellett volna lövöldözni, ha a pisztolyhoz van töltény, egy teli zsebbel kellett volna, hogy testem visszanyerje egyensúlyát, és ne csak az egyik oldalra húzza le a pisztoly súlya, de olyan kaliberűt nem lehetett már sehol sem találni, pedig az ottani lovat is le kellett volna löni, amikor szétszórta a megrakott kocsit, mert nem lehetett vele tovább bánni, bár ez is bánásmód volt, hogy nem lehet vele bánni, s a ló is egyszerre uralkodni kezdett, meg ezt a példát követték a kutyák is, a huzamos éheztetésük következménye volt ez: nyugodtan nyalogatták fel a galambdúc alól az összetört tojásokat, amit a galambok lökdöstek ki a fészkükből, mert nem akartak a tojásokon ülni, állandóan marakodtak, csipdesték egymást, és ha némelyik tojás csak úgy magától kikelt, a fiókákat egyáltalán nem etették, úgyhogy a dúc is bűdös lett a rothadó galambfiaktól, és mire elmentem volna, az arcom is teli volt karcolásokkal, rengeteg jelet, üzenetet kellett továbbítanom, és sem az értelmüket sem a jelentésüket nem tudhattam, sőt még azt sem, hogy hova szólnak, merre kell előbb mennem, hogy minél előbb eltűnjenek rólam, mert némely részüknek a nyoma még évek múlva is ott volt a bőrömön, ezeket, úgy látszik, tájékozatlanságból nem adhattam át, mert lehet, hogy csupán a túlsó kiserdőig kellett volna vinnem, de arra nem jártam, vagyis akkor jártam utoljára, amikor épp a helyét szántották fel és a vermek lejárátát keresték, amelyekről tudván tudták, hogy ott vannak, de most nem voltak ott, pedig be sem omolhattak, mert az valóságos földindulás lett volna, a faluban ugyanis volt előt-

te két omlás is, az egyik halálos kimenetelű, terhes asszony veszett bele, aki alatt szó szerint megnyílt a föld; utóbb két éjszakát töltöttem ott, és mert senki nem akarta lakni, a ház később a Siralomvölgyem sorsára jutott.

Miután így álltak a dolgok a Siralomvölgyben, s amekkora darabot csak lehetett, eladtak belőle, mert voltak ott elszántott földek is jócskán, a svábok részéből nem is kevés, amennyit déltől naplementéig elfog az eke, mert azzal már senki sem törődött, meg máshonnan is meg időközben vásárolt darabok is, szélben zörgő kukoricatarlók meg egyebek, az enyém ugyan semmi sem volt, bár alighanem ebbe lett ölve utolsó kísérletképp mindenem olyan vagy-vagy alapon és a tudtom nélkül, mert ezt is simán megcsinálhatták velem, hogy meg sem kérdeztek, az ő rétegükből valószínűleg nem is láttak rám, vagy volt olyan feltevés, hogy esetleg úgysem mutakozom többé, nem fogok *odalapozni*; ez már lényegében akkor is így volt, amikor a szárnyaimat hiányoltam épp, illetve 58 húsvétján, azzal, hogy ez az év eieg tűrhetőnek mutatkozott, bár bizonyos bérelt darabokba csak júniusban került meg vagy inkább július elején, mert ott tovább fenn maradt a víz, azután meg olyan volt, mintha sziklák közé vetett volna az ember, a mag csak begurult valami lyukba, és ott eltűnt, és ez nagyon messze is volt, jóval túl a Perczel-úton, de hogy végül az egész szépen kikelt, az is igaz, csak éppen nem termett semmit, de akkortájt másutt járt az eszem, a pisztolyhoz kerestem megfelelő töltényeket, egyet találtam is, még az első világháborúból, ez szinte hihetetlen volt, hiszen már túl voltunk a másodikon is, de az is lehet, hogy itt összekevertem valamit, mert tudom, hogy a töltény csakugyan megvolt, de a pisztoly már nem volt meg hozzá, odaadtam valakinek vagy elcseréltem egy könyvért, amit azután néha nézegettem, valami magamra vonatkozó adatot kerestem benne, de mivel nem találtam, a könyvet is elhagytam — hol hagyhattam egyetlen valamirevaló könyvemet, amim Zrínyi Miklós Szigeti veszedelmén kívül volt? — sokáig gyötört még ez a kérdés, vagy nem is kérdés, hanem a balszerencse ténye, mert most semmit sem írhatok ide belőle; úgyhogy a pisztolygolyót, amikor rábukkantam, már nem is vettem magamhoz, hagytam a kacat között, mert tudtam, hogy az első világháborús golyók ekkorra már mind megvakultak, már egy tökre sem lehet velük rálőni, hiába minden kutázkodás, egyszóval nyomban csomagolni kezdtem.

Ó, öreg kalandorok!

— ezt ismételtetem magamban, amikor így félresikerült ez a dolog a tölténnel —, hová legyenek? Bizonyos házakba nem szívesen teszem a lábam, mintha nem mernék már bemenni, illetve nem is tudnám közelebről meghatározni ezt az érzést, egyszerűen csak bennem van, mint az elektromos töltés, és attól kellene tartanom, hogy ki ne pattanjon a szikrája, tehát nem közelelhetek olyan helyekhez, amelyek ilyen szempontból veszélyeztetnek, a Siralomvölgyem most számításba sem jöhetett; két félig üres kofferral állok az utca közepén, tulajdonképpen valami történet van bennem arról a házról, ahol az iménti pillanatig még laktam, hát kísérletet teszek az egésznek az összegezésére, úgy, ahogy ilyen esetekben kell, mert itt aligha fordulok meg mostanában, pestisesnek érzem az egészséget, tulajdonképpen az eddigi ágyam az, és megint egy újév, pontosabban Szilveszter éjszakája, amelyet itt átaludtam, egyszerűen annyira fáradt voltam, hogy átaludtam, illetve a derengő ablaktáblákat néztem egy ideig, miután a villanyt eloltottam, és mögöttük az ég már elvesztette minden színét, alighanem ködös volt, mindenképpen 59 utolsó napja kellett hogy legyen, és pár évvel ezelőtt ugyanebben a szobában még hogy forgolódtam a fényben! . . . Ruhát szabattam magamnak egy alacsony és sánta szabóval, a kelmét ágyamra — valójában akkor még az ő ágyára — vetve mutattam meg neki alakomat, és hogy ilyen meg olyan legyen, vitattuk, ő mindenesetre részeg volt, és vagy felfogta ezt vagy nem, mert módosításokat eszközölt a szabáson, hogy ezt lehet vagy azt nem lehet, ezzel magyarázta eljárását, és lehetséges, hogy igaza is volt, túlon túl szertelen voltam, a napfényben felvertem a szoba porát, végül szinte már mindketten aranyban úsztunk, még a drótkeretes szemüvegére is por csapódott, és csak homályosan láthatta bizarr magatartásomat, de nemigen vetett rám ügyet, a számadásaival volt elfoglalva, időses ember, még a papír fölé hajoló feje búbjára is emlékszem, agglégényszag lepett el bennünket, különben mindketten egyet gondolhattunk, és nagyon valószínű, hogy jó cégek lehettünk, ő a fekete ollóval, én meg az ollója alá valóval, ám azóta már évek múltak el, az ő szempontjából mindenesetre évek, én a magam részéről nem számoltam, mivel éltem, ő pedig mindenképpen meghalhatott, vagyis nem találtam már itt a szobában, amikor benyitottam, még a varrógép is hiányzott, csak a nem túl magas szabóasztal volt a helyén meg az ágy, mellette az egyetlen, gőzölt bükkfából hajlított szék, ennyit vett csak magára a csupaszföld, meg a sarokban egy vályogból épített tűzhelyet, úgyhogy közepén, a villanykörte alatt

valóságos porond maradt — ami énrajtam megváltozott, csupán az öltözékem volt, golfnadrág, térdharisnya, gyapjúszövet ujjas, szóval inkább siralomvölgyi viselet, fejemben a Kossuth-kalappal.

A gondolat, hogy az ágyamban itta agyon magát, undort, leginkább talán undorodást váltott ki belőlem, de hogy egy reggelre az egyik, fogásra vetett nyakkendőm félig elégett, nem tudnám okát adni, mitől, úgy határoztam, hogy hamarosan felkerekedek innen, amíg nem a szalmazsák fog lángot alattam; de így, az utcán állva, kezemben a két félig üres bőrönddel már visszacsináltam volna az egészet, amikor láttam, kik költöznek a helyemre, pontosabban most már a helyünkre: két telt idomú lány, ember!, hogy azok mit elbírnának! Kereskedőlánysok, én meg itt otthontalanul abajgok... és hogy hajlandóságnak sincsenek híján, már majdnem visszafordultam.

Ám biztosan volt valami jel az arcomon, mert a szívem sokkalta jobban húzott elfelé, mint vissza, hát hagytam ezt a túlvilági lányosházat, bár csak később vettem észre, hogy a történyt is ott felejtettem, s azt mégis el kellett volna hoznom, legalább magamnak emlékebe, de hogy semmi másom nem maradt ott, nem volt bennem kifejezett az elhatározás, meg már különben is messze voltam; hogy a két bőrönd tartalmát egyre rakom, és a rosszabbikat nekiaján-dékozom valakinek vagy elhajítom: ezt forgattam már a fejemben.

Persze, nemcsak az újév volt az, ami itt sértett, azt még el lehet viselni, nem olyan nagy ünnep, az ember legfeljebb elkerüli az utcán az okádékokat, amelyek valószínűleg a hajnal folyamán kerültek oda, ahol találhatóak, és engemet mindegyik újév egyformán sértett, különbség nélkül, nem is tudtam valójában különbséget tenni közöttük, mindegy volt, hogy az 1950-es vagy az 1960-as újév-e az, valahogyan csak elütöttem ezt a napot is meg az előtte levő éjszakát is, az éjszakát alvással, de a nappalra már nem terjedhetett ki az alvásom, mert éjszakánként mindig kialszom magamat, és a nappali alvást kifejezetten erkölcstelennek tartom, az az ember, aki nappal képes aludni, az véleményem szerint réges-rég megérett a pusztulásra, a siralomvölgyi nappali alvásokat juttatja eszembe az ilyesmi, az éhező, bőgve és visítva szertecsatangoló jószágot, a csipogó apró szárnyasokat és az ajtó előtt nyávogó macskákat; Siralomvölgyemben csupán a méhek voltak kitartóak napestig, az egyetlen egészséges és valóban eleven sereglet, mintha a föld nekik nevelte volna a gyomot és a gázt, amely fokozatosan minden mást kiszorított és a falak tövéig csaptak olykor a hullámai, amúgy meg rozsz-

da lepett kapát, kaszát, fejszét és sarlót, senkinek esze ágában sem volt szembeszegülni ezzel, ami titokzatosan elburjánzott, és szívünkbe belopta a pusztulást, a dohánypalánták ott fejlődtek korcsokká a lótrágyában, ahonnan szét kellett volna ültetni őket, valaki egy vagy két sort ki is rakott a galambdúc mögé, de azután mintha megfeledkezett volna az egészről, nem érdekelte tovább, talán eszébe jutott, hogy aznap vasárnap van, és inkább a távoli templomba vagy a közelebbi kocsmába ment, esetleg ott ácsorogta végig a napot a falusi bolt előtt, kezében késő délutánig sörösüveget markolva, és rendületlenül elmélkedve valamin, mire az árnyak nyúlni kezdtek a délutáni napsütésben, átélte fajtája történelmét, ennek terhe alatt viszont csak lerokkadt a fal tövébe, s ott aludnia kellett: nem léteztek tovább a számára sem a palánták, sem a jószág, sem a szárnyasok, csupán legyek dongták körül, és ez méhdöngésre emlékeztette, hogy a méhek túl fogják élni a fajtáját, de a legyek is nemkülönben; ezek mind siralomvölgyi tézisek és bölcselmek voltak s jelenlegi állapotomra vagy helyzetemre nem alkalmazhatók, mert nem a Siralomvölgy felé tartottam, utam immár lényegi volt: szürke, zúzalékos kövesúton mentem végig, hová is iparkodhattam abban a verőfényben, amikor senki sem járt sem az úton, sem a földeken — nekem mindig sikerült valahogy elérnem ezt a teljes magányosságot, hogyha megyek valahová, csak egyedül legyek, mintha a bőrömet menteném, de azért aztán igazán be lennék gyulladva, mert míg a többiek nyugton gubbasztanak, esetleg ezt is elunva felcsigázott asszonyuk hasára fordulnak, és kéjek után kutatnak szörzetük között, nekem fontos utam visz az égbolttal összeolvadó semmi felé, mert bosszant egy hulla fiktív elgondolása, magam elé idézése, mintha vele kellene egy ágyban aludnom, s nem azzal a két kacér teremtménnyel, hogy még választanom sem kellene közülük — de most már felhagyhatok ennek az egésznek a fontolgatásával, mintha más módon életre törekednék, de én abba sem fogok belenyugodni, itt tulajdonképpen segítségre szorulnék, de mellőzöm, mert nem várhatom el, hogy bárki is egyezzen velem.

ARCKÉPEM, E MÖGÖTT AZ IDŐK MÖGÖTT

Kezdtek a sok rongyot összeszedni, nem tudom, milyen rongyok lehettek azok, mintha egy hadsereg dobálta volna el fölösleges, de természetesen koszlott, bevárezódott kacatjait, ezzel volt tele a pad-

lás sarka, meg kaptárba való keretek megsárgult léceivel, csupa por volt minden, emellett a cserepek alatt roppantul forró és ritka a levegő, itt csak a darazsak érezhették jól magukat, és tettek is néhány kísérletet, szinte hetykén, hogy a szemünknek ugranak, de alighogy éirugaszkodtak, mintha visszarántotta volna őket valami a sejtire, hivalkodóan hegyes és elszánt volt röptüknek ez a rövid íve, mindenestre felhívták vele magukra a figyelmet, s a többivel már nem törődünk, a rongyok között válogattunk, amik másra sem voltak jók, mint telenként bedugni a padlás szellőzőnyílásait, ha erősebb volt a szél, hogy be ne hordja a havat, vagy betakarni velük az itt tárolt hagymát meg krumplit a fagyás ellen, mert madárijesztőt már nem kellett állítani, nemigen volt mit elhordani sem a galamboknak, sem a madaraknak, az kevés meg, amit mégis elvittek, az úgylis odaveszett volna, tehát a rongyokra merőben más szempontból volt szükségünk, főleg a cejgre meg a vászonra: a kaptárokat készültünk kibontani, s ebből sodortuk a füstölőket a méhek megrendszabályozására, a túlságosan ideges és izgatott családok így sokkal jobban engedelmeskedtek, ha kaptak egy-két fúvásnyit, vagy még jobban megvadultak, s a darazsakéhoz hasonló gyors és zárt ívű támadásokkal kísérleteztek, nekivágódtak az ember arcát fedő hálónak, fullánkjukat nyomkodták be a drótszálak között, kissé bizalmas mozdulat volt ez, ahogy a hálóba kapaszkodtak, s mintha az ivarzással kapcsolatos mozdulatokat tettek volna, mert szinte birkóztak vele; a hunkává tekert és dróttal összefogatott rongycsomó végéről olykor a fúvás áramával piciny parázsdarab, szemcsényinél nem nagyobb is csapódott a lépre a méhek közé, ez igen kellemetlen volt, az ember már szívta volna vissza, s ennek aligha volt értelme — a parázs általában egy méhet talált el, amelyet fokozatosan agyonpörkölt, s nem lehetett megilletődés nélkül nézni, főleg, ha a hangulatuk nyugodt volt, hogyan szorítanak helyet a többiek a perzselődő állat hirtelen agóniájának, széjjeliramodva, majd fejfel fordulva felé csápjukat előrenyújtják, s meghökkenéssel vegyes kíváncsisággal várják be a végét, amíg csak hanyatt nem fordul és fel nem hagy a felháborodás mély zizegésű hangjával. Egy-egy ilyen kellemetlen eset sokáig megmarad az emlékezetben, általában addig, amíg a szemlélő valamelyik kereten rá nem bukkan a hosszú potrohú, kopottas külsejű és látszólag szoros őrizet alatt álló anyára, amelynek látványa van annyira megdöbbenő, mint egy felnyitott mellkasé, amelyben még mozog a szív, vagy egy meztelen nőé, akinek meztelenségét már régóta sóvárogjuk, s egyszeriben a való-

ságosnál is valóságosabb, s ugyanakkor gyöngédséget is ébreszt bennünk, amennyiben normálisak vagyunk. Gyöngédségünk azonos-évédelmezésének óhajával vagy csupán lelkesedésünk önzése — ezt már jellemünkkel kell elszámolnunk, sok minden ugyanis nem irányítható sem bennünk, sem kívülünk: általában magunkra vagyunk utalva.

Igyekszem elképzelni arcomat a drótháló likacsai mögött, fém-pánttal a homlokomon és az állam alatt, a tarkómat meg a nyakereimet biztosító világos, szellős kelmével, teljesen elfoglaltságomba mlyedve; a napfény sugárzása a siralomvölgyi nyugaton már vesztett hevéből, de az 1911-ben épített ház homlokzata még fehéren izzik, mögöttem ugyanis magas sövény van, s az ágai között áthatoló napsugarakat fénytörés érheti, mert a fal fehérje enyhe szivárványban játszik, a hőségtől pedig elakad a lélegzet: szabály szerint nem lenne szabad izzadnom, de a kezemre röppenő méhek verejtékemben tocsognak, nem mennek az itatóra. A hűvös szobából nyöszörgést hallok, de úgy teszek, mintha nem is hallanám, tulajdonképpen mi közöm hozzá, ha nem én váltom ki, bármilyen heves is és sistergő és perzselő; tulajdonképpen előreugró hasa van, lapos és csenevész melle, túlságosan széle csípője, vastag lába, hogy léptei alatt járás közben döng a föld, a talaj vagy mit tudom én, micsoda, pince pedig nincs, hogy az visszhangozzon — ennek már így kell lennie. Talán teknő sincs, mert alsóneműjét utána az itatóvályuban mossa, és én megrémíszthetném azzal, hogy fellibbentem rajta a szoknyát, miközben előrehajol, hogy lássam terjedelmes, a házfalnál is vakítóbb fehérségű fenekét, de csak nézem a ténykedését, ahogy a vízben tükröződő képmásomba csapja a kicsavart bugyiját, majd újra mossa, most már szappannal, mintha ott sem lennék, tehát egészen szegényes elképzelésem lehet kinézésemről — helyesbíték: küllememről —, mivel tükröt nem találok, az ablaktáblák piszkosak, a kút mélye meg messze van tőlem, az a víztükör az öklömnyi fejemmel... Tehát kénytelen vagyok türelemmel képzelődni magamról, amíg ezt a hőséget, a tarlok felett füstként kavargó délibábot le nem tarolja a zivatar, mert akkor valahára, feltöltődnek az út morotvái, s a zöld meg a vöröses foltokban úszkáló moszattelepek közül végre kivigyoroghatok az arcomra üledett sárból, porcfűvel a fogam között, itt végre semmi sem fog megzavarni, mi sem tágíthatja a fantáziámat.

TOLLBA MONDVÁN MINDEN TUDNIVALÓKAT,

vagyis hogy a történelem ezt sem jegyezte fel: jó régi volt itt ahhoz minden, hogy ne kelljen semmit sem újraépíteni, hagyni kellett tehát pusztulni, veszni, hogy utóbb ne legyen olyasmi, hogy valaki netán idetéved: lassan és módszeresen ette be magát mindenbe az idő, elaggásra vagy sürgős távozásra kényszerítve mindenkit; no, persze, nem rögtön és nem csupán egy ízben, túl sok volt itt már a felszín alatt ahhoz, hogy ne lehessen tudni és ne legyen nyilvánvaló, hogyan tud itt ez a föld magához rántani, nekem kellett volna türelmesebbnek lennem a lapozással, de nekem a történetek jártak az eszemben még akkor is, amikor a pisztoly már nem volt meg, viszont azt a megfelelő kaliberű történetet meg ott felejtettem, csak a bőrdöket hoztam el meg a lányokat hagytam magam helyett, illetve, hogy egészen szabadon fogalmazzak: magunk helyett, mert a szabót is valami módon még számba kellett vennem, hiszen aludtam az ágyában, Szilveszterestét töltöttem ott, de az utóbb érkező két lány mindent elrontott, mert valószínűleg sikerült valamit megváltoztatniuk, nem énbennem, hanem az ottani jellemző helyzetben, s hiába készülődtem, hogy majd visszamegyek, megnézni legalább, nem jutott rá időm, túlságosan is elmélyedtem tanulmányaimban, s ne is mondjam, hogy ezek a méhekkel voltak kapcsolatosak, és ebben a hiba az volt, hogy az, amit láthattam, már mind leírva szerepelt, és én csak tudomásul vettem, de fikarcnyi újat nem találtam, tehát megint csak tollba mondván állt minden tudnivaló, ez rajtam aligha változtatható, ha el is hanyagoltam a siralomvölgyi méheket, mert gondoltam, másutt csak egyöntetűbben fognak legalább velem szemben fellépni, de erre nem került sor, az egészről csak az számmazott, hogy nyélbe ütöttem egy üzletet: egy siralomvölgyi birkaért elcseréltem egy kerékpárt, de egyik sem volt az enyém — a birka különben is döglennivaló volt, a kerékpárról meg kiderült, hogy lehetetlenség hajtani. Végleg csődbe jutottam a gyakorlat mezején, emellett meg untam is az ott lakó pár szakadatlan szeretkezését, mert ez mindenfajta szeretkezéstől riasztott, elsősorban a nő csúfsága és haszontalansága, vártam néhány napot, hogy kerekelt oldjak vagy odébblapozzak, s ez részemről nem volt valami nagy dicsőség, mert végeredményben zavartam őket és a terhükre voltam, ideje lett volna megfedkezniem róluk, átvergődnöm egy másik rétegbe, de vártam a zivatart, amiről már korábban szót ejtettem, ez már nagyon későn volt, ha az időt tekintjük, mert azelőtt

másmilyen idők is voltak, de sokkalta régebben, bár itt mindig bajok voltak az ellátás körül, egészen tömören: fennakadások, és mivel erre sem tudtam semmi elfogadható megoldást, a kényszerűség lassan az orromnál fogva kezdett vezetgetni, engem ugyanis nem ismertek errefelé, nem fértem bele a fejekbe, az én szerencsém volt az, hogy mindenkit ismerhetek, s ez a helyzet nagyjából állandó maradt — még megcsodáltam a violákat, amelyeket a vihar majd letördel, meg a gyerekeik egyre inkább kikerekedő fejét: az ördög tudja, kire ütöttek, énram, biztosan nem.

Ekkor már a kísértetek miatt fordítva rakták fel az ólakra, az akolra meg az istállóra az ajtókat, hogy csak fordítva tudjanak bejutni, vagyis sehogy, azok meg ettől függetlenül valószínűleg kibe járkáltak, megint csak írhattak rám, mert az arcom egészen rapacsos volt, feldagadt, mintha méhek szurkáltak volna össze, pedig méh talán egyetlen alkalommal csípett meg, amikor lapozás közben rátettem az ujjamat.

Tehát a továbblapozásból nem lett semmi, viszont ujjamat hirtelen a számba akartam kapni, de akkor megláttam benne a fullánkot — épp az kellett volna, hogy a nyelvembe vagy a szájpadlásomba fúródjon, sőt figyelmetlenségből és óvatlanságból le is nyelhettem volna, s ekkor csakugyan kezdetüket vehették volna kínjaim: valószínűleg fulladás által pusztulok el, valaki ezt így csinálta ki nekem, hogy épp a méhek öljenek meg, ha már a bőrömön keresztül nem tudnak, akkor alattomban, vizespohárba hullva vagy belemarva az ujjamba: itt éreztem meg először, hogy leghelyesebben akkor tennék, ha hagynám ezeket a régi ügyeket, nem csüggenék rajtuk, és nem törekednék arra, hogy feltétlenül belőlük konstruáljam meg magamat, hiszen különben is kísért a nő nyikorgó, duzzogó hangja, hanyadszor hozta már értésemre, adta tudtomra végső óháját:

— Menjen el innen...

Ez mindahányszor váratlanul ért, szinte elakasztotta bennem a lélegzetet, mert végeredményben objektum volt, akarát nélküli valami, mondjuk, lény, vagyis így kellett volna lennie, amott meg odasettenkedett a hátam mögé, és rákezdte azt a siralmas mondkáját, húzta, nyújtotta méltatlankodva a hangokat, s állításai riasztó képzetének a termékei voltak:

— Azt beszélük, hogy én jóban vagyok magával... — amivel sikerült is meghökkentenie, illetve felhívnia fantáziájára a figyelmet, mert ennyit mégsem tételezhettem fel róla, ám az örökös kísértetjárásban élesre köszörülődhetett az esze, még azokban az

időkben, amikor a Siralomvölgy sokkalta népesebb volt, és itt, úgy tűnik, abban az időben mindenre kapható népesség élt, rosszabbak talán, mint a kísértetek — és ekkor megint a pisztoly ötlött eszembe, mert egy osztrák—magyar huszárőrmester is volt közöttük a nem tudom hányas ezredből, ezek alighanem Szabadkán állomásoztak, úgyhogy a pisztoly akár annak az ezrednek is képezhette a tulajdonát, s ez a vén lóköető hihetetlen dolgokra is kapható volt, fegyventől nem tartott, fegyveresen őrzött állami területeken tolvajkodott, eleinte kíséretét is vitt magával, de ez a legénysége mindahányszor olyan minőségűnek bizonyult, hogy az első vaktában leadott lövésre fejvesztve menekült, miközben ő tovább és halálos nyugalommal végezte a dolgát, ő nem lövöldözéshez, hanem golyózáporthoz szokott, s most ilyen beszari bandával kell neki a vállalkozásait végrehajtania — ezért jobb időkben mindenesetre fél napra kikötötte volna az ilyen gazembereket, de ezek az elkorcsosodott siralomvölgyiek már a falusi verekedésekkor is valamelyik baromfiudvar óljában kerestek menedéket, amíg el nem ült a csetepaté zaja, s ez még katonával is megesett, az egyenruhája tele lett tyúktetűvel, még az a szerencse, hogy rangfokozata nem volt, mert akkor az őrmester saját kezűleg verte volna félholtra, hiszen arra is kapható volt, hogy a hozzátartozóinak oly módon okozzon örömet, hogy felvásárolja számunkra a Siralomvölgy dirib-darab földjeit, kacatjait, kallódó morzsáit, s amikor ezzel az áratat felverte a kellő szintre, megfizettesse velük, most már a magasabb áron; ellentmondani nemhogy nem mert neki senki — nem is lehetett, mert akkor valószínűleg kilyukadt volna a Siralomvölgy közepe vagy ki tudja, mi történik. Szóval, ezzel a fajta eszélyességgel, már-már eszelősséggel kellett nekem szembenéznem, s az őrmester elgondolásai ennek csak egy töredékét képezték, az itteni tartós létezés sokkal nagyobb körmönfonságot igényelt, ami abból is látszott, hogy az őrmester, amikor már kezdett eleje lenni a rengeteg fortélyosságból meg szakadatlan fejtörésből, jobbra szánta el magát: egyszerűen elköltözött, vitte magával a karvalyorrú öregasszonyt, egy fiát, egy lányát, a többieket visszahagyta egyelőre, számolva azzal az eshetőséggel is, hogy talán még visszatér — ez a lehetőség sok évig és fenyegetően ott lobogott a Siralomvölgyem felett, zavart, nyugtalanságot váltva ki, hogy egy napon megint feltűnik az őrmester, és befészkei magát, fenekestül felforgatva a kialakult viszonyokat, amelyek inkább fagyosak voltak — az őrmester pereputtya ugyanis továbbra nyögte az őrmester hatalmát,

alighanem sarcot is fizetett neki, s mintha mindinkább arra törekedtek volna, hogy még a sarcot se tudják neki megadni, ő pedig örök életűnek bizonyult.

Én magam ügyet sem vetettem a távozásra való felszólításokra meg a rágalmazásokra, ez utóbbit különben is alaptalannak találtam, mert senki sem ismert, vagy talán épp ez váltotta ki az egészet, bár ha nincs a méhcsípés, bizonyára engedelmeskedtem volna, megelőzve egy pillanatra annak tudatát, hogy mindenképpen vissza fogok még térni, hiszen nem volt itt mindig olyan rossz sorom.

AMIKOR AZ ÖRMESTERREL MEGISMERKEDTEM

Akkoriban még olykor összekuszálódtak velem az utak, gyakran szorultam támogatásra, általában ismeretleneknek kellett felkarolniuk vagy éppen felszedniük az útszélről, mert híján voltam mindenféle irányérzéknek, amit azután majd Siralomvölgyemben fogok megszerezni, minden időkre szólót, de most egy farolós, rövid száncó hátsó ülésén ültem, ismeretlen ember mellett, aki a derekára kanyarított subának a felét átengedte nekem, hogy meg ne fagyjak, nem is emlékszem már, hogy szőrével kifelé vagy befelé terítettük-e a lábunkra, meg arra sem igen, hogy miként hívhatták, de az arca még előttem van, habár azóta sem találkoztunk, de találkozhatunk még, és akkor majd bizonyára fel fogja említeni azt a száncózást is.

Már a hadiúton haladtunk kifelé a faluból, amikor a siralomvölgyi keleti lejtőn szemünk-szánc egy szempillantás alatt tele lett hóval, tisztességes hóviharral találtuk magunkat szemközt, egészen váratlanul, a nyugati hóviharok sebesek, váratlanok és nagyon kellemetlenek, látni nem lehet tőlük, és a lovak is könnyen utat tévesztenek bennük. Ennek tudata, meg hogy mire fölocsúdtunk, szinte belepatt bennünket, arra ösztökölte az utasokat, akik itt elég jól kiismerték magukat, hogy — az idő még alkonyat előtt állván — térjünk be egy szállásra, és várjuk ki a végét, vagy amíg nem csendesül — ezt tanácsolták egymásnak —, ami nagyjából sötétedésre vagy sötétedés utánra volt várható, s nyugodt időben már könnyedén elkocogunk a havon.

A helyet is ők választották meg, sőt a gazdát is, az őrmestert, akit ismertek, akinek talán a keze alatt szolgáltak, mindenesetre atyásan fogadta őket, szép pirosposzsgás arca volt, kunkorira sodort

bajusza, szóval, olyan ember benyomását keltette, aki sem elpirulni, sem elsápadni nem tud, ez erkölcsi mérce is lehet benne, de a lovakat nem engedte be az istállóba, azok kibírják a fagyon is, tudhatta, hiszen ő volt a huszárörmester, csak le kell takarni őket, hát letakartuk őket a subákkal, miként a kocsmá előtt szokás, azután bevezetett bennünket egy szobába, amelyik, isten bizony, üresen állt, hideg volt, kemence sem volt benne, talán magtárnak használhatták, s itt eltoporogtunk egy darabig, amíg fázni nem kezdtünk, ő nem fázott — igaz, ködmönben volt —, s hogy besötétedett, nemigen invitált bennünket melegebb helyre; egyszer valaki bejött a magtárba, annak súgott valamit, gondoltuk, legalább vacsorát kapunk, de nem kaptunk, még egy lámpát sem, amivel világíthattunk volna, bár sötétedéstől többször is be-bejött valaki a házbelieliek közül, és sugdolóztak, csoda, hogy minket nem vontak be ebbe, hogy nem kevertek össze egymással — egyszóval, mi benn a hidegben, a lovak meg kinn, a fagyban, a vihar ugyan nem csendesedik, etetni-itatni kellene őket, de nincs rá mód: ez más vidéken garázdaságnak számít, elképzelhetetlen gazemberségnek, ettől függetlenül a siralomvölgyiek ehhez tartják magukat, megjátsszák az ütődöttet.

És ez később is, mindvégig így folytatódott, az őrmester hozta ide ezt a szellemet, s amikor elköltözött, nem vitte magával, hanem letéteményeseket hagyott hátra, ezért került Siralomvölgyem embertelen hely hírébe, ahol a haszonlesők egymás hegyén-hátán nyüzsögnek, és ettől függetlenül mégis minden bomlik, egyszóval mindinkább kísértetjárta hely lesz, én meg időt fecsérelek rá, vagyis úgy teszek, mintha ott élnék.

Ekkor már nem lehetett nézni a fáit is, ahogy egymás után vesznek ki, a frissen ültetett csemeték pedig nem fogják meg, egy-két sárga levelet hajtának legfeljebb, ám nyárra az is lehullik róluk, az a vékony törzsük meg semmire nem való, még koldusbotnak sem felelne meg.

A HÓVIHARTÓL ODÉBBLAPOZVA

Ahogy szememet, látósíkomat egy pillanatra már mindig elborítja ez a mindent átható fehérség, és egy rövid ideig a verőfényben is megtartja magát az őrmester konok alakja, igaz, ekkor már más helyzetben, tehát ez a kép már későbbi lehet, a romszállások közül való, ahol az őrmester a birkákat őrzi, és a leomlott falak festését

kaparássza, vagy a falaktól távolabb, a volt udvaron turkál valami hasznos dolgot sejdítve nem nagy mélységben a rögök alatt, csirkeitatót vagy fejszefokot, kaszakalapáló üllőt, ami se nem érték, se nem kacat, úgy véli legalábbis; a ködmöne ezóta zsírozódott vagy piszkolódott valamennyit, az ujja lki is szakadt, talán valami cserjeágban akadt fenn, mindenesetre egy derékszög alakú hasadás van rajta, amit a csörgősre száradt bőrről eltüntetni nem lehet, befoltozni sem, mert a tű alatt töredezni kezdene a bőr: mintha teljesen ide költözött volna a romok közé, egyiktől a másikig terelgeti a bogánccsal teliragadt szőrű, sánta birkákat, s micsoda nótaszóval — egyházi énekeket zeng a szeleknek, és később ebből majd komolyabb nézeteltérések támadnak, mert bár annak idején a templom építésére egy vasat nem adott, egy képet nem festetett bele, ezt a jámbor lelkekre bízta, most viszont ha beszabadul a templomba, a szelek szárnyán edzett hangjával fülrepezítő éneklésbe csap, üvölt, versenyt ordít a kántorral, s itt mit sem ér a tapintatos figyelmeztetés, leinteni nem lehet, kitiltani még kevésbé, épp onnan, ahol minden ember egyenlő, vagyis isten színe előtt. Ez nyilvánvaló kergeség, vagy csak egyszerű bolondozás, ezen aligha lehet elmenni már, cirkusolás vagy nevezük akárminek, ám én bennem amaz a másik él, onnan, a hóviharból, amikor oly ocsmány módra megnyomorgatott bennünket, hogy jobbnak láttuk elmenekülni, határozott marasztalása ellenére, mert talán miránk is sarcot akart kivetni. Így mindenesetre jobb volt, ha a nótáit fújta, istenéhez kiáltozott a tövises bozótból, amelyet a birkák egészen lecupaszítottak, ez bibliai képet nyújtott róla, a jó pásztorról, amint fokhagymagerezdeket hámoz, és szórakozottan rágcsálja.

Egy későbbi télnek a töredékét ugyanabban a hodályban töltöttem el, subába burkolózva gubbasztottam az ágy szélén ülve, nem tudnám megmondani, mi az ördög vitt rá erre, hogy a megfagyással küszködjek, tettem mindezt emlékezetből és alighanem részegen, legalábbis egy alkalommal, az ablakok rosszul zártak, és megint nyugati szél fúj, de a derült időben nyoma sem volt a hónak, csak a szél csapdosott, rángatott, tépdesett valamit, nem a füstöt, hanem inkább a tető szegélyét, s madarak röpdöstek — madarak-e — az ablakon is meg a sövényen is túl, vagy csupán a szél hajtott valamit, csuhédarabokat, szénacsomókat, egy részegnek ennyi is elég, hogy csúffá tegye, tehát sürgősen el is megyek innen, csak még egyszer kijózanodjam — forgott a fejemben az egész világ, és akkor, tudom, ki kellett mennem, hogy hányjak, a hideget sem

éreztem tovább, és a régi, általam is jól ismert részegesek jutottak eszembe, egyikük például bizonyos alkalommal, ahogy áthajol a kerítésen, s ettől nevetgetnékem támadt: hiszen ez mégis rendszeret-
 tetre vall, keresztülhányni a kerítés felett.

MINDEN ARANYKERETBEN

Időközben ez a téli szoba annyit mindenesetre változott, hogy ágy került bele meg kinagyított és retusált fényképek a falakra, hogy milyen céllal és hogy kiket ábrázolhatnak, ezzel én aligha törődtem, ha éltek még, azért, ha meg nem, akkor azért, engem a történések meg a viszonylatok sodra hordozott; azt is csak hallomásból tudtam, hogy valaha az őrmester rendelkezett ezzel a területtel, illetve, közvetett módon még ma is alá tartozott, hetente-kéthetenként valóságos processzió ment hozzá, s ő ilyenkor, miután a mellette ülő tanácsadóival suttogva megbeszélte a dolgot, könyörtelen istenítéletet tartott: ennek lett áldozata egyebek között a birkaakol is, amelyet kíméletlenül áttelepített a maga közelébe, meg valamivel később a négy vagy öt hosszú deszkaszáלבól ácsolt nagykapu is — a deszkára hirtelen szüksége lett, és se szó, se beszéd, szétventék a kaput, s már vitték is, akkor véletlenül épp ott tartózkodtam, de az ilyen apró eseményeket arra sem tartottam már érdemesnek, hogy a dróthálót lehúzzam a fejemről, s úgy vegyem számba a kibontakozó helyzetet, amennyiben történetesen a méhekkel voltam elfoglalva.

Ám akkor télen, miközben részegen gubbasztottam az ágy végének dűlve, akaratlanul is szemet szúrtak az aranyrámás felvételek, és az járt az eszemben, persze, égálynai távolságra levő, szivárványos ködökben úszva, mintha gondolataimban már lemenni készülné a Nap egy havas táj felett, vagyis egy lábam előtt elterülő tágas hómezőt igyekezne felbillenteni egyre növekvő súlyával, a fejemmel, hogy utána végleg a sötét oldalát mutassa felém, amit már kevésbé kedveltem, tehát olyasmi is megfordult ebben a nehézkes fejemben, hogy micsoda különleges érzések járhatták át ezeket a teremtményeket megörökítettésük pillanataiban, teszem azt, ott la: amikor az a csenevész, de mosolyából ítélve testi vágyak elfecserlésére szánt és erre önmagától is hajlandó fekete bogár karján magasra emeli, szerelmetesen magához szorítja azt a már növendék kisdedet, akit áthat, meghat, szinte feldúl ez a testi közelség, és

olyasmi fel sem villan az agyában, hogy mily szövevényesek, már-már szinte járhatatlanok az élet útjai, nem érte még azt a kort, hogy felfoghassa, miszerint itt már leendő kifosztását készítik elő, siralomvölgyi módra, hogy már ebben a meghitt viszonyban is gyűlölet feszül, és a hangsúly a magakelletésen van, istenem, micsoda fogság ez, amelyből megszabadulni az ember fél életére és minden szerencséjére szükség lesz — tehát kívánok, neked, poronty, még mielőtt elaludnék, boldog szabadulást és ne túlságosan sokáig tartó rabságot, amennyiben lesz bátorságod felismerni, hogy beleszülettl: semmi kétség nem fér hozzá, mocskos lé ülepedett Siralomvölgyemre, de ez innen tovább árad, már bizonyára a falun is túl jár, túl a falu mögötti legelőkön, józanon sem lennék képes meghatározni kiterjedését, de mindenképpen hullámszik és vágat és dül, elér a nádasokig vagy azokon is átcsap, már nincs határa, még a méheknél is alaposabb tanulmányozást igényel; 58 januárjának végén már kialakult bennem ez a vélemény, de, mondom, részeg voltam, az italt pedig rosszul bírtam, nem csoda hát, ha még egy ideig veszélyeknek tettem ki magamat, és ebben nagyban közrejátszott feledékenységem, nem ébredtem idejében tudatára.

De hogy nyárra elvitték az ágyat és a képeket is összeszedték előlem, más látványosságokban való elmerülésre kényszerítettek — most már bizonyos vagyok abban, hogy ez az őrmester sötét passzióinak egyike volt, mert nemrégiben egy újsághirdetést olvastam, amelyben tanácsadói ezeket a holmikát — leírásukból rájuk ismerem — áruba bocsátják, tehát az őrmester napjainkra valószínűleg meghalt, de ez már túl késő volt, és az egész úgysem ér már semmit, a térségben lezajlottak a nagy osztozkodások.

AHOGY OTTHAGYTÁK AZ EGÉSZET

Alighanem 1960 volt az az év, amikor elpusztultak a méhek, szabad akarattól, a maguk választása szerint szétbomlottak a családok, nem segített rajtuk a ráröptetés sem, pedig nem voltak betegek, különben pedig nyár dereka volt, persze, akkor már nagyban folyt Siralomvölgyem kiárusítása, még annak a hajthatatlan kerékpárnak is gazdája akadt, minden ócska limlomnak, közöttük elég sok idegen holminak is, amelyeket annak idején valaki jó szándékúan kölcsönadott, de vissza már soha nem kapott, és napokon belül nem is volt kin követelnie, minden eltűnt, és az egész Sira-

lomvölgy Szabadkára költözködött, mert ott ez van meg az van, nekem például kialakult véleményem volt az egészről, el tudtam képzelni ezeket a bunkókat a nagyfejű lányaikkal a szabadkai korzón meg a Leovits-palota előtt, épp oda illettek ugyanannak, amilyen minőségben később egy, a falubeliek közül való lányt láttam Újvidék központjában, vagyis utcasöprőnek, mert azért a siralomvölgyi tartózkodás még napszámosi szinten is jóval felette áll az ilyesminek, s aki úgy dönt, hogy ennek ellenére elhagyja, nem is érdemel mást, márpedig egyetlen traktorpótkocsira felrakodtak és elmentek, a házba pedig — mert ez még megmaradt — nem költözött már senki, ezzel pusztulásnak is indult minden, nem mintha épp aznap hajtott volna ki a gyom a falak tövéből, mert már évek óta kihajtott, de a pusztulás ténye a lakatlansággal vált véglegessé, ami azután kormosan röpködött le-fel a kéményben, kereste a fészket, akár egy elcsatangolt denevér, de a kemence válláról elvitték az órájukat is, úgyhogy idő sem volt többé meg mértéke sem valami olyannak, amit időnek lehetne nevezni, a falusi rész lakóinak a szívük sajgott: Csak mennyit össze lehetett ott lopkodni! — sopánkodtak, mindenesetre a gyakorlatiasságuk szemszögéből mérlegelték a dolgot, de eleget lopkodtak ők különben is, egész éjszaka hallani lehetett rövid, kotyogó agyú és sebes kocsijaikat, éjszaka járt a legtöbb kocsis a hadiúton, mind az állami földek irányába tartott, s azután nagy kerülővel a belső úton tértek vissza, ahol már senki sem figyelhette őket, és nem is ébresztettek gyanút.

Ettől a naptól kezdve nekem itt nem volt semmi keresnivalóm sem, úgyhogy még egyszer megfordult a fejemben a szabó szobája, majdnem mintha sóvárogtam volna utána, de hogy mikor is volt az, amikor legutóbb eljöttem onnan, már-már az ujjamon kellett kiszámlálnom, tehát nem formálhattam rá jogot többé, mert a lányokra ugyan még emlékeztem, de ők aligha emlékezhetek énrám, futólag láttak csupán, és ki kezeskedik azért, hogy még mindig ők vannak a szobában, ugyanúgy elmehettek onnan már régen, ahogyan én elmentem, hónuk alá kapva a kevés holmijukat, tehát az afféle ábrándkép volt, akárcsak az, hogy addig a napig a Siralomvölgyben volt az otthonom, ami valójában sehol sem volt, persze, a falusiakhoz voltam bejelentkezve, de mindenfajta cím nélkül, soha nem is kaptam meg semmiféle postai küldeményt, mindent más helyre továbbítottak, amilyen gyorsan csak lehet, vagy visszaküldték azzal, hogy a Címzett Ismeretlen.

Akkor eszembe jutott annak az elszakadt filmdarabnak a vége,

illetve még az az időpont, amikor sejtelmem sem volt arról, hogy merre lehet a Siralomvölgyem, és hogy innen véglegesen el kellett mennem — főként a méhek miatt —, úgy tekintettem, hogy amazokba az időkbe térek most ismét vissza, és mindent, ami itt volt, el is felejtethetek, de akkor kénytelen voltam rájönni, hogy az egyáltalán nem fog menni, mert volt itt vagy tíz év, amivel igazság szerint — hogy ilyen váratlanul nekem ajándékozták — nem tudtam a meglepetéstől mihez kezdeni, a hátam mögét rejtett markomba akartam szorítani, mert talán így nem fogják észrevenni, de aztán kiderült, hogy tömegéhez viszonyítva alighanem én vagyok a kisebbik, és sokkalta jobb lesz, ha mögéje bújok, bár ott-tartózkodásaim eléggé levegősen oszlottak meg, tíz siralomvölgyi napnál sohasem bírtam ki többet egyhuzamban, jó volt, ha kijött belőlük ennyi, bár nem emlékszem, hogy akkortájt ilyen sokat rostokoltam volna egy helyben vagy képes lettem volna ilyen rostokolásra, hiszen vártak körben a többi táborhelyeim, de a Siralomvölgyemben tudtam valahányszor a legmélyebbre merülni, bár másutt sem ismertek alaposabban.

Nem a magányosságom volt az, ami itt ki tudott belőlem szakadni, hiszen azt magam téptem ki mindig gyökerestül, és nem is a hely sivársága, mert sivárabb helyet az újvidéki telepi rámpa előtti térnél el sem tudnék képzelni, és mégis évekig ott vásároltam a cigarettát egy nagy bajuszú embertől, és csak most jövök rá, talán azért, mert valami rendkívül bonyolult képzettársítás alapján siralomvölgyinek is tekinthettem volna. Egyszerűen, talán azért ragaszkodtam a siralomvölgyi területhez, mert ott volt, ahol volt.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A KÉTNYELVŰSÉG DEFINÍCIÓJA ÉS FAJTÁI

GÖNCZ LAJOS

A) BEVEZETÉS

A különböző tudományok a kétnyelvűség, illetve többnyelvűség jelensége iránt a századforduló óta mutatnak nagyobb érdeklődést. Ma ez az érdeklődés mind kifejezettebb és elsősorban azzal a társadalmi szükséglettel magyarázható, hogy a jelenségből eredő problémák megoldásában, amelyekkel Földünk lakosságának több mint fele naponta találkozók, a tudományos kutatások eredményei is alkalmazást nyerjenek. A kétnyelvűségi kutatások iránti igény az etnikailag és nyelviileg heterogén közösségekben, így a Vajdaságban is, még hangsúlyozottabban jut kifejezésre.

A nyelvészetben, szociológiában, pedagógiában, neurológiában kívül a pszichológia is a kutatásának tárgyává tette a kétnyelvűséget. A kétnyelvűség kezdeti pszichológiai kutatásai elsősorban arra próbáltak fényt deríteni, hogyan hat a kétnyelvűség az intelligenciatesztekben elért eredményekre vagy az iskolai előmenetelre, míg magáról a jelenségről igen keveset tudtak. Hamarosan azonban kitudt, hogy először a kétnyelvűség lényegét kell megismerni, és, mivel igen változó, ki kell dolgozni a mérésére szolgáló technikákat, és csak utána lehet a tudományos követelményeknek megfelelő módon kutatni hatásait. Ezért a harmincas évektől számos kétnyelvűségi kutatás a jelenség pontosabb definiálása, illetve egyes aspektusainak mérését lehetővé tevő mérőeszközök kidolgozása volt. A kétnyelvűség hatásait kutató munkákban elért, gyakran igen ellentmondó eredmények is ilyen irányú szükségességére mutattak: számos kutató, ugyanis, keresve az ellentmondó eredmények okát, felismerte, hogy összetett jelenségről van szó, amely a legkülönbözőbb következményekkel járó formákat öltetheti.

B) A KÉTNYELVŰSÉG MEGHATÁROZÁSA

Hogy a kétnyelvűség mennyire változó, sokrétű jelenség, bizonyítják azok az állandó próbálkozások is, amelyek mindmáig nem vezettek a kétnyelvűség egyértelmű és átfogó meghatározásához. Ha a kétnyelvűségről szóló, különböző tudományágakhoz tartozó irodalmat áttanulmányozzuk, könnyen megállapítható, milyen sokféle módon definiálták a

kétnyelvűséget, és definiálják, ritkábban, ma is. A definíciókban jelentkező ellentmondások abból erednek, hogy különböző kritériumok alapján határozzák meg a fogalom terjedelmét. Egyesek szerint alapvető kritériumként a nyelvek ismeretének fokát kell figyelembe venni, mások a második nyelv elsajátításának idejét tartják fontosnak (egyszerre a második nyelvvel, vagy szukcesszíven), vannak viszont olyanok is, akik mindkettőt figyelembe veszik. A helyzet azáltal még inkább bonyolódik, hogy a különböző tudományok művelői a jelenség más-más sajátosságát tartják fontosnak. Amikor a nyelvészek beszélnek a kétnyelvűségről, elsősorban a nyelvi interferencia érdekli őket. A pszichológusok szintén hangsúlyozzák az interferenciát, sokat foglalkoznak a jelenség következményeivel is, a környezeti tényezőket azonban gyakran elhanyagolják. „Az a benyomás, amely a behaviourista beállítottságú lélektani tanulmányok nyomán alakult ki, hogy a bilingvizmus nem más, mint kódváltás, lényegében nem téves, de nagyon leegyszerűsíti a helyzetet, és így távol áll a valóságtól.” (Hadži-Jovančić, 1971. 20. old.) A szociológusok a kétnyelvűséget inkább társadalmi, mint egyéni jelenségként vizsgálják, és bevezetik a diglossia és a kétnyelvűség (bilingvizmus) fogalmainak megkülönböztetését (Ferguson, 1950), és a nyelvhasználat gyakoriságát ajánlják a bilingvizmus mutatójának. Ugyanakkor az idegen nyelv oktatói a kétnyelvűséget a nyelvismeret különböző aspektusait mérő teszteken át vizsgálják. Ezért egy általános, minden aspektusát érintő és átfogó meghatározása a kétnyelvűségnek még ma sem létezik. Feltételezhetően egy interdiszciplináris hozzáállás, elsősorban a pszicholingvisztika részéről, a közeljövőben a kétnyelvűség egy teljesebb meghatározását teszi majd lehetővé.

Az elkövetkezőkben röviden ismertetjük a kétnyelvűség definícióit.

Azok, akik a kétnyelvűség legfontosabb sajátosságaként a nyelvek ismeretének fokát tartják számon, a jelenséget leszűkítő meghatározások mellett egészen széles meghatározásokat is adnak. Szűk meghatározást ad pl. Bloomfield (1935), aki kétnyelvűnek csak azokat az egyéneket tartja, akik egyszerre sajátították el mindkét nyelvet és „mindkettőt anyanyelvi szinten tudják” (361. oldal), vagy Hörmann (1970), aki azt vallja, hogy kétnyelvűek azok az egyének, akik „ugyanolyan jól és folyékonyan fejezik ki magukat két nyelven, ahogyan azt leginkább csak anyanyelvükön vagyunk képesek” (210. oldal). Velük ellentétben Diebold (1961) megemlékszik az írott nyelv passzív megértésével is (111. oldal). A nyelvek elsajátításának idejét ezekben a meghatározásokban nem veszik figyelembe. A többi definíció e két véglet között helyezkedik el, és kisebb vagy nagyobb követelményeket állít a nyelvismeret fokával kapcsolatban, mint pl. Haugen (1935) meghatározása, amelyben azt állítja, hogy a kétnyelvűség olyan képesség, amely lehetővé teszi, „hogy komplett, érthető egészeket produkáljunk a második nyelvben” (7. oldal). A kétnyelvűség fogalmának ilyen szűkítése vagy bővítése azzal magyarázható, hogy telje-

sen szubjektívan határozzák meg, mikor emelkedik a második nyelv ismerete olyan szintre, hogy a nyelvet tanuló egyént kétnyelvűvé lehessen nyilvánítani. Erre Arsenian (1945) figyelmeztetett, hangsúlyozva a nyelvi egyensúly, illetve nyelvi domináció mérését szolgáló eszközök kidolgozásának szükségességét. Szerinte legalább 5—6 fokot különböztethetünk meg a második nyelv ismeretében. A legalacsonyabb a második nyelv szóbeli közléseinek megértése, a legmagasabb, szerinte elérhetetlen ideál, mindkét nyelv teljes ismerete szóban és írásban.

Azok, akik a nyelvek elsajátításának időpontját tartják fontosnak, a jelenség meghatározásában különbséget tesznek a többnyire bilingvizmusban megnyilvánuló lingvizmus és a bi-, tri- és poliglotizmusban megnyilvánuló glottizmus között (Kováč, 1967, 52. oldal). Az első esetben a két- vagy több nyelvű egyén ezt a képességét szimultán sajátítja el, míg a másikonál időbeni eltolódás van a nyelvek elsajátításában, azaz a glottizmus speciális képzés vagy önképzés eredménye akkor, amikor az anyanyelvet már elsajátították. (A lingvizmusról és glottizmusról a kétnyelvűség típusai kapcsán ismételtelen szólunk.) A bilingvizmus ilyen meghatározása túl szűk, és csak a családban kialakult kétnyelvűsége korlátozódik, ahol a szülők vagy a családtagok különböző nyelveken beszélnek a gyerekekkel. A pszichológiai irodalomban is külön kiemelik a kétnyelvűség e két fontos fajtáját, de ezeken kívül más kétnyelvűségi típusokat is megkülönböztetnek.

Mivel az említett kritériumok (a nyelvek ismeretének foka és a nyelvek elsajátításának ideje) alkalmazásával csak a kétnyelvűség egyes típusait lehet megkülönböztetni, és indokolatlanul szűkítik a jelenség fogalmát, a szociolingvisták (pl. Mackey, 1968) a kétnyelvűség meghatározásában a nyelvhasználat gyakoriságának fontosságát hangsúlyozzák. Véleményük szerint két- vagy többnyelvűségről akkor beszélünk, ha egyazon személy felváltva használ szóban vagy írásban két vagy több nyelvet (554. oldal).

A főleg behaviourista irányultságú pszichológusok és pszicholingvisták definícióikkban nemcsak a kétnyelvű és egynyelvű egyéneket próbálják megkülönböztetni egymástól, hanem a jelenség lényegét is meg akarják határozni. Számukra a kétnyelvűség két párhuzamos, de különböző nyelvi viselkedési formát jelent ugyanabban az idegrendszerben. Kétnyelvű az az egyén, akinél, ha egyik nyelvről a másikra tér át, a két szókérszender nem kerül összeütközésbe.

Véleményünk szerint Tan (1947) szuggesztíóját a kétnyelvűség meghatározásával kapcsolatban, miszerint a kétnyelvűség és az egynyelvűség ugyanannak a dimenzióknak két végpontját jelentik, külön-külön dimenzióként a nyelv minden aspektusára vonatkozóan (ezek a beszéd megértése, használata, olvasás, írás) okvetlenül el kell fogadni. Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni, hogy a legtöbb ember anyanyelvében sem tökéletes minden aspektusban, és még kevesebben vannak olyanok,

akik ezt a célt két nyelvben is elérik. Azokat az embereket, akik tökéletesek mindkét nyelv minden említett aspektusában, ideálisan kétnyelvűeknek nevezhetjük. Az ideális kétnyelvűek azonban, nemcsak tökéletesen uralják mindkét nyelvet lingvisztikai szempontból, hanem elsajátították és összehangolták azokat a gyakran különböző gondolkodási formákat, szokásokat is, amelyek egy kultúrát jellemeznek, és a nyelvben sűrítve adva vannak. Az ilyen emberek egészen bizonyosan nagyon ritkák. De kétnyelvűeknek tarthatjuk azokat is, akik csak részben sajátították el a második nyelvet, és így csak részben lépték át az említett „kulturális határt” is. Éppen ez a fejlődési út az egynyelvűségtől (amely a mai világban már nagyon ritka) a mind ideálisabb kétnyelvűségig a lélektan számára a legérdekesebb. Az említett momentumokat, mint amilyenek a nyelvek ismeretének foka, a második nyelv tanulásának ideje, a nyelvek használatának gyakorisága, nem olyan értelemben kell használni, hogy alkalmazásukkal a kétnyelvű egyéneket elhatároljuk az egynyelvűektől, hanem csak arra alkalmasak, hogy a kétnyelvűségen belül különböző fajtákat vagy típusokat határoljunk be.

Itt kell említést tenni egy általunk igen fontosnak ítélt kérdéstről is. Az irodalomban gyakran találunk olyan próbálkozásokat, hogy a kétnyelvűség fogalmát elhatárolják az iskolai idegennyelv-oktatás fogalmától. Véleményünk szerint az idegen nyelvek iskolai tanítása egyike azoknak a precíz, valójában eklektikus meghatározásból indul ki, hogy kétnyelvűnek, ennek az útnak ideális, sajnos csak ritkán kielégítően megvalósuló célja.

Az átfogó definíciók hiánya miatt a legtöbb kutató abból a nem túl precíz, valójában eklektikus meghatározásból indul ki, hogy kétnyelvűnek, illetve több nyelvűnek az az egyén nevezhető, aki két (illetve több) nyelvet beszél és használ. Az ilyen széles meghatározás a legkülönfélébb kétnyelvűségi helyzetekre vonatkozatható, és egyben elkerüli azokat a buktatókat is, amelyeket annak a figyelembevételre, hogy valaki mikor, hol, milyen módon vált kétnyelvűvé és milyen gyakran alkalmazza a nyelveket, szükségszerűen előidézne. Mint már említettük, ezeket a momentumokat a kétnyelvűség különböző fajtáinak vagy típusainak a meghatározására alkalmazzák, elfogadva, hogy a kétnyelvűség különböző fajtái teljesen különböző effektusokat idézhetnek elő.

C) A KÉTNYELVŰSÉG FAJTÁI

Mielőtt ismertetnénk a kétnyelvűségi típusok máig feltárt fajtáit, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az osztályozási próbálkozások ezen a területen még igen kezdetlegesek, és távolról sem tesznek eleget azoknak a követelményeknek, amelyeket a klasszikus logika a jó klasszifikáció elveiként említ. A logika a jó klasszifikáció három feltételét hangsúlyozza: 1) A felosztást csak egy, jól definiált elv alapján kell elvégezni; 2) A felosztásnak tartalmaznia kell minden egyes esetet arról a területről,

amelyre vonatkozik; és 3) Osztályok között átfedések nem fordulhatnak elő.

Amint majd látni fogjuk, a kétnyelvűség fajtáinak meghatározásában főleg olyan dichotóm felosztások jelentkeznek, amelyek egyik követelménynek sem tesznek maradéktalanul eleget. A klasszifikáció több elv alapján történik, attól függően, hogy a kétnyelvűség mely aspektusát tartotta fontosnak a szerző, egyik felosztás sem öleli fel az összes lehetséges kétnyelvű helyzetet, és átfedések is vannak. Mindez természetesen a kétnyelvűség igen változó, összetett voltával magyarázható. Feltételezhetően, a jelenség interdiszciplináris megközelítése a pontosabb meghatározás mellett kielégítőbb klasszifikációkat is eredményez majd.

Attól függően, hogy milyen életkorban sajátította el valaki a nyelveket, *korai* és *később kialakult* kétnyelvűségről beszélhetünk. A korai kétnyelvűség óvodáskorban fejlődik ki. A nyelveket egyszerre (szimultán) is el lehet sajátítani a családban, és ennek eredménye a *lingvizmus*. Ma a kétnyelvűségnek ezt a típusát Ronjat-féle kétnyelvűségnek nevezik, ugyanis Ronjat (1913) írta le először. A nyelveket szukcesszíve is meg lehet tanulni. Ilyenkor a második nyelv tanulása már óvodáskorban megindulhat, míg tart az első nyelv tanulásának folyamata, vagy később sajátítják el iskolai oktatással vagy egyéni tanulással, amikor az első nyelv elsajátításának alapvető folyamatai már lefejeződtek. Ilyen esetekben eredményként *glottizmust* kapunk.

A kétnyelvű egyének nyelvrendszerének kapcsolatát figyelembe véve szólhatunk egyrészt az ún. *balansz- és domináns*, másrésztől a *koordinált* (mellérendelt) és *összetett* (alárendelt) kétnyelvűségről.

A kétnyelvűség említett típusának meghatározásában döntő hatással a kétnyelvű beszédtevékenységben jelentkező egyéni különbségeket regisztráló mérőeszközök kidolgozása volt, elsősorban a kétnyelvűség fokának megállapítására szolgáló mérőeszközök kidolgozása (Lambert, 1953; Johnson, 1953; Lambert, 1955; Lambert, Havelka és Gardner, 1959). A kétnyelvűség foka a nyelvek ismeretében jelentkező különbségekre utal. Nyelvi domináción az egyik nyelv jelentősen jobb ismerete értendő (domináns kétnyelvűség), míg a nyelvi egyensúly a két nyelv egyforma ismeretét jelzi (balansz kétnyelvűség). A kétnyelvűség fokát meghatározó mérőeszközök kidolgozásában abból indultak ki, hogy egy nyelv ismerete magába foglal két receptív és két produktív ügyességet (ha felnőtt, két nyelven iskolázott egyénről van szó), ezek pedig a megértés és olvasás, illetve a beszéd és írás, melyeknek szemantikus, szintaktikus, lexikai és fonemikus, illetve grafemikus aspektusai vannak. Mivel a felsorolt aspektusok mérésére szolgáló tesztek kidolgozása nagy nehézségekbe ütközik (Lado, 1961), és mindezt kétnyelvű egyéneknél mindkét nyelven meg kell tenni, a pszichológusok olyan tesztek alkalmazását ajánlották, amelyek a kétnyelvűség fokának globális mutatóit adják. Az ilyen, nagy időmegtakarítást biztosító tesztek négy csoportja ismert: a fluencia-, a flexibilitás-, a do-

minancia-tesztek és a becslési skálák. (Macnamara, 1967) A fluencia-teszteknél a nyelvek ismeretének fokára a verbális produkcióból vagy a verbális ingerekre való reagálás gyorsasága alapján következtetnek. A flexibilitás-tesztek lényege, hogy egyazon fogalmat a két nyelven többféleképpen kell kifejezni. A dominancia-tesztekénél a mindkét nyelvben ismeretes szót kell kimondani vagy értelmét megmagyarázni, a becslési skáláknál pedig önbecsléssel vagy mások becslése által értékelhető fel, mennyire volt valaki kitéve a nyelvek hatásának, illetve mennyire járatos a kétnyelvű egyén a négy nyelvi ügyességben. A kétnyelvűség fokára mindezeknél a tesztekénél differenciális mutató utal, azaz a nyelvek ismeretének fokában jelentkező különbség határozza meg.

Lambert, Havelka és Gardner (1959) egy kétnyelvű vizsgálati alanyokból álló csoporton mind a négy teszt-fajtát alkalmazta. Az eredmények magas korrelációt mutattak, ami úgy értelmezhető, hogy ugyanazt a dolgot méri. Ez igazolja azt a kezdő feltevést, hogy a kétnyelvűség fokát egységes mutatóval ki lehet fejezni, függetlenül attól, hogy az egy-nyelvűeken végzett faktoranalitikus kutatások a beszédfunkcionálás többtényezőségre utalnak (pl. Vernon, 1961). Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy az egynyelvűeknél kapott eredmények nem hasonlíthatók közvetlenül össze a kétnyelvűség fokának globális mutatóival. Ugyanis az utóbbiakhoz úgy jutunk, hogy a két nyelvben kapott eredményeket egymásból kivonjuk, és így a kapott különbségből eltűnnek mindazoknak a tényezőknek a határai, amelyek a mindkét nyelvben elért eredményeket befolyásolják. Ezért a differenciális mutató jobban tükrözheti a kétnyelvűség fokát, mint azok az originális mutatók, amelyekből levezettük (Göncz, 1975a).

A következő különbség, amelyre a pszichológusok felhívták a figyelmet, a koordinált és összetett kétnyelvűségre való felosztás. Ezt a megkülönböztetést először az amerikai nyelvész Weinreich (1953) ajánlotta, részletesebben S. Ervin és Ch. Osgood (1954) dolgozták ki. A disztinkció a nyelv szemantikai aspektusaira vonatkozik. Ervin és Osgood szerint a koordinált kétnyelvűségnél a kétnyelvű egyén nyelvszerei szemantikai szinten függetlenek, mert a nyelveket különböző forrásokból sajátították el. Az összetett kétnyelvűségnél a nyelvszerek szemantikai téren egybeolvadnak a nyelvek egyazon forrásból való tanulása miatt.

A felosztásnak első empirikus ellenőrzését Lambert, Havelka és Crosby (1958) végezték el. Kimutatták, hogy a két, francia—angol kétnyelvű vizsgálati alanyokból álló csoport, melyeket a nyelvek elsajátításának módja szerint állítottak össze (egyazon vagy különböző forrásokból tanulták a nyelveket) különbözik a két nyelv azonos szavai konnotatív vagy affektív jelentésének meghatározásában. A koordinált kétnyelvűeknél az ilyen szavak konnotatív jelentése különbözőbb, mint az összetett kétnyelvűeknél. Ugyanis, a szemantikus differenciál skáláin, amelyek a konnotatív jelentés mérésére szolgálnak, a koordinált kétnyelvűek a két

nyelv egyazon szavait eltérőbben lokalizálják, mint az összetett kétnyelvűek.

További ellenőrzést Jakobavits és Lambert (1961) végeztek, akik egy előző kutatásban (Lambert és Jakobavits, 1960) megállapították, hogy egy szó folyamatos ismétlése csökkenti annak affektív jelentését. A szemantikai telítettség technikáját kétnyelvű egyéneken alkalmazva azt találták, hogy ha az összetett kétnyelvűeknél a telítettséget az egyik nyelvben előidézik, az a másik nyelvben is érezteti hatását, míg a koordinált kétnyelvűeknél ez nem észlelhető. (Hangsúlyozni kell azonban, hogy az utóbbiaknál is mutatkoztak változások, csak ellentétes irányban, ami valójában ellentmond a kiinduló hipotézisben felállított feltevésnek, hogy a koordinált kétnyelvűek nyelvrendszerei szemantikai téren függetlenek!) A disztinkció helytállóságát bizonyították Lambert és Fillenbaum (1959) és Lambert (1969) is. Nálunk e munka szerzője (Göncz, 1975a és 1976b) szintén azt állapította meg, hogy a magyar—szerbhorvát kétnyelvű középiskolások nyelvrendszerei jelentéstanilag függetlenebbek, mint az összetett kétnyelvűek nyelvrendszerei, mégpedig nemcsak a konnotatív hanem az asszociatív jelentés terén is, mivel a két nyelv azonos szavaira adott folyamatos asszociációk jobban különböznek a koordinált, mint az összetett kétnyelvűeknél.

Vannak azonban olyan kutatások is, amelyekben a kétnyelvűek összetett és koordinált típusokra való osztása nem nyert bizonyítást. Így pl. Olton (1960) kutatásában a kétnyelvű alanyoknak angol és francia szavakból álló listát kellett megtanulni. Bizonyos szavakat áramütés követte, és néhány ismétlés után ezek a bekövetkező áramütés szignáljaivá váltak. Azután új listákat tanultak, amelyekben ismét megjelentek ezek a szavak, de most fordításban. Az elvárással ellentétben, a koordinált kétnyelvűek ugyanúgy reagáltak a fordításban megjelent szavakra, mint az összetett kétnyelvűek.

Bár sokan kifejtették, hogy a kétnyelvűség e két fajtáját egy egyenes két szélső pólusaként kell elképzelni, egyik oldalon a koordinált, a másikon az összetett kétnyelvűekkel, és így enyhítették a túl egyszerű dichotómián, és, bár a kísérleti pszicholingvisztika több bizonyítékot is szolgáltatott a disztinkció helytállóságáról, úgy tűnik mégis, hogy több problémát vet fel, mint amennyit megold. Ezért a nyelvészek élesen bírálják. Hangsúlyozzák, hogy valakit nem lehet egész életére koordinált vagy összetett kétnyelvűvé nyilvánítani csak annak alapján, milyen forrásokból tanulta a nyelveket. Azonban az is bizonyos, hogy ez a felosztás megmagyarázza a környezet hatásait a nyelv szemantikai aspektusaira, részben arra is magyarázatot ad, hogyan sikerül a koordinált kétnyelvűeknek különválasztva tartani nyelveiket, de egyben megnehezíti annak megértését, miként sikerül ez az összetett kétnyelvűeknek. (Részletesebben a koordinált és összetett kétnyelvűségről: Göncz, 1974; 1975b).

E munka szerzője (Göncz, 1975a) kísérletet tett egy átfogóbb kétnyel-

vűségi tipológia kidolgozására, figyelembe véve a kétnyelvű egyének nyelvrendszerei közötti kapcsolatra utaló mindkét disztinkciót: a balansz- és domináns, illetve a koordinált és összetett típusokra való felosztást. Megfigyelhető, hogy a koordinált és összetett kétnyelvűségekre való felosztásban valójában a pszichológiában az interferencia jelenségével kapcsolatos ismeretek nyertek alkalmazást. Ugyanis a kétnyelvű egyének beszédshituációja nagyban hasonlít ahhoz a helyzethez, amelyben az interferenciavizsgálatok kísérleti alanyai vannak. Ezekben a vizsgálatokban a kísérleti személyek feladata, hogy egyazon ingerre két, egymást kizáró válasszal reagáljanak, és az ilyen helyzet interferenciát eredményez. A kétnyelvű egyén is megtanulta, hogy ugyanahhoz a tárgyhoz vagy szituációhoz két nyelvből eredő jeleket kapcsoljon, ami a reakcióidő meghosszabbodásában, a reakciók elmaradásában vagy a nyelvi hibákban megnyilvánuló interferenciában juthat kifejezésre. Ismeretes, hogy az interferenciát csökkenteni lehet, ha az elsajátított szokásokat egymástól jól elkülönítjük. Ez a kétnyelvűség esetében a nyelvek különböző forrásokból való elsajátításával és jobb megtanulásával érhető el. A koordinált és összetett kétnyelvűségről vallott nézetekben figyelembe vették az interferenciacsökkenés első feltételét. Mi, bevezetve a kétnyelvűség fokát mint változót, figyelembe vettük a másik feltételt is, ami, véleményünk szerint, a kétnyelvűség e két fajtáján belül árnyaltabb különbségek feltárására is alkalmat ad. A koordináltság (mellérendeltség)—összetettség, illetve nyelvi balansz—nyelvi domináció dimenzióinak keresztezésével a kétnyelvűség négy típusa íkapható. Az A típusnál a nyelvek koordinált kapcsolatban vannak, és egyforma szinten ismertek, a B típust a koordinált és domináns kétnyelvűség íkapsolata adja, a C típus az összetett és balansz kétnyelvűség íkapsolatából ered, a D típusnál viszont a nyelvrendszerek összetett (alárendelt) kapcsolatban állnak egymással, és különböző szinten ismerjük őket.

Az interferenciaelmélet ismereteivel összhangban várható, hogy a nyelvrendszerek függetlensége (amely az interferencia nagyságára utal) szemantikai szinten az $A > B > C > D$ irányban csökken. Ezt a feltevést magyar ajkú, de szerbhorvátul is beszélő középiskolásokon ellenőriztük. A vizsgálati alanyokat előzőleg, egy kérdőív adatai alapján (aszerint, hogy azonos vagy különböző forrásokból tanulták-e a nyelveket és mekkora a különbség a két nyelv ismeretei között) négy csoportba osztottuk. A két nyelv azonos szavai között kimutatott íkonnnotatív és asszociatív jelentés a bejósolt sorrendben csökken a csoportok között, ami azt jelenti, hogy az interferencia nagysága a nyelvrendszerek között szemantikai szinten a legkisebb az A és a legnagyobb a D típusnál. Hogy a beszédtevékenységben jelentkező esetleges különbségeket is feltárjuk az említett kétnyelvűségi csoportok között, ugyanezeknél a vizsgálati alanyoknál feltérképeztük az asszociatív viselkedés egyes formáit is, ami lehetővé teszi a kívánatosabb, illetve kevésbé kívánatos kétnyelvűségi típusok feltárását.

A csoportokat összevetettük a folyamatos asszociációk számában, amelyeket a két nyelv négy azonos szavára adtak (ezekről előzőleg megállapítottuk, hogy mindkét nyelvben egyforma gyakorisággal fordultak elő az ugyanarra a témára írott dolgozatokban), valamint 70 szóból álló listára adott szabad asszociációik egyes sajátosságaiban. Figyelembe véve előző kutatások eredményeit, abból a feltevésből indultunk ki, hogy a folyamatos asszociációk száma utalhat a nyelvismeret fokára. A szabad asszociációkat aszerint elemeztük, hogy mutatkoznak-e különbségek a csoportok között a kiegészítés, illetve a predikció és a mellérendeltség (koordináltság) alapján adott szabad asszociációkban, aszerint, hogy az egyes csoportokban milyen gyakorisággal asszociálnak melléknévvél és igével, valamint aszerint, hogy milyen gyakorisággal jelentkeznek csoportonként a paradigmatis és a szintagmatis asszociációk. A kiegészítés és predikció alapján adott nagyszámú asszociáció (pl. a szaladni szóra a haza szó asszociálódik) a gyermekkor sajátossága, egyesek szerint azonban hasonló módon reagálnak az idős személyek és az írók is a tudósokhoz hasonlítva, míg a felnőtteket, egyesek szerint pedig a tudósokat is, ellentétben az irodalommal foglalkozókkal, inkább a mellérendelt és ellentétes asszociációk jellemzik (pl. fehér—fekete; nappal—éjjel). A szintagmatis asszociációknál alacsony szintű az egyezés a grammatikai osztály szerint az ingerszó és a válasz között (pl. főnévre nem főnévvel, hanem valamely más szófajjal asszociálnak), míg a paradigmatis asszociációknál magas szintű az egyezés az inger és válasz között a grammatikai osztályt illetően. A szintagmatis asszociációk gyakoribbak a gyermekkorban, a paradigmatis asszociációk pedig felnőtt korban. A melléknévvél és főnévvel, nem pedig igével történő asszociálás „árnyaltabb” nyelvismeretre utalhat.

A csoportok összehasonlítását az említett mutatókban mindkét nyelvben elvégeztük.

Az első nyelvben, a folyamatos asszociációkat illetően a B típus a legkívánatosabb, a C a legkevésbé kívánatos. Az asszociálás „legérettebb” módja a C típusra, a „leggyerekesebb” a D típusra jellemző. Az A és B típusoknál „árnyaltabb” nyelvismeret mutatkozott, mint a C és D típusoknál.

Ha a kétnyelvűség kívánatos típusait keresnénk, akkor, az első nyelv szempontjából, a szókészlet nagyságát illetően a B típust, míg az asszociáció „érettségét” illetően az A típust tekinthetnénk annak. A C típus képviselői, a szókészlet nagyságát véve figyelembe, érik el a leggyengébb eredményt, az asszociálás módját illetően pedig a D típus képviselői a leggyengébbek. Úgyszintén, az első nyelv perspektívájából nézve, a beszédtevékenység minden mutatóját illetően kívánatosabb a koordinált, mint az összetett kétnyelvűség. Ami az első nyelv szókészletét illeti, megfelelőbb a domináns kétnyelvűség, de a balansz-kétnyelvűséghez „érettebb” asszociálási mód kapcsolódik.

A második nyelv szempontjából, a folyamatos asszociációk bőségében a csoportok között nem mutatkozott jelentős különbség. „Legárnyaltabban” a B típus képviselői asszociálnak, és ilyen szempontból a D típus nemkívánatos. Az asszociálás módja az A és B típusok képviselőinél bizonyult érettebbnek, mint a C és D típus képviselőinél. Az eredmények azt mutatják, hogy a második nyelv távlatából az A és részben a B típusú kétnyelvűség jobb, mint a D és részben a C típus. A második nyelvben is elfogadhatóbb a koordinált, mint az összetett kétnyelvűség. Úgyszintén egyes mutatók azt sejtetik, hogy a balasz-kétnyelvűek „érettebben” asszociálnak, mint a domináns kétnyelvűek, míg a dominánsoknál megnyilvánul az a tendencia, hogy többet asszociálnak melléknévvel, mint a balasz-kétnyelvűek.

Egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy melyik kétnyelvűségi típus kell fejleszteni, nem létezik. A válasz attól függ, hogy a beszédtevékenység mely aspektusát részesítjük előnyben, illetve, hogy melyik nyelvet tartjuk fontosabbnak. Ha az első nyelvet (anyanyelvet) részesítjük előnyben, akkor e nyelv jobb ismeretét illetően a B típus a legkívánatosabb, azonban ennél a típusnál a második nyelv ismerete szegényesebb. Az „érettebb” asszociálás szempontjából megfelelőbb az A típus — itt mindkét nyelv ismeretszintje hasonló, de lehet hasonlóan jó, illetve hasonlóan gyenge is. Mindkét említett típus koordinált (mellérendelt) típus, amelynél a nyelveket különböző forrásokból sajátítottuk el. Ez a két típus a második nyelv szempontjából is kívánatos kétnyelvűségi típus.

A feltüntetett adatok alapján összegezhető az egyes kétnyelvűségi típusok alapvető sajátosságai:

Az A típusnál a nyelvrendszerek a lehető legnagyobb mértékben szeparáltak, különösen szemantikai téren, mert különböző forrásokból sajátították el őket és jól vannak rögzítve. Az ebbe a kétnyelvűségi típusba tartozó egyének mindkét nyelvben a folyamatos asszociációknak átlagos számát adják, ha más, ugyanezeket a nyelveket ismerő egyénekhez hasonlítjuk őket. Ez a szókészlet nagyságára utalhat. Az első nyelvben gyakoribb az igével való asszociáció, és az asszociációk „érettebbek”, mint más kétnyelvűségi típusoknál.

Mivel az egyik nyelv kevésbé rögzített, a B típusnál a nyelvrendszerek függetlensége valamivel kisebb, mint az előzőnél. A folyamatos asszociációkat illetően ez a legkívánatosabb kétnyelvűségi típus, de a második nyelv szókészlete szegényesebb. Az asszociáció módja „érett”.

A C típusnál kisebb a nyelvrendszerek közötti szemantikai függetlenség. Az első nyelvben kevés a folyamatos asszociációk száma, és mindkét nyelvben az asszociálás módja „éretlenebb”.

A legkevésbé szeparált nyelvrendszereket a D típusnál találjuk. Leszámítva az első nyelvben adott folyamatos asszociációk bőségét, minden más vizsgált aspektusban ez a kétnyelvűségi típus a legkevésbé kívánatos.

Az említettekén kívül más kétnyelvűségi típusok is léteznek. A nyelv-

tanulás környezetét figyelembe véve, amely nagyban meghatározza a nyelvtanulás mikéntjét is, Stern (1973) külön kiemeli egy ez ideig kevésbé hangsúlyozott felosztást: a „természetes” vagy „ellenőrzés nélkül kialakult” kétnyelvűségi típust, amely valamely intézmény vagy szakember felügyelete nélkül jön létre (a családban, a másik nyelvcsoporthoz tartozó egyénekekkel való közvetlen kapcsolat, a rádió, a TV stb. hatásai által, illetve e tényezők kombinációjával), és az „ellenőrzött” kétnyelvűséget, amikor a nyelv tanulása valamely oktatási-nevelési intézmény vagy a családhoz tartozó szakember ellenőrzése alatt történik.

Igen fontos a Lambert (1975, 1977) által sugalmazott felosztás is. Ő az *additív* és a *szubtraktív* kétnyelvűség közötti különbségeket hangsúlyozza. A szubtraktív kétnyelvűségnél jelentkezik az egyik nyelv másikkal való fokozatos felcserélése és asszociálva van az ún. egyensúly-effektussal (amelyet balansz effektusnak vagy szemilingvalizmusnak is neveznek), azaz mindkét nyelv hiányos ismeretével. Az additív kétnyelvűségnél, ezzel ellentétben, az újonnan elsajátított nyelvi szokások hozzáadódnak a régiekhez, és kiegészítik azokat. Additív kétnyelvűség akkor alakul ki, ha a környezet a nyelvekhez pozitívan viszonyul.

Nagyok a különbségek az ún. „elit” és az ún. „népi” kétnyelvűség között is. Az első többnyire világnyelveket tanuló kisebb csoportra jellemző, akik számára a nyelvtanulás nem létszükséglet. A „népi” kétnyelvűség főleg a kisebbségi csoportok képviselőit jellemzi, akiknek ahhoz, hogy fennmaradhassanak, meg kell tanulni a többség nyelvét.

IRODALOM:

- Arsenian, S. (1937): *Bilingualism and mental development*, Columbia University Press, New York.
- Bloomfield, L. (1933): *Language*, Holt, New York.
- Ervin, S. M., Osgood, C. E. (1954): Second language learning and bilingualism, In: Osgood, C. E. Sebeok, E. (Eds.): *Psycholinguistics*, 1939—1946.
- Ferguson, C. A. (1959): Diglossia, *Word*, 15, 324—340.
- Göncz, L. (1974): Hogyan mérjük a kétnyelvűség különböző aspektusait, *Oktatás és nevelés*, 3; 47—52.
- Genc, L. (Göncz L.) (1975a): *Dvojezičnost i govorno ponašanje*, Neobjavljen magistarski rad, Filozofski fakultet, Beograd.
- Genc, L. (Göncz, L.) (1975b): Jedna provera teorije dvojezičnosti o koordiniranim i složenim jezičkim sistemima, *Materijali sa V. kongresa psihologa Jugoslavije*, Skopje, 192—197.
- Hadži-Jovančić, D. (1971): Problemi bilingvizma i nastava stranih jezika, *Pedagoška stvarnost*, 1; 19—26.
- Haugen, E. (1962): *The Norwegian language in America*, Philadelphia.
- Hörmann, H. (1970): *Psychologie der Sprache*, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York.
- Jakobovits, L. A., W. E. Lambert (1961): Semantic satiation among bilinguals, *Journal of Experimental Psychology*, 62: 576—682.
- Johnson, G. B. (1953): Bilingualism as measured by a reaction-time technique

and the relationship between a language and a non-language intelligence quotient, *Journal of genetic psychology*, 82: 3—9.

Kovács, D. (1967): A többnyelvűség pszichológiai aspektusai. *Pszichológiai tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, X: 51—58.

Lado, R. (1961): *Language testing*, London, Longmans.

Lambert, W. E. (1953): *An explanatory study of the development aspects of second language acquisition*, Unpublished doctoral dissertation, University of North Carolina, Chapel Hill.

Lambert, W. E. (1955): Measurement of the linguistic dominance of bilinguals, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 50: 197—200.

Lambert, W. E. (1969): Psychological studies of the interdependencies of the bilingual's two languages, In: Puhvel, J. (Ed.): *Substance and structure of language*, University of California Press, 99—126.

Lambert, W. E. (1975): Culture and language as factors in learning and education, In: Wolfgang, A. (Ed.): *Education of immigrant students*, Toronto, OISE.

Lambert, W. E. (1977): The effects of bilingualism on individual: cognitive and sociocultural consequences, In: Hornby, P. A. (Ed.): *Bilingualism: Psychological, Social and Educational implications*, New York, Academic Press, 15—28.

Lambert, W. E., S. Fillenbaum (1959): A pilot study of affasia among bilinguals, *Canadian Journal of Psychology*, 13: 28—34.

Lambert, W. E., J. Havelka, C. Crosby (1958): The influence of language acquisition contexts on bilingualism, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 56: 239—244.

Lambert, W. E., J. Havelka, R. C. Gardner (1959): Linguistic manifestation of bilingualism, *American Journal of Psychology*, 72: 77—82.

Lambert, W. E., L. A. Jakobovits (1960): Verbal satiation and changes in the intensity of meaning, *Journal of Experimental Psychology*, 60: 376—383.

Mackey, W. E. (1968): The description of bilingualism, In: Fishman, J. A. (Ed.): *Readings in Sociology of Language*, Mouton, The Hague, Paris.

Macnamara, J. (1967): The bilingual's linguistic performance — A psychological overview, *Journal of Social Issues*, XXIII, 2: 58—77.

Olton, R. M. (1960): *Semantic generalisation between languages*, Unpublished M. A. Thesis, Mc Gill University.

Ronjat, J. (1913): *Le développement du langage observé chez un enfant bilingue*, Paris, Champion.

Stern, H. H. (1973): *Report of bilingual education in Quebec*, The Quebec Official Publishers.

Tan, G. L. (1947): *Bilingual education and its inherent problems, with special reference to Burma*, Unpublished doctoral dissertation University of California.

Vernon, P. E. (1961): *The Structure of Human Abilities*, London, Methuen.

Weinreich, U. (1953): *Languages in Contact*, Den Haag, Mouton, Linguistic Circle of New York.

A „MAJD NEM” EMBER

Egy költői sors misztifikációja*

HÓDI SÁNDOR

József Attila emberi alakja, költői személyisége, tragikus halála egyaránt jelenthet kihívást irodalmároknak, pszichológusok, pszichiáterek számára. Monográfiáknak, tanulmányoknak, a költő életével, verseivel foglalkozó irodalomtörténeti munkáknak eddig sem voltunk híján, annál inkább érezhettük hiányát az irodalompszichológiai, irodalompszichiátriai írásoknak. Így csak üdvözölni lehet a Bókai—Jádi—Stark-féle vállalkozást, amely egy irodalmár és két pszichiáter együttműködésének eredményeként a költő egyéniségének és életének „komplex, többféle pszichikus szint alapján történő feltárását” ígéri a József Attila sorsa és betegsége iránt érdeklődő olvasóknak.

Aligha vitatható az olvasók ilyen irányú érdeklődésének jogossága, mert nemcsak a *megírt*, de a *megélt* sors is tanulságokkal szolgál. Vagy amiként azt maguk a szerzők vallják: „Vannak alkotók, akiknek nemcsak művük, hanem életük is jelentős mértékben példává vált.” Nemcsak abban a vonatkozásban, hogy a hátrányos társadalmi helyzetet, a személyes sors nehézségeit hogyan lehet szellemi alkotássá transzponálni, hanem, sajnos, sokak számára az élet és a halál vonatkozásában is. Míg az örökbecsű művekbe való önsorskivetítésre viszonylag kevesen vállalkozhatnak, a fennálló világba való beilleszkedési nehézségeik, kudarcaik kapcsán annál többen azonosulhatnak a tragikus költői magatartással. József Attila öngyilkosságot érlelő pszichés habitusa, magatartása, így válhat orientáló erővé, példaképpé a „falba ütközőknek” a „halni akarásban.” Ezért időszerű és fontos az örökbecsű versek nyilván sokféle lehetséges elemzése, mérlegelése mellett a teljes személyiség világával, a sajátos módon záruló költői sors mindennapi emberi vonatkozásaival foglalkozni.

Éppen a költői sors megoldási kísérleteit magukénak választók miatt,

* Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András: „Kötetetek lettem én bold . . .”. Sors és vers József Attila utolsó éveiben. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.

az önromboló sorsmodell, az önpusztítás mind nyomasztóbb méretei és mind gyászosabb következményei miatt felettébb nagy felelősséget vállal magára az, aki a művekben rögzített önsorskivételés értelmezése mellett, vagy annak révén, a költői élettörténet, a belőle sarjadó „betegség” és a tragikus önelvesztés bonyolult kérdéskörében az olvasó kalauzolására vállalkozik. A „*Köztetek lettem én bolond . . .*” szerzői nem titkoltan ezt a célt tűzik maguk elé, több ízben is hangsúlyozva, hogy „a személyiség tudománya, a pszichológia” nyújt ebben nagy segítséget számukra.

Az eligazodásra, tisztánlátásra vágyó olvasó azonban, aki, nagy tisztelettel a pszichológia s nem különben a „komplex vizsgálati módszerek” iránt, az első oldalakon még felvillanyozva a könyv újszerű szemléletmódjától áhítattal ismételteti magában a jelentésükben kissé homályos, sejtelmes szavakat, és kíváncsian szegődik a számára úgyszintén szokatlan gondolatfűzések nyomába, hamarosan elbizonytalanodik, zavarttá válik. S zavara nőtön-nő, annak megfelelően, ahogyan tudatosodik benne: olyan világba csöppent, amelyben megszokott észjárása fabatkát sem ér. Mintha álomszerűvé válna minden: ösztönök, elfojtott vágyak, irracionális erők villódznak előtte, rejtett szimbolikus áttételek, hajmeresztően bátor összefüggések kápráztatják el. A szerzők lenyűgöző fantáziájának köszönhetően kibomlik ugyan előtte a költői sors, megismerheti a „személyes szféra mélységesen mély töredezettségét, rianásait, lehúzó örvényeit”, de a tömény irracionális érzés mind hevesebb ellenérzést vált ki benne, nagyjából olyan erővel, amilyen erővel „örvénylik elő a gyermekkor már-már uralhatatlan ösztönszférája” a szerzők gondolatfűzésében. A zűrzavar azonban kétségkívül akkor kulminál az olvasó fejében, amidőn a szerzők fáradozásának köszönhetően végre „kendőzetlen valójában” áll előtte „az »önfelhasználó« költő mint óriás és az ölbe vételt óhajtó kised”. Ez az „óriáscsecsemő” („mely magában foglalja a zseni ártatlan naivságát és ebből adódó kiszolgáltatottságát”), ez a „majdnem” ember — mert ha „kulcsszót” keresnénk József Attila személyének, a „mindennapi embernek” a megértéséhez, az a szerzők véleménye szerint: „minden bizonnyal a »majdnem« lenne” — az olvasót végül vagy teljes mértékben csüggedtté, apatikusá teszi, vagy vitára, ellentmondásra készíti.

A szerzők maguk is tisztában voltak azzal, hogy ellenérzéseket váltanak ki, heves vitát kavarnak majd. Azt is jól tudták nyilván, hogy — legalábbis pszichológiai részről — vitára legfőbb okot mélylélektani alapállásuk, „dinamikus pszichológiai” interpretációjuk szolgáltat. Ennek ellenére, vitára buzdító soraikban erről szemérmesen hallgatnak. „Reméljük — írják — könyvünk megszólalásra, vitára készíttet mindenkit, aki jelenlegi ismereteinkhez képest új, esetleg elgondolásainkat cáfoló információval rendelkezik.” Vagyis úgy tesznek, mintha csakugyan az életrajz még hiányzó adatai jelenthetnék az egyetlen vagy legfőbb gondot,

míg a költői sors rekonstrukciója, a meglévő ismeretek interpretációja vitán felül állna.

Természetesen mindenkinek jogában áll egyéniségének, érdekeinek megfelelő gondolatrendszert pártfogolni. Ilyenformán a „*Köztetek lettem én bolond...*” szerzőinek is szuverén joguk „az emberi pszichikum mélységeit kutató tudományként” a pszichoanalízist választani. Anélkül is, hogy ez részükről — József Attila pszichoanalízissel való kapcsolatának felemlegetésével — külön indoklást kívánna. Csakhogy ők úgy próbálják beállítani „dinamikus pszichológiai” interpretációjukat, hogy azt a pszichológiában járatlan olvasó *azonosnak* tekintheti a pszichológiával mint személyiségtudománnyal. És itt kezdődnek a problémák.

Már csak a pszichoanalízis korábbi mostoha sorsa miatt is illő és célszerű lett volna egy rövid kitekintőben tájékoztatni a laikus olvasót a „személyiségtudomány” problematikus voltáról. Nemcsak a pszichoanalízissel szemben felmerülő aggályokról, hanem általában a pszichológiában tapasztalható dogmatikus és pozitivistá tudatlerakódásokról. E nélkül a távolságtartás nélkül szerzőink óhatatlanul azonoságot vállalnak egy olyan személyiségkonceptióval, világlátással, ami, társadalomkritikai felhangjai ellenére, a társadalmi gyakorlatban legitim szerepet vállal. Azaz olyasmivel foglalkozik, ami nem teszi kérdéssé az állandósult és az egyéni sorsszerveződést problematikusá tevő állapotokat. Adott esetben nem firtatja például az öngyilkosság társadalmi vonatkozásait, hanem ahelyett az ösztönök kiszámíthatatlan harcáról szóló mitikus magyarázattal szereli le az olvasó tudatát.

A „*Köztetek lettem én bolond...*” szerzőitől nem vitatható el a legjobb szándék, ám ők maguk sem hunyhatnak szemet dualisztikus emberfelfogásuk felett. Az egyéni sors társadalmi vetületeinek figyelmen kívül hagyását azonban nem eszmei alapállásuk, hanem sajátos szempontú vizsgálatuk következményének tartják. „Az egyéni-közösségi adaptáció és intrapszichikus tevékenység — mint mondják — kizárja a makrotársadalmi folyamatok bemutatását.” Így az egyéni sorslehetőségek és a társadalmi makrofolyamatok összefüggéseit nem is vizsgálják.

Marad tehát számukra a személyiség zárt világa, az intrapszichikus szféra. Számunkra pedig a kérdés: vajon lehet-e valamit önmagával, önmagából magyarázni? Megérthető-e a költő által megélt és megírt sors pusztán József Attila személyiségéből. Anélkül, hogy személyisége tipikus társadalmi problémák hordozója és megvilágítója is ne lenne egyúttal. Más szóval, nem képtelenség-e a társas viszonyok és az egyéni identitás történelmi-társadalmi feltételeitől eltekintve foglalkozni az én-azonosság szerveződésével és az intrapszichikus történésekkel?

A kötet szerzői nem ismernek lehetetlent. Szakmai orientációjuk, mélylélektani beállítódásuk, ennek megfelelő gondolatfűzésük és fogalomhasználatuk látszólag áthidalhatóvá teszi a valóság megkettőzéséből — és egyik felének mellőzéséből — származó nehézségeket, csakhogy ami szor-

galmas igyekvésük nyomán ekként előttük kikerekedik, az sokkal inkább misztikus költészet, mint racionális okfejtés. Vitathatatlanul fontos meglátások, ragyogó részletleírások keverednek össze, mosódnak egybe olyan magyarázatokkal és következtetésekkel, amelyeket semmiféle racionális argumentáció sem hitelesít. S nem is hitelesíthet, minthogy ezek mitikus képzetek, melyektől megfoghatatlan, látomászerű lesz minden. A megértést olykor a fogalom- és képzavar tovább nehezíti. A legjobb szándék ellenére sem lehet például az alábbi, vagy ehhez hasonló gondolat-torlaszokon átlendülni. „Az istenné vált gyermek teremtő tette nyomán jön létre egy olyan szerelem, mely belőle származva transzcendens, realitás nélküli, tényleges társ nélküli kapcsolat.” (84. o.) Ez vajon mit jelent? Vagy hogyan kell érteni, ami ezt követi: „A költő pedig felveszi a gyermek Jézus képekről annyira ismert alakját, a világ elutasításával vállalja a megváltást.” Elképzelhető, hogy ez a miszticizmus az apai és anyai gondoskodás hiányát számon kérő költemény adekvát értelmezése volna? Hogy a költő gyötrelmes vergődésében, „önmagából teremtve” egy apával és anyával áldja meg magát? És mielőtt még a fejünket igenlően vagy tagadón megráznánk, még egy mondat annak biztonságára, hogy az „istenülni vágyó” és önnön apjává váló gyermekre (ti. József Attilára) milyen pokoljárás vár. Tovább olvasva a könyvet megtudhatjuk, hogy hiába kísérletezik az „istenülni vágyó” gyermek a megváltással, „a várt »istenek« helyett a tudat mélyén kisszerű, de a fennálló világ nyomasztó voltát megszemélyesítő felnőttet talál, aki egyszerűen rászólhat az istenülni vágyó gyermekre, mire annak minden ereje elszáll, minden terve összeomlik, s megadóan aláveti magát a saját énjében lakozó kiábrándító felnőttnek.” (85. o.) A jóhiszemű olvasó csalódottsága is teljessé válik ezzel a „részórással”, reménye elszáll, terve összeomlik, hogy József Attila sorértelmezőit követni tudja józan eszével a titkok feltárásában, s megadóan veti alá magát a kiábrándító valóságnak: a pszichoanalízis, lám, nemcsak József Attila életével, de annak értelmezésével is kudarcot vallott.

Megcáfolni, kibogozni, helyére tenni mindent úgy lehetne, ha mondatról mondatra követhénk a könyvet, ha újraíránk, átértelmeznénk az egészet. Ez azonban azok feladata marad, akiknek életcéljuk József Attila személyének, költészetének teljesebb megismerése, hitelesebb értelmezése. E recenzió keretén belül magam pusztán az irodalompszichológiai megközelítés jelen formájával kapcsolatos elégedetlenségem jelezhetem. Ezt sem elsődlegesen a reprezentatív költői sors majdani jobb rekonstrukciójához nyújtott valaminő segítség igényével, hanem a mű- és sorselemzés tipikus csapdái miatt, amelyek a valóság tudományos igényű elemzését kínálva fel valójában mítoszokra építenek, azaz a valósághoz nem racionális, hanem hitszerű viszonyulást feltételeznek.

Az elemzés gondolati pillérei azok, amelyekkel nehéz egyetérteni. Azon egyszerű oknál fogva, hogy az anya—gyermek, apa—gyermek viszonyáról

életéről-halálról-szerelemről, az ödipális bűnről és a kasztrációs félelemről, a tudattalanról, ösztönökről, indulattételről stb. vallott freudi elképzelések *igazságtartalma* a történelmi jellegű megközelítést, kritikát nem állta ki. Ettől függetlenül a freudi tanok ma éppen olyan népszerűek lehetnek, vagy még népszerűbbek, mint voltak valaha. A két dolog nem függ össze egymással, valamint a lényegen az sem változtat, ha a szerzők ortodoxnak nevezve Freudot Eriksonnal „modernizálják” szemléletmódjukat.

De hogy valamiként bizonyítsam is állításomat, vegyük közelebbről szemügyre József Attila sorsszerződésének egyik kulcsproblémáját, emberi magányosságát. Hogyan és miként bogozzák ezt a fonalat a „*Közvetek lettem én bolond...*” szerzői, s hogyan látom jómagam.

Az individuális élet problematikus voltára legtöbbször az a nyomasztó lelkiállapot utal, amit a közösség nélküli lét, a szeretetínség és a magányosság jelent az ember számára. Vajon a költő, József Attila életébe hogyan, miért következett be ez az állapot? Kielégületlenül maradt kapcsolatigényének, szeretetínségének önsorsrombolásba forduló csalódásai szorzatának mi az oka, magyarázata?

Az élet személyes rétege c. fejezetben a szerzők megpróbálnak választ adni erre a kérdésre. Konceptiójuk szerint: „Kétféle állapotban létezhet az ember a világban: gyermeki és nem gyermeki módon.” A gyermeki állapot „paradicsomi boldog öntudatlanság”, minthogy vágyaink ekkor még maradéktalanul teljesülnek, és a „külvilágtól megvédve” körülvesz bennünket „a feltétlen elfogadó szeretet”. Ezért az ember egész későbbi élete szüntelen visszavágyódás erre a korai, meghatározó élményre.

A másik állapot, a felnőtt lét akkor ikészönt be, amikor az „összeolvadás” megszűnik, amikor az abszolút és kizárólagos anya—gyermek, apa—gyermek kapcsolatot más függőségi viszonyok váltják fel. Az ember — a „meglett ember” — ekkor dőbben rá, hogy a dolgok rendje „kint” nem a vágyak szempontjából szerveződik, mint azelőtt. De a legfőbb gondot, a körülmények alakulásától függetlenül is, az idő múlása jelenti. A szerzők szerint ugyanis „Az emberi lét alapvető paradoxona, hogy a biológiai-természeti szükségszerűséggel adott szeretet csak az élet korai szakaszára érvényes, utána a magárahagyottság következik. Az idő múlása, a felnövekedés tehát feloldhatatlan ellentmondásban van a szeretettel.” És ezt a képtelenséget igazolásra nem szoruló alapigazságként kezelik.

Márpedig a „maradéktalanul boldog gyermekkor”, a „szülés előtti és közvetlen szülés utáni időszakra” lokalizált „totális gyermeki lét”, akár csak a „biológiai-természeti szükségszerűséggel adott szeretet” csak mítosz, képzelgés. Ugyanilyen joggal állíthatnánk ennek a tételnek akár az ellenkezőjét is. Az tudniillik, hogy az „igazi nagy próbatét”, az emberi lét keserveivel való ismerkedés legnehezebb napjai ezek, s aki ezt az időszakot túléli, az kevés szerencsével már remélhet magának valamilyen

életet. Történelmi visszatekintésben és az emberiség túlnyomó többségét alapul véve ma is, a nagyméretű csecsemőhalandóság, nyomor, gyermekbetegségek, éhség stb. a „maradéktalanul boldog” gyermekkor koncepcióját legalábbis megkérdőjelezi.

De nem kevésbé megszépítése, kilúgozása a valóságnak az sem, ha a gyermekkorról általában mint a „védettség” és „gondtalanság” állapotáról beszélünk. Mert a függőség távolról sem jár együtt mindig védettséggel, s mert a védettség nemcsak szerető gondoskodásban juthat kifejezésre, hanem kiszolgáltatottságot, tehetetlenséget — ha úgy tetszik: védetlenséget — jelenthet a szülők szociális helyzetéből, családi konfliktusaikból, sérült személyiségükből fakadó agresszív megnyilatkozások és megaláztatások megannyi formájával szemben.

Furcsa rögeszme az is, hogy az idő múlása szükségképpen együttjár a gyermek iránt érzett szülői szeretet gyengülésével. Ennek is éppen a fordítottja tűnnék természetesnek. Az ember, némi pszichológiai ismeret s egy kevés élettapasztalat birtokában, hajlamos volna feltételezni, hogy a szeretet, az érzelmi kötődés az együttlétek, a közös élmények nyomán mélyül és differenciálódik. A magzathoz, a leendő gyermekhez, vagy akár az újszülötthöz is még nehezen körvonalazható érzés fűzi a szülőket, ami formát, tartalmat életünk együttes szerveződése során nyer, akár pozitív, akár negatív értelemben. A pszichoanalízis azonban nemcsak hogy előlegezi ezt a szeretetet, de azt mitikussá is növeszti, mindent meghaladó méretűvé teszi. Ez a mindent meghaladó anyagi szeretet, illetve ennek nélkülözése, elvesztése határozza meg sorsát, végzetét minden embernek. A pszichoanalízis minden valamirevaló traumát innen eredeztet, vagyis a világ legtöbb emberi nyomorúságáért, a sok szenvedésért, boldogtalanságért az anyákat marasztalja el, amiért nem tudtak (tudnak) megfelelni mitikus szerepkörüknek, nem tudnak tökéletes védettséget, abszolút szeretetet nyújtani gyermeküknek.

Milyen sérelmes és hazug ez a teljes biztonságot nyújtó, minden hiányérzetet kielégítő, ápoló, gondoskodó, eldajkáló anya-kép. Milyen igazságtalan ez az anya-eszmény a nőkkel, az anyákkal szemben, akikről eszményi helytállást követel, anélkül, hogy e helytállás reális feltételeire, illetve azok hiányára a legcsekélyebb mértékben is tekintettel lenne. A feltételek, a körülmények az eszményi helytállás szempontjából érdektelenek, hiszen a freudizmus a nőket, az anyákat eleve altruista magatartással ruházta fel, akik így, női mivoltukból fakadóan, kötelesek magukra vállalni a világ bűneit. Érzeletlenségükre, védelmet nyújtó, eldajkáló szeretetük hiányára az egész elidegenedett, elembertelenedett világ sem lehet mentség.

A szeretet szimbólumává emelt anya éppen olyan csábító, megszépítő eszmény, mint közösségét veszített ember egyéb vágyálmai, aki kivetít magából valamit, s azt önnön vigaszára reális valóságként kezeli. Minél elérhetetlenebb vágyról van szó, annál erősebb a ragaszkodás a valóságot

megszépítő eszményhez. A közösségvesztést kárpótolni hivatott, a gyermekkorra, pontosabban a csecsemőkorra zsugorított idilli anya—gyermek szimbiózis, az ún. „totális gyermeki lét” olyan pszichológiai dogma, ami elfedi a későbbi életévek vagy egy egész emberélet érzelem- és kapcsolat-szegénységének valós hátterét. A szeretetre vonatkozó egyenlő startesély-nél is nagyobb dogma a társadalmi egyenlőség. Alá- és fölérendeltségi viszonyokban élünk, ki jobb, ki rosszabb helyzetben. És a függőség kétszeres. Esélyeinket részben életünk tárgyi feltételei, anyagi helyzetünk határozza meg, részben személyi kapcsolataink, azok jellege, minősége. Az előbbi differenciálódás oka, mibenléte a társadalmi munkamegosztás és rétegződés irodalmából jól ismert, az utóbbi kevésbé. Pedig sokan vannak, akiket nem túl nagy szeretettel várnak erre a világra, s akik legfőbb gondja, e sajátos helyzetükből kifolyólag, mindvégig az marad, hogy a megélhetés anyagi-egzisztenciális feltételeinek megteremtése mellett elfogadást, szeretetet, törődést harcoljanak vagy kolduljanak ki a maguk számára. Míg mások szerencsésebb helyzetben vannak: nem kell törekedniük arra, hogy „kiérdemeljék” másokhoz való érzelmi tartozásukat, mert az számukra, kapcsolataik jellegénél fogva, adva van.

Az ember leendő sorsa már születése pillanatában szerencsés vagy baljóslatú lehet ebből a szempontból. József Attila, mint még sokan mások, úgy jött erre a világra, hogy nem mondhatta magát szerencsésnek sem az egyik, sem a másik vonatkozásban. Sem a nincstelenség, sem a széthullott család nem biztatta sok jóval. És mint mindenki, aki fokozottan van a maga erejére utalva, álmokat szőtt arról, hogyan hozhatná be hátrányát, miként tehetné előnyösebbé a maga számára a világot. Így lett sorsszervezésének vezérlő motívuma a „nagy ember légy” eszménye, a „kiemelkedés vágya, a bizonyítani akarás. Ezt a programot szerette volna keresztülvinni különböző próbálkozásaival: úgy mint „forradalmár” a világ dolgainak megváltoztatásával, úgy mint „koszorús költő” a világ költészettel való megragadásának és uralásának vágyával, s végül ezt a célt szolgálták volna szerelmi fellángolásai, partnerválasztásai, amelyek révén egyaránt remélt érzelmi és szociális helyzetén változtatni.

Hadd ismételjük meg: aki nincstelenségbe születik, s akit vernek mind, egy mindenért kárpótoló jövőt álmodik magának. A „progresszív életterv” egyfelől valami „nagyotakarásban”, másfelől nehezen realizálható partnerigényben körvonalazódik. Csakhogy aki hátránnyal startol, a társadalmi struktúrák meglehetősen merev hierarchiája miatt kevés eséllyel rendelkezik ahhoz, hogy akár az egyik, akár a másik „megoldással” áttornássa magát a társadalmi hierarchia előnyösebb pozícióiba.

Mínthogy a *munka* a társadalmi beilleszkedési folyamat alapja, az elérhető pályák és a megélhetés gondja a „nagy embernek lenni” eszményét hamar lefaragják ésszerű kompromisszumokra. Költőnk is megjárta ennek a választásnak a poklát-kínját. A hivatalnokai pálya költői sorsának feladását jelentette volna, így azt nem vállalta. Az írók-költők szá-

mára hagyományos költő-tanár életút” már jobb kompromisszumnak bizonyult volna, ám, mint tudjuk, a tanári pálya elérhetetlen maradt számára. Az egzisztenciális gondok, az elérhető polgári foglalkozások és a „nagytakarás” vágya egymás ellen hatottak, maradt a konfliktus: „Nem dolgozom, nem vállalom munkát, mint közember, mert ha munkát vállalom, elvegyülök, s nem tudok kiválni” — írja magáról. És a róla készített patográfia szerzői jól érzékeltetik ennek a mozzanatnak a fontosságát. Helyesen ismerik fel benne a mélyülő identitászavar alapját. S azt, hogy polgári foglalkozás, azaz szilárd identitásalap hiányában a költő elvontabb közösséget keres a maga számára: a munkásosztály lesz az, amivel azonosulni próbál. „Forradalmár kiállása” azonban újabb konfliktusok forrása: az osztálykötöttség gondját, a munkássorsot „elhivatottsága” miatt nem vállalja, intellektuél kíván lenni. Az osztálytalan-nak hitt entellektüelek azonban őt indológiai alapállása, költészetében megfogalmazott forradalmi kiállása miatt a maguk körében „koszorús költőként” aligha fogadhatják. Pártos kiállása végül sem a társtalanság élményétől, sem a kudarcok és csalódások sorozatától nem menti meg.

Elvileg a „koszorús költő” státus is megoldást jelenthetett volna, ha a költői siker s ennek méltánylása tehermentesíti egzisztenciális gondjaitól és megoldja identitás-problémáját. A költészet, a versek azonban a meglevő és lehetséges közösségek ellen, a kirekesztődés irányába hatottak. A magány és a vágyott közösség kettőssége egyébként sem hidalható át költészettel. Mert hiába búvik meg a versben, a „közvetítő közegeben” az ember énjének kivetített része, attól, hogy erre más személyek valahol saját otthonukban ráéreznek, a költő számára nem térül meg, nem kamatozódik semmi. Egyedül marad továbbra is. A költészet nem oldja fel, legfeljebb megosztja a magányt, nem teremt harmonikus viszonyt a világgal, mint hogy nem pótolja a személyességet, az együttes élményt. Bármilyen sikeres legyen is a világ „legyőzése”, költészettel való megragadása, ettől még a „versben bujdosó” elkülönült maradt a másik embertől. A költői pályasors alakulásától, az itt kapott sebektől, elszenvedett sérelmekről függetlenül, saját sorsának megéneklése nem tette volna — mint ahogy nem is tette — meghitté és otthonossá a világot József Attila számára sem. A sérelmek, kudarcok annál inkább gyengítették állóképességét.

Maradt volna végül, minden nagy magányos utolsó reménye, a szerelem. Hogy ez sem teljesülhetett be, annak ugyanaz a magyarázata, mint általában az egyéb sikertelenségeknek: túl nagy szociális és kötődésbeli különbségek kerültek a mérleg serpenyőibe. És a pohár betelt.

Az öngyilkosság motívumait keresve, a szerzők, bár némely felismerésük e dióhéjban adott vázlat gondolatmenetével összecseng, alapvetően másként tekintenek minderre.

József Attila sorsának logikája szerintük „progresszív életterv—frusztráció—agresszió—regresszió” sorozatban fut le. A végállomás: „regressz-

szív passzivitás”, illetve az „autoagresszió”. S mindennek háttérében a „veszteséges” anya—gyermek kapcsolat áll. Ez az „anya—gyermek viszony — mint írják — sorsmodell József Attila költészetében, mely bizonyos helyzetekben a ma embere számára is kényszerű lehetőség”. (62. o.) Kár, hogy nem derül ki: mi a kényszerű lehetőség? Az anya—gyermek viszony? Vagy annak József Attila által megélt változata? Mindegy. „A gyermek (mármint a felnőtt József Attila, H. S.) úgy érzi, hogy a külvilág az ő számára veszélyes, az autonómia, ha anyjával szemben realizálódik, szorongást okoz, ezért inkább feladja a felnőtté válás lehetőségét, és megpróbál visszahúzódni az anya—gyermek kapcsolat biztonságába”. Ez volna a „regresszív passzivitás”, ha nem csalódunk. Csak az nem világos, hogyan vágyódhat a költő a „boldog gyermekkorba” vissza, amikor az számára sosem létezett? Miért kell félnie az anyjával szemben realizálódó „autonómiától”, amikor anyja sosem nyújtotta azt a védelmet, szeretetet és biztonságot számára, amittől önfeledt és boldog lehetett volna gyermekélete?

Pedig a magyarázat, mint megtudjuk, roppant egyszerű. A költőben tulajdonképpen a pszichoanalízis nyomán támadt „egy iszonyatos hiányérzet az ápoló, gondoskodó, eldajkáló anya iránt”, s minthogy neki ilyen anyja sosem létezett, hogy saját anyja valamiként hasonlítson a pszichoanalízis anya-képéhez, kénytelen volt „kigondolni” egy ilyet. Szerzőnk ezt úgy valahogy értelmezik, hogy a költő azért „konstruál” magának egy megfelelő anyát, hogy áthidalja vele a szeretetigény és a szeretetre való képtelenség, a kontaktusvágy és a kapcsolatteremtés lehetetlensége közti ellentétet. Én úgy látom: József Attila számára újonnan szerzett pszichoanalitikus ismeretei és tapasztalatai felesleges gyötrelmet jelentettek: úton-útfélen arra kényszerítették, hogy az eszményt a valósággal egyeztesse; anyját, aki saját keserves sorsát élve nem tudott a pszichoanalízis anyaképének megfelelni, visszamenőleg felelősségre vonja „mulasztásaiért”. Am hiába konstruál önnön vigaszára a költő a pszichoanalízis koncepciójának megfelelő anya-eszményt, ez már nem kárpótolhatja őt semmiért. „Pótlásként” — így a szerzők — „fokozatos függőség alakul ki benne az analízis vagy a gondját viselő anyát is helyettesítő szerető iránt.” A csábítás tehát teljes: „Nincs más választása, mint a mindenható szerelem, vagy a mindenható analízis. A csapás akkor éri, amikor Gyömrői személynében analitikust és szeretőt egyszerre kezd érezni, de érzelme viszonzatlan marad.” (55. o.) Csapás akkor éri, mondanám, amikor kénytelen felismerni, hogy megint kívül maradt valamin. Hogy megint kijátszották. Analitikusai nemcsak anyja hitelét vitatták el, növelve benne a megmásíthatatlan múlttal szembeni keserves elégedetlenségét, hanem arra is rádobbantették, hogy részükről a költő emberi kapcsolatigénye, kötődése — barátsága, szerelme — pusztán technikai kérdés, egyszerű „indulatáttétel”. Kiderült tehát, hogy a helyzet kínálta barátság és szerelem sem „igazi”, hogy önmagáért most sem kap másik teljes embert cserébe.

A „Köztetek lettem én bolond . . .” szerzői természetesen közeli sem így látják a helyzetet. De önmagában véve a barátságra és a szerelemre is másként tekintenek. Abból kiindulva, hogy az emberben örökké ott munkál az anya utáni vágy, az abszolút és kizárólagos kapcsolat újratemtésének a terve, a szerelemben is az anyával való kapcsolat, „szimbiózis rekonstrukciójának” a szubjektív vágyát vélik felismerni. Következésképp a költő szerelmi próbálkozásaiiban és csalódásaiban az új és új „anya-helyettesek” elvesztésének sorozatát kell feltételeznünk. Ez bizonytalanítja el a költőt, ettől válik az, mondják, mind sebzettebbé. És természetesen ez érleli meg a tragédiát is. A gyermeki lélek ugyanis, aki így folyton-folyvást csalódni kényszerül, akit egyetlen nő sem vállal fel anyaként valamikori anyja helyett, végül annyira elkeseredik, hogy nem marad más hátra, eldönti: itt hagyja ezt a világot, hogy „újra egyesüljön az örök anyával” (63. o.).

Közvetőleg hadd tegyük fel a kérdést: felkínálhat-e ma bárki is, szakember, az öngyilkosság magyarázatául ilyen misztikus-irracionális értelmezést?

Költői megfogalmazásként szépen hangzik, hogy „az úr, az égbolt, a befogadó kozmosz — várja magányossá vált fiát, akinek egyetlen útja maradt így: az öngyilkosság, a visszatérés” (64. o.), de mint pszichológiai magyarázat, mint valóságértelmezés badarság, semmi értelme nincs. Fájdalom, nem az „úr”, az „égbolt”; a „kozmosz”; nem az „örök anyával való egyesülés vágya” csábítja magához sok-sok magányossá váló fiát, lányát, hanem életük vesszőfutását nem bírják sokan tovább. Ennek a világnak a „játékszabályaival” nem boldogulnak: a magukra maradást, kívülrekedést, értékvesztést nem vállalják. A mitikus anya-kép és a pszichoanalízis egyéb kategóriái helyett a tragédiát érlelő sorsok rekonstrukciójára, értelmezésére vállalkozó pszichológusoknak, pszichiátereknek elsődlegesen azt kellene kibogozniuk, hogy miért válik — minden ellenkező közösségi szólammal szemben — egyre több ember meghatározó élményévé a magány. Hogy miért veszi el az ember életének személyes vetületét, miért válnak a kapcsolatok törekennyé. Mi az, ami fékezi: a mozgást, együttlétet, ami miatt szűkül a másokhoz való tartozás érzelmileg kamatoztatható köre?

A példákat tovább szaporíthatnánk annak bizonyítására, hogy a pszichoanalitikus szemlélet miként viszi vakvágányra a költői pályakép feltérképezését. Az anya—gyermek viszony után előszedhetnénk például az apa—gyermek viszony elemzését is, ami nem kevésbé gazdag merész fordulatokban, mítoszokban, legendákban. Megtudhatnánk, hogy a költő nemcsak „anyát” konstruál magának, hanem szorultságában, mivel „pótpapákkal” képtelen azonosulni, „identitását önmagából képezi, így válik önmaga apjává”! (66. o.) Ez az önmaga apjává vált gyermek „antagonisztikus viszonyulása miatt csak önmaga elpusztításával nyerheti vissza a befogadó szeretetet. „Az öngyilkosság — olvashatjuk — ebben az

életprogramban mint »áldozat« értelmeződik, vagyis olyan cselekvés, melynek eredményeként a gyermek antagonisztikus világból az egyértelmű, transzcendens rendbe léphet át, azonosulhat az apával.” (75. o.)

Kedvünkre tűnődhetünk azon, hogy mennyire „egyértelmű”, ez az apával való azonosulást lehetővé tevő „transzcendens rend”, s ha nem jobb megvalósítást érdemlő szándékot látnánk az egész műben, ha nem annak érdemi mondanivalóját keresnénk, bőséggel mulathatnánk ennél nagyobb zagyvaságokon is. Ezért nem merülünk bele „az anyával való genitális fúzió” vágyának, illetve a költői én-funkciók fokozatos „szexualizálódásának” elemzésébe. Kár vesződni velük. Enélkül is nyilvánvaló talán, hogy a „*Köztetek lettem én bolond...*” szerzői által felvázolt pályaképbe túl sok az irracionális elem, hogy a bemutatott „sorselemzésnek”, amelynek itt csak egyetlen szálát preparáltuk ki, nincs szilárd társadalmi kerete, s így a mondottaknak nincs valóságfedezete. Erről egyébként önmagában véve maga a konklúzió is meggyőzhetne bennünket, amit ugyanaz a balladai homály leng át, mint a könyv egészét. Az öngyilkosság mint megoldás, mint „összeolvadás olyan metamorfózis, melyen keresztül a regresszív eredethez lép vissza, a kezdet kezdetén találja fel önmagát”. (114. o.) Minden bizonnyal a költő, akinek „önmön lényegébe költözött be az egyedüllét”, amitől csak úgy menekülhetett, hogy megszüntette saját létét.

Hogy a magányosságérzés mindvégig meghatározó élménye volt József Attilának, hogy egyaránt jellemzője volt emberi kapcsolatainak, mozgalmi tevékenységének és költői pályájának, szerzőink helyesen állítják. A kérdés azonban az, hogy mitől vált magányossá, illetve miért nem sikerült magányának oldása. A „*Köztetek lettem én bolond...*” szerzői erre vonatkozóan a „deficites” anya—gyermek kapcsolatot kínálják fel magyarázó sémának, míg jómagam az okokat azokban a társadalmi viszonyokban látom, amelyek az érdekellentétek intézményesülése folytán szembehelyeznek bennünket egymással, izolálnak bennünket egymástól. Bizonyíthatóan igaz, hogy áldozatul azok esnek inkább, akiknek más javak mellett az anyagi törődésből, szeretetből kevesebb jutott. Mégsem a hátrányban a magyarázat, hanem a hátrányt, családást, távollatlanságot; közösségvesztést, elmagányosodást kényszerűvé tevő világban.

Ez a fajta társadalomkritika a „*Köztetek lettem én bolond...*” szerzőinél olyannyira elvont marad, hogy akár rábólintásként is értelmezhetnénk a világ dolgaira. Így kénytelenek bűnbakot találni maguknak, amiből, biztos, ami biztos, többet is felvonultatnak. Pontosabban, a könyv három fejezete három különböző bűnbakot kínál. Az első, legalaposabb és legterjedelmesebb fejezet az anya-mítoszra súlypontoz. A második, a Bak Róbert patográfiáját elemző az elnagyolt diagnózisokat, illetve a korabeli analitikusokat hibáztatja, amiért nem értettek kellőképpen a dolgukhoz. A „rossz elméleti alapokon álló terápiás helyzetet” marasztalják el, ami lehetetlenné tette, hogy a költő „megértést és anyai szeretetet

kapjon”! Végül a Sors és betegség: a költő és társai címet viselő fejezet a „stigmatizációban” látja a legfőbb bajt, a „beteggé minősítés”, a „kizsáztás” folyamatában. Fájlalják azt a gyakorlatot, hogy „a közösség szervei a megbélyegzett emberrel szemben szankciókat léptetnek életbe”, de nem elemzik, hogy e diszkriminatív intézkedéseknek, s magának a stigmatizációnak mi a társadalmi oka, alapja. Heves „társadalombírálatuk”, indulatos vádaskodásuk meglepő fordulat ugyan a korábbi fejezetek hangvétele után, lényegét tekintve azonban nem tér el azoktól. Ugyanazt az irracionális szemléletmódot tükrözi, csak eldolgozottabban.

Végezetül hadd utaljak még könyvük befejező soraira, amelyben rokonszenvesen azon mészárolnak, hogy József Attila pályájának elemzett korszakában éppen annyi idős volt, mint ők mostan. „Legyen bár a kor más, a közeg eltérő — írják —, mégis mindvégig azt kellett éreznünk, hogy magunk is rákényszerültünk ugyanazon személyes és társadalmi kérdésfeltevésekre, melyet a harmincéves kor diktál.” Bízunk abban, hogy ami most harmincévesen átgondolatlan és téves a szóban forgó kérdések tárgyalásában, azt az elkövetkezendő évek igényességben, felkészültségben, lélektani és társadalomkritikai tekintetben valamennyiünk javára korrigálni fogják.

VIDÉKI SZÍNHÁZ '83

KOLTAI TAMÁS

Nem az a furcsa, hogy vidéki színházakról beszélünk, hanem az, hogy Magyarországon a „vidéki” jelzőnek pejoratív kicsengése van. Vagy legalább volt — hosszú ideig. Ez magyar sajátosság, másutt nem így van. Alig hiszem, hogy Krakkó vagy Wroclaw színházai vidékinek, azaz másodrangúnak tartanak magukat a varsóiakkal szemben, s hogy, mondjuk, a glasgow-i Citizens' Theatre-nek kisebbségi érzése támadna amiatt, hogy hatszáz kilométerre fekszik Londontól. A magyarországi vidéki színházaink egyike sincs távolabb a fővárostól kétszázötven kilométernél, de a „százkilométeres körön” levők némelyike helyzeti előnyben érzi magát a „kétszáz kilométeres körön” fekvőkkel szemben, s ami a legabszurdabb, az utóbbiak egyike-másika hivatkozik is a „hátrányára”, ha mentgetni kell a művészi sikertelenséget. (Hogy a hivatkozás alaptalan, arra bizonyíték a „kétszázas körön” levő Kaposvár tartós művészi színvonala és a száz kilométeren belüli Kecskemét jó ideje tartó válsága.)

Mindemellett maga a „vidéki” jelző számított csaknem sértésnek, olyannyira, hogy még néhány évvel ezelőtt is *nem budapesti* színházak rendezvényeként emlegettek egy vidéki együttesek részvételével tartott találkozót. A jelenség okainak föltárása túlságosan messzire vezetne, minthogy összefüggésben van az ország gazdasági-társadalmi centralizáltságának évszázados hagyományával. A fővárosközpontúság színház történetiünk során folyamatosan kimutatható. Ma már senki sem emlékszik arra, ki használta először a „fölszerződni” Pestre kifejezést, amely ma is használatos, és korántsem földrajzilag értendő.

A szóhasználat változatlansága ellenére az elmúlt évtizedben sokat módosult a helyzet. Ma már van presztízse a vidéki színjátszásnak. Vagy mondjuk így: bizonyos vidéki színházaknak. Az új szelek a hetvenes évek elején éppen vidékről kezdtek fújni. Kaposvárról, az *akkori* Szolnokról és az *akkori* Kecskemétről. Ami a magyar színházi struktúra, a vidéki betokosodottság, a vegyeskereskedés kínálatához szoktatott néző ismeretében tulajdonképpen meglepetés volt. A körülmények véletlen összejátszása és a színházi szerkezet lyukacsossága kellett hozzá. Nevezetesen az, hogy a rendezői utánpótlás folyamatossága a ötvenes évek köze-

pétől kezdett megszűnni, és a hatvanas évek végén a főiskoláról kirajzó első egységesebb társaságnak vidéken volt hely.

A jelenség nem új. Fiatal rendezőink többsége az ötvenes évek elejétől kezdve vidéken próbálgatta szárnyait, s ők nem is szándékoztak színházi forradalmat csinálni, mint annak idején Immermann „a Rajna-parti zugban” (Hevesi Sándor aposztrofálta így a legnagyobb meglepetésére *vidéken* létrejött düsseldorfi „mintaszínházat”), azért a reformokkal csaknem mindannyian megpróbálkoztak. Már az ötvenes évek második felének fiatal rendezőnemzedéke, pontosabban e nemzedék néhány tagja szakított a dzsentroid daliszínház provincializmusával. Az áttörés akkoriban két okból nem sikerülhetett. A föltételek még nem értek meg arra, hogy radikálisan átformálják a színház arculatát és a közönség ízlését, lemondjanak az eklektikus műsorterről és az operetről, ami a sekélyes előadások miatt a giccshatár alá szorult. Másrészt a szóban forgó rendezők hamarosan Budapestre szerződtek: a rendezőhiány és a generációváltás lehetővé tette, hogy fiatalon foglaljanak el kedvező, olykor vezető pozíciókat.

A hetvenes években feltűnt rendezői csoport más helyzetben rajtolt. A legtehetségesebbek egy-két kivételtől eltekintve vidékre kerültek, vagy vidéken rekedtek, és nem áltathatták magukat azzal, hogy átmenetileg. Hosszabb távra berendezkedve hozzá kellett látniuk elképzeléseik megvalósításához. Néhányuknak minden bizonnyal ez adta a döntő lökést. Belevágtak abba, amire ötvenes-hatvanas évekbeli elődjük nem vállalkoztak: a vidéki színházi szokások átszervezésébe.

Időközben változott a színházi köztudat, hallhatóbb lett annak a közönségnek a hangja, amelyik a kellemes színház helyett frissebbet, mozgékonyabbat, szenvedélyesebbet, politikusabbat akart. Mivel ezt Szolnokon, Kecskeméten, Kaposváron találta meg, mind gyakrabban utazott el ezeknek a színházaknak az előadásaira. Fiatal filmesek, egyetemisták, középiskolások, színháztól elszokott írók és költők fölfedezték az új hangot. A fiatal alkotók közönsége találkozott a fiatal közönséggel, és együtt elég erősnek bizonyultak ahhoz, hogy létrehozzanak egy másfajta színházat.

Az új szemléletet ezekben a színházakban sem harc nélkül fogadtatták el, s a nagyobb művészi bátorsághoz törvényszerűen hozzájárult a kisebb kockázat, ami a vidéki város színházának eleve korlátozottabb előadás-számából és lazábban meghatározott tervteljesítési kötelezettségéből ered. A reformok végrehajtásához mindenekelőtt *rendezőkre* volt szükség — és a rendezők együttműködéséből kialakított *színházi profilokra*. Végeredményben ennek a két „tényezőnek” léte vagy nemléte választotta ki az általános vidéki szürkeségből az előharcos-színházakat.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a profilok nem elsősorban a repertoár (vagyis a „mit”), hanem a stílus és a szemlélet (vagyis a „hogyan”) függvényei; ebben az értelemben a profil szorosan kapcsolódik a színházi kifejezés

„köznyelvéhez”. A repertoár természetesen nem lehet mellékes — a profilok kialakulásával párhuzamosan mindenütt megfigyelhető, hogy csökken a színházak vegyeskereskedés-jellege —, de nem is meghatározó. Az operettek száműzése nem jelent egyszersmind színvonalemelkedést, viszont az operett is beilleszkedhet a színvonalas profilba. Értékes drámai anyagra támaszkodó színház is lehet profiltalan (például Veszprém), és operettet, zenés darabot játszó színház is kialakíthat markáns, vonzó profilt (például Kaposvár).

A repertoár bővülésének ugyanakkor megvolt az immanens és egyszersmind önmagán túlmutató jelentősége. Az előbbit, úgy gondolom, nem kell magyarázni. Mindaddig nem játszott művek — egyes esetekben szerzők — kerültek színre, mint például Witkiewicz: *Vizityúkjá*, Gombrowicz *Es-küvője*, Mrozek *Tangója*, Vian *Birodalomépitője*, Arden *Gyöngyélete*, Wesker *Konyhája*, Storey *A vállalkozója*, de olyan „klasszikust” is említhetnék, mint Jarry *Übü királya*. Sőt, hogy közelebb kerüljünk a saját portánkhöz, *Az óriáscsecsemő* című Déry-darab.

Ezekben az előadásokban a játék minőségét a színházi köznyelv átalakításáért folytatott permanens munkálatok szavatolták. A Gombrowicz-darab vagy *Az óriáscsecsemő* előadása elképzelhetetlen lett volna akár néhány évvel korábban is; egyszerűen nem voltak még a nem naturalista játéktílus kiesztergált eszközei. Ez a játéktílus már nemcsak lélektani megközelítést, nemcsak a sztanyiszlavszkiji fizikai cselekvésekhez tapadó akciókat, nemcsak a brechti gesztikus színjátszást várja el a színésztől, hanem bizonyos értelemben effektust a színjáték totalitásában, ami csak a megszokottnál sokkal intenzívebb jelenlét, körülhatároltabb alapmagatartás, fegyelmezettebb összmunka révén jöhet létre.

Ebben az összefüggésben nem hagyható figyelmen kívül az a harc sem, amelyet az új közönségért vagy a régi közönség átférmálásáért kellett megvívni. Ahol ez a közönségnevelés szisztematikusan folyt, például Kaposváron, ott fokozatosan az új törekvések mellé lehetett állítani a nézőket is. (Az első időben még előfordult, hogy a nézők levélben Huszka-bemutatót követeltek a Huszka-évfordulón.) Máshol ez több problémát jelentett. A kecskeméti színház legjobb időszakában, a hetvenes évek közepén is úgy érezték a társulat művészeti vezetői és legkiválóbb színészei, hogy egy nem túlságosan széles réteg ízléskövetelményének és saját igényüknek megfelelően valamiféle szellemi üvegházban vagy laboratóriumban teremtették a színházat; a Népszínházba szerződésük alkalmával úgy vélték, hogy mindannyiukat „kivetették a szabadba”, és ezek után sokkal nehezebb lesz megfelelniük a követelményeknek. Ami igaznak is bizonyult.

Ez már átvezet a jelenlegi helyzethez. A hetvenes évek végi átszervezés, a három legjobb vidéki színház vezető rendezőinek és színészeinek „fől”-szerződterése Budapestre alaposan meggyengítette a szóban forgó műhelyeket. (Ekkor „ürült ki” Kecskemét is.) Voltak, akik ekkor azt

mondták, a kígyó leharapta a saját farkát, vagyis sikerült fölszámolni a magyar színház jövőjét.

Ma már látható, hogy ez nem következett be. Kaposvár szilárdan, Szolnok kicsit hullámzóan tartja korábban kivívott pozícióját, az „elhullott” Kecskemét helyére fölzárkózott Miskolc, és első próbaéavadja után a Hevesi Sándor nevét fölvetett zalaegerszegi Allandó Színház indulása is biztatónak látszik.

Az elmúlt évad végén tartott Országos Színházi Találkozó, amelyre az ország minden színháza egyetlen, reprezentatív produkcióval nevezett, tökéletesen igazolta ezt a képet. A fesztivál legizgalmasabb előadásai között bőven találtunk vidékieket, sőt a legjobbak éppen a fent említett műhelyekből kerültek ki. Mindenekelőtt a szolnoki *Vonó Ignác*, a miskolci *Peer Gynt*, a kaposvári *Revizor* tartozik a kiemelkedő produkciók közé, de a zalaegerszegiek *Csodálatos mandarinja* is sokkal több volt kuriózumnál, és ugyanúgy megérdemelt sikert aratott a győriek — e hasábon már korábban méltatott — Krleža-dramája, a *Glembay-vér*.

A szolnoki siker értékét növeli, hogy magyar drámával érte el egy pályakezdő rendező, Csizmadia Tibor, aki először rendezett nagyszínpadon. Fejes Endre *Vonó Ignác*a, ez az érzelmes groteszkségében páratlan dráma tizennégy évvel születése után, szétrepesztve az idő burkát, frissen, kihívóan, 1983-ra érvényesen, újra megszületett. Csizmadia bebizonyította, hogy az idő a darab elvontabb, általánosabb jelentésrétegeinek dolgozik. Történelmi kulisszák helyett egy pszeudonaturalista díszletben — a józsefvárosi földszintes ház belső udvarán — építette föl Vonó Ignác valóságos elemekből, tündérkedően pajkos meséből és örök emberi időtlenségből szőtt világát. Vagyis realitást és álmot: a földhözragadt életet és az elvagyódás illúzióját. Így érthető, hogy a magát arisztokratának hazudó címszereplő új, francia erkélyes, koloniálbútorral berendezett lakása is a Homok utcai agyagon áll — a „nem menekülhetsz” megfogalmazása tökéletes. Persze ehhez egy színész is kellett — Bán János —, aki megkoreografálta a történelmi keljfeljancsi egyszerre vicces és szomorú marionettjét.

A Fejes-dráma előadásának értékét növeli, hogy nem magányos csúcshanem egy jeles átlagú színházi évad legjobbjá. Csizmadia Tibornak volt egy másik figyelemreméltó teljesítménye is: Carl Sternheim *A kazetta* című expresszionista drámáját (1912-ből) annyira följavította a szobaszínházban, hogy egy hogarth-i rajzszorozat „emberi színjátékának” érezhettük a meglehetősen közepes művet. Paál István Csehov *Ványa* bácsijában „a vidéki élet képeiről” lebbentette föl néhány órára a túllüg-gönyt, amely az előadás során néha úgy leng át lágyan a színpadon, mint annak idején Ljubimov történelmi „seprűt” jelképező Hamlet-függőnye; s a függönyön át a rendező józanul, ridegen, tárgyilagosan ábrázolja a csehovi kapcsolatok kegyetlenségét. Paál főrendezői tudatosságára vall, hogy kemény feladatot bízott egy másik rendező-debütánsra is. Éry-Ko-

vács András egyelőre még nehezen binkózott azzal, hogy az *Armány és szerelem*ben összeegyeztesse az iránydráma elvont eszmeiségét mai gondolkodásunk történelmi tapasztalatokon átszűrt valóságigényével — s úgy, hogy mindkettőhöz hű maradjon —, de az előadás hibái ellenére is színházi érzékenységet árult el. Árkosi Árpád pedig briliáns szcénát hozott létre Krotz *Meier* című drámájából, ugyancsak a szobaszínházban: egy panelházból kimetszett blokk két oldalán ülünk, mi, nézők, szemben egymással — és a maguk kispolgári torzképeivel. Úgy tetszik tehát, Szolnokon alakulóban a csapat.

Kaposváron viszont jó ideje együtt van. Ács János, Ascher Tamás, Barczy László és Gothár Péter négyesfogata olajozottan működik, ami akkor is ikezeskedik az általánosan magas művészi színvonalért, ha történetesen nem adódik olyan kiugró siker, mint a tavalyi évad *Marat/Sade*-ja.

Gothár Péter fesztiválon prezentált Gogol-rendezésének, *A revizornak* legnagyobb erénye, hogy nem „aktualizál”, vagyis nem a szövegből kiinduló társadalmi analógiákat keresi. A hagyományos irodalmi színház egyik gyakori félreértése — származzék bár magából a színpadi produkcióból vagy a „kritikusai terrorból” —, hogy a drámák aktualitásának, klasszikussá válásának kritériumait szinte kizárólag a bennük ábrázolt konfliktushelyzetek, magatartásnormák, erkölcsi típusok változatlan továbbélésében keresi. Az aktualitás ilyen felszínes fölfogása nem meríti ki a klasszikusok sokkal mélyebben rétegződő, az emberi viszonyok, struktúrák bonyolult hálózatába rejtett, komplex időszerűségét. Gothár e csapda elkerülése érdekében Mejerholdhoz fordul, visszakanyarodva a szovjet rendező híres 1926-os előadásához, s magáénak vallva bizonyos rekonstrukciós törekvéseket. A cél természetesen nem a teljes rekonstrukció, csupán a megszabadulás a „történelmi kellékektől” — amiről Jan Kott beszél, éppen *A revizor* elemzése kapcsán. Amikor tehát Gothár mint szcenikus fölépíti a játéktér meredek oválisát, a mejerholdi „teknőt”, ahová áttetsző lengőajtókon át lehet lejutni, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a kulisszák helyett a mozgás koreografált, akrobatikus rendje fogja meghatározni az előadás szerepépítési folyamatait. A hagyományos pszichikai szerepépítéssel szemben itt a gesztusrendszer, a „figura” megteremtése az elsődleges. Vagyis először a szerep csontozata és izomrendszere készül el, majd a „marionett”, amely olyan grimaszokat vág, amelyenekre a szerepe kényszeríti, s végül ez a marionett fogja működésbe hozni az alak véredényrendszerét, érzékszerveit, emocionális készletét — életre kelteni az embert. Miként Mejerhold, Gothár is a realizmusfogalom kitágítását célozza meg ezzel a lényegre törő játéktílussal. Az eredményt nevezhetjük akár fantasztikus realizmusnak is (az elnevezés már Tovsztonogov budapesti Revizorjának idején polgárjogot nyert). Mindenesetre az előadás befejezésekor az áttetsző horizont mögött landoló, *kétfedeles aeroplán*, a vörös bip-bip jeleket sugárzó pilótával — s Majakovszkijt

idéző avantgardizmusával — egyszerre érkezik történelmi időkől és a fantasztikum világából.

Az egészében kiegyenlített kaposvári évad többi előadásának fényében látszik igazán a színház tudatos szellemi, műsorpolitikai és színészfoglalkoztatási koncepciója. Gothár másik rendezése, a Valentyin Katajev hasonló című (a *Nagyvilágban* megjelent) kisregényéből Bereményi Géza által adaptált *A Werthert már megírták*, sokkoló vizuális élmény. A polgárháborúban játszódó történet a forradalmi terror trockista túlkapasait ábrázolja, íróilag többszörösen megcsavart, időfelbontásos technikával, gyakori *flash back*-jelenetekkel és álomszerű betétekkel. Az eredeti mű önmagában is filmes látásmódra vall, valószínűleg ez ragadta meg a film-szakmában szintén sikerrel együtt dolgozó író-rendező páros figyelmét. Az előadás döbbenetes hatását — miként a kisregényét is — az álomszerű előadásmód és az elbeszélte történet kegyetlen realizmusának 'kontrasztja adja. A rendezés az álomszerűség mollhangulatából egy ponton átvált a lineáris cselekménybonyolításra, és ettől kezdve éles magnéziumfénybe állított snittekert 'kapunk; képeket, amelyek sokáig kivetítve maradnak tudatunk recehártáján.

Babarczy László Illyés Gyula *Kegyencét* újította föl úgy, hogy a húszéves mű allegorikus-parabolikus vonásait háttérbe szorítva, intenzív belső emberi drámaként kezelte, s ezen belül a hűséget mint morális és politikai értelemben egyaránt fölfogható fogalmat tette vizsgálat tárgyává. Ascher Tamás, aki öt évvel ezelőtt a *Mesél a Bécsi Erdővel* már hiteles iparigazolványt váltott ki Odön von Horváthból, most a *Kasimir és Karoline*-t rendezte meg, tartózkodva a naturalizmustól, inkább szűkszavú, szinte brechti gesztusrendszer alkalmazva. A fölstilizált-visszafogott alapstílussal Ascher azt hangúlyozza, hogy a darab szereplői nemcsak egyszerű emberek, hanem tucatemberek, bárkivel behelyettesíthető emberek, akik iránt bizonyos megértéssel viseltethetünk. Formailag az ellenkezője történik annak, mint a Katajev-adaptációban: egy öntudatlanul is filmszerű dramaturgiával megírt darab az előadásban nem használja ki a „plánozás” lehetőségét, hanem a jelenetmozaikokból kibontható szituációk köré szerveződik. Ascher igazi nagy dobása az évadban mégsem a *Kasimir és Karoline* volt, hanem a stúdióban bemutatott Beckett-remekmű, az *Ó, azok a szép napok*. Mint a rendező minden munkája az utóbbi időben, ez is bizonyos letisztulást, „klasszicizálódást” mutat. Szigorú formai fegyelmet, már-már puritanizmust, higgadt drámaértelmezést és világlátást. Az előadás nagyágyúja Pogány Judit, aki az időtlenség és idétlenség — bocsánat a szójátékért — poétikus iróniáját teremti meg a derékig, majd nyakig földbe ázott Winnie szerepében.

Fontos mozzanata volt a kaposvári évadnak a színész Lukáts Andor első rendezése; Thomas Mann *Mario és a varázslója*t vitte színre Spiró György átdolgozásában, s abban a szellemben, amely megfelel mind az eredeti műnek, mind korunk változó tartalmainak. Koltai Róbert Cipolla-

alakításában nem a démoni kókler dominál, hanem egy kisszerűbb, kis-stílusú mágus, aki világmegvető kajánságával csupán egyfajta „csodát” művel: kihozza az emberekből valódi énjüket.

A szezon méltó koronájaként Kaposvárra hívták Garas Dezsőt, hogy a színház mellett föllállított cirkuszátorban rendezze meg Müller Péter *Búcsúelőadás* című darabját. A „mese” a történelmi világcirkusz véres bohózatáról szól. A *Búcsúelőadás* nem kevesebbet ismétel meg a maga módján, mint Adorno kérdését: lehet-e még játszani az emberiség kollektív botránya — a világégés, a fasizmus, Auschwitz — után? A cirkuszporondon összegyűlt „világsztárok” — közvetlenül a második világháború után vagyunk — átélték az európai fasizmust, s a Fehérbohóc meghívására eljátsszák a Duce, Mussolini elfogásának fiktív történetét. A „kétszeresen rendező” Garas játssza a Fehérbohócot — rendkívül komolyan véve mind a cirkuszt, mind a színházat. Fölfogásához olyan társulatot kapott, amelynek legjobb erői bohócként is professzionisták. Vagyis az előadás egyszerre képes maradéktalan színházi és cirkuszi élményt nyújtani. S egy sugallatot, amely úgy szól, hogy amikor már lát-szólag nincs tovább, az ősi bohóctréfával még mindig újra lehet kezdeni.

Miskolc egyelőre nem kínál átlagon felüli sorozatot — bár Boris Vian „abszurdoidja”, a *Mindenkit megnyúzunk* sokak szerint reveláció volt, magam sajnos nem láttam az előadást —, Ibsen ritkán játszott *Peer Gynt*jével viszont az utóbbi évek egyik legnagyobb szellemi és formai igényű előadását hozta létre. A rendező Csiszár Imre kompromisszum nélkül, a mű filozófiai egyetemességét és csaknem teljes szövegterjedelmét vállalva, gondolat és látvány, szerves egységgé ötvözésére törekedett. A többi mint négyórás előadás nem konkretizálja és nem aktualizálja a cselekményt; meghagyja a maga eredeti költői atmoszférájában, jelkép-rendszerében, északi valóságában. Ugyanakkor az ibseni eszmerendszer érvényre juttatásával egyértelműen átjatszák mai gondolkodásunkba. A *Peer Gynt*-i „önmagam lenni” ebben az értelemben rárimel korunk egyik nagy kérdésére: a személyiség megőrzésének problematikájára. Az ön-azonosság lehetőségéről és lehetetlenségéről szól az előadás; az én és a világ harcáról. Kicsit elcsúsztatva az ibseni alapgondolatot: arról, ami a „gynti” lényegben Madách küzdőképes Ádámjára emlékeztet. S arról a magról, amely mégiscsak ott van a *Peer Gynt*-féle hagyományok alatt.

A zalaegerszegiek először külföldön próbálták ki istenkísértő vállalkozásukat — Bartók *Mandarinját* prózai színészek tolmácsolásában! —, s mindjárt elhoztak egy sor díjat az arezzói fesztiválról. Az előadás ötlete, bármilyen merésznek látszik is, nem légből kapott. Hubay Miklós talált rá Lengyel Menyhért naplójában a „librettistának” arra az elképzelésére, hogy pantomimjét (nem balettjét) Bajor Gizinek és Csontos Gyulának ajánlja. Ruszt József az első, aki meg is valósítja az eredeti szándékot. Az előadásban szerepelnek a rendező rituális-celebrális színházának jól ismert kellékei (például a fekete-vörös fregoli drapéria), s a játék elején

fölvonultatja a mítosszá lett Mandarin-történet archetipális tárgyait: botot, cilindert, kötelet, kopaszparókat. A „szűzsé” ugyanakkor megfosztódik minden keleties vagy nagyvárosi egzotikumától. A felkorbácsolt érzékek első találkozására után már nem a Mandarin és a Lány, hanem a Férfi és a Nő keresi egymást sóvár szerelemmel. Beteljesületlen egyesülésük színhelye egyben színpad a színpadon: hátul a polgári közvélemény keménykalapos képviselői statisztálnak. Rítus és profanizálás, eksztázis és irónia, elragadtatottság és groteszkum váltja egymást. Az előadás műfaja bizonytalan, de semmiképpen sem tiszta pantomim. Nem a mozgás mondja el a történetet, hanem maga a színész, anélkül, hogy egyetlen hangot szólna. Némán. A szereplők nem illusztrálják a zenét, hanem a rendező intenciója szerint „létrehozzák” . . .

Zalaegerszeg egyébként is létrehozott valamit: a csapatot, ami ezúttal szó szerint értendő. *Együttest* jelent — színészeket és rendezőket, tervezőket és műszakiakat, akik közös célra szövetkeztek. Az évadnyitó előadáson, Paul Foster *Tom Paine*-jének magukévá honosításával metaforikus formát tudtak adni ennek a közös elhatározásnak. A játék tárgya nem volt más, mint az a *hit*, amelynek kisugárzása a darabon belül arra utal, hogy a világ jobba tehető, a darabon kívül pedig az új színházi vállalkozásnak a közönséghez, a szakmához, ha úgy tetszik: a társadalomhoz szóló üzenetét hordozza.

Ezt a szót, üzenet, manapság sokan nem szeretik; nagyképűnek, tudáskeresőnek, fontoskodónak tartják. Mindamelllett, úgy tűnik, szükség van rá. Bár mással is helyettesíthetjük; mondanivalóval, világnézettel, filozófiával, szellemi kisugárzással. Enélkül nincs színház, főként *vidéken* nincs, ahol a színház nem csupán egyike az esztétikumot és közösségi élményt egyszerre nyújtó intézményeknek, hanem e kategória egyetlen nyilvános képviselője. Ha közösségi tudatformáló funkcióját nem gondolja végig, időnként, „véletlenül” előbűvészkedhet egy-egy jelentős előadást — mint az elmúlt szezonban Veszprém, Gombrowicz *Yvonne*, *Burgund hercegnője* című drámájával —, és hosszú távon és folyamatosan nem mutathat föl eredményt.

HAGYOMÁNY

TELEX A TŰLVILÁGRÓL

Adalék Dorozsló hiedelemvilágához¹

KOVÁCS ENDRE

A cím furcsán hangzik, ilyet sehol sem olvasni, mert ezt magunk találunk ki, azonban ha összevetjük az alábbiakban leírt halottidézését, akkor világossá válik, hogy annak kevésbé ismert, új keletű formájával találkozunk, amely korszerű eszközökkel, az ábécé telex-szerű alkalmazásával, „távírással” ad hírt a túlvilágból.

A halottlátó² vagy halottidéző, legyen az férfi vagy nő, a közhiedelem szerint természetfeletti erővel rendelkező személy, aki az elhunytakkal érintkezni tud, vagy felőlük hoz hírt a túlvilágból. Tevékenysége gyakran révülettel jár együtt. Tudománya lehet „Isten rendelése”, tetszhalottszerű állapot eredménye vagy egyéb.

Ezzel ellentétben, ez az újabb dorozslói halottidéző asszony — amint az alábbiakból kiderül — „tudományát” véletlenszerűen sajátította el sztapári gazdasszonyától, ahol 1920-ban szolgálóként dolgozott. Személyéhez nem fűződik misztikum, „tudományával” nem kérkedik, és csak igen kevesen — talán csak a hozzá közel állók — tudják róla, hogy „tudósasszony” és a szerencsés véletlennek köszönhetjük, hogy a nyilvánosságra került ilyenemű mivolta, ami nagy nyereség a falu- és az összehasonlító-néprajz számára.

Nem lehet vitás az sem, hogy a folyton változó világban a hagyományok, hiedelmek is új köntösben élnek tovább, amely a felületes szemlélőre idegenül hat — mint ez a telex-rendszerű halottidézés is —, azonban lényegében mégis a változatlant, a túlvilági élet képzetaineik a hagyományos vonásait tükrözi. Ennél a „halottlátásnál” elengedhetetlen követelmény az ábécé ismerete és a halottlátók — legalább egyikének — olvasási készsége. Az utóbbi azonban nem közvetlenül³, hanem a betűnként

¹ A könyv címe is ez, amely 1982-ben jelent meg az újvidéki Forum gondozásában.

² *Magyar néprajzi lexikon*, II. kötet, 448. oldal.

³ *Dorozsló hiedelemvilága*, 150. oldal, „Léleklátó asszony” c. alatt vak öregasszony végezte ezt a funkciót.

kiíródo szótagok vagy szavak közvetítésével kerül kapcsolatba azzal, aki az „adóállomás”-nál a túlvilágon ad le „jeleket”, akár szemlélok jelenlétében is, akik — a „vételhez” szükséges két személyen kívül — ellenőrizni is képesek azt. A papírra rajzolt és a körívben levő teljes ábécé betűi közül a benne mozgó, szájával lefelé fordított pohár — amelyet a halott „szelleme” irányít a túlvilágból — mutatja meg azok egyenkénti olvasásának a sorrendjét.

Ezúttal jól megfigyelhetők a népi hiedelmek terjedésének, átadásának interetnikus vonásai is, amikor a szomszédos Sztapár szerb nyelvű, pravoszláv vallású lakóinak a hiedelme a doroszlói, római katolikus vallású magyarok között él tovább.

Az adatközlő halottidéző asszony özv. Orovec Istvánné született Babos Itona, 78 éves doroszlói parasztasszony. Kérésünkre hajlandó volt nyilatkozni és fényképezkedni, „tudományát” higgadtan adta elő, annak érdekében, hogy azt közkincsé tegye, gyarapítva ezáltal falunk hagyományait, amiért most köszönetet mondunk neki. A hangszalagra vétel Doroszlón készült 1982. augusztus 4-én:

„Tízénhat éves koromba Sztapáron szógátam a Poštićékná. Ha néha unatkoztunk, cukrot égettünk, oszt azt éttük... Éccé aszongya, hogy most beszéljünk a szellemékke. Mondom, hát beszéljünk, de csudálkozom rajta, hogy mi lehet az? No, akkó az asztáda tettük a gyuródész-kát — mer hát az a leg igenyésebb —, ára egygy nagy papiroost. Léírtuk az ábécét egy körbe a nagy papirosra, és odatettük a közepire a pohárnak a helit — egy karikát (kört) — az egygyik felire írtuk, hogy »igén«, a másik felire, hogy »nem«. Kifüsttük a konyhát szentütt tömjénne — mind a templomba szokták. Akkó ráburítottuk a poharat, és imádkoztunk. A pohár fenekire rátettük a két ujjunkat, de csak úgy, hogy egygy kicsit érijen csak a pohárhó, nehogy megnyomjuk, vagy meglökjük, és imádkoztunk sokáig, nagyon sokáig, megtartott másfél órát is, mire a pohár megmozdút... és akkó azt mondtuk neki, hogy kérünk egygy ismerős, jó szellemét. Amikó a pohár megmozdút, akkó azt kérdeztük, hogy mongyon valamit, amit ü akar, és akkó jeléntkézett egy József... és én megkérdeztem, hogy apám József vót, ü é az? »Nem«, mer a pohár nem mozdút. Mégin megkérdeztem, hogy öregapám is József vót... és a pohár megmozdút! Mondtam, hogy most mongyon valamit, amit akar... és elkezdett az ábécénn menni körű-körű a pohár, de csak úgy tartottuk rajta az ujjunkat, ahogy előszó is, és kióvastuk belüle, hogy ezt mondta: — Sajnálom, amit tettem, bocsásatok még nekém — és akkó a pohár visszacsuszott a helire, és tovább nem mént, tovább nem bírtuk... egygy estére az öleg vót...

Azé mondta ezt az én öregapám, mer mikó apám méghát, akkó anyámat kisémmizték, úgyhogy akkó ü nem kapott a jussbú sémmit. Erre mondta, merhát nagyon nagy haragba vótak, oszt azé végröndületileg kisémmizte anyámat az örökségbú, ami apám utánn járt vóna neki...

Égy másik alkalommā megpróbátuk: a cselédēkke ēgyütt vótunk ēgy szobába, és sikerūt ott is. Dosztány Anus nevezetű, az is szerette vóna nagyon, mert a testvérije mēghāt, hogy beszédhetett vóna... és sikerūt is, mer ekezdtük, és a Jánost »bemondta« a pohár, és a testvérije is János vót, és azt mondta: — Kedves testvér, gyere ki a temetőbe, tégy rám virágot... — és akkó az Anus rosszú lett, és akkó főhattunk, nem fejeztük be tovább. Akkó annyira megijedtünk rajta, hogy akkó nem fojtattuk tovább...

Amikó az én apám jelentkezett, akkó mēgin úgy vót, abba a tēmpóba. Akkó mēgin József jelenkezett. Akkó mēgin megkérdeztem: hogy öreg-apám? »Nem!« Hát apám is József vót, apám? »Igen!« Akkó tovább mēgin úgy mēnt, mind elősző is, hogy szépen aszonta: — Kedves árva gyermekem, nagyon sajnállak, imádkozok érted, tē is imádkozzál mindēn este. Akkó megkérdeztem hama, hogy mennyit? és aszonta: — Égy miatyánkot! Ezt mind betürű óvastuk lē, az ábécérű: most mongyuk itt vót ēgy bötü és emez passzút, akkó a pohár átgyütt erre az ódalára, akkó mēgin együtt ārra, és mēgin ide együtt, hogy azok passzújjanak, a bötük... Mindig köllött várnom, mire mēgyütt, addig mindig vártunk, mēg imádkoztunk, és tartottuk a kezünket... és ha az ēgyük ehāt, akkó evve a másikkā is tartottuk, hogy nehogy nagyon rányomjuk... Üres pohár vót, ojan kis decis pohár, a szájávā lēfelé fordittā... Imádkozhatunk, amit akartunk. Én a miatyánkot, hiszékēgyet, amit szoktunk. A Poštićné, az szerbű imádkozott, de nem ű vót a szólló ugyē, ű csak segiccség vót nekēm. Mikó ű vót a szólló, akkó én csak magamba imádkoztam.

Akkó ēccē mēgin csinátuk, akkó valamijen ünnepest vót, oszt szerbű csinátuk. Akkó nem gyütt sēmmi, csak azon körű mēnt a pohár, hogy »svetac«, oszt akkó nem akart tovább. Ünnepnem akart... Ez így vót, én sē nem tettem hozzá, sē nem vőttem e belüle...”

KRITIKAI SZEMLE

A KRITIKUS ÉS KRÓNIKUS

Jovan Hristić: *Pozorište, pozorište II. Prosveta, Beograd, 1982.*

Második kritikagyűjteménye jelent meg Jovan Hristićnek, a Književnost című folyóirat színikritikusának. A kötetbe válogatott írások kivétel nélkül e rangos belgrádi folyóiratban láttak először napvilágot. Az a tény, hogy öt évvel az első kritikagyűjtemény után megjelent a második is, önmagában jelzi Hristić kritikusi rangját, írásainak értékét. Eli Finci után, aki öt kötetbe gyűjtve jelentette meg színházi bírálatait, Više i manje od života címmel, Belgrádnak nincs megbízható színházi krónikása. Most Finci helyébe Hristić lépett. Kritikáinak értéke, amint erre az első könyv megjelenése után utaltunk (Híd, 1978/2.), nemcsak a bíráló szó következetességében, a szilárd kritikusi elvek alkalmazásában, hanem az írott szó igényes voltában, Hristić bírálatainak irodalmi színvonalában rejlik.

Természerszerűen adódik a kérdés, miben különbözik a második az első gyűjteményes kötettől. Krónikaként folytatása az 1977-ben megjelentnek; alapvető szempontjait, módszerét tekintve ugyancsak nem különbözik a két kötet. A második mégis mintha fáradtabb lenne, legalábbis nem kelt olyan érdeklődést, mint az első. Sőt, mintha észrevehetőbbekké válnának azok a fogyatékoságok, amelyek az öt évvel ezelőtti könyvben nem látszottak. Tény, hogy Hristić következetesen alkalmazott értékrendszerrel bíró színházi kritikus, de néhány vonatkozásban kiütköznek konzervativizmusának jegyei. Mindenekelőtt a klisszikusok tiszteletében mutatkozik meg Hristić merevsége. Nemcsak hogy felkínált, hogy hol vannak a belgrádi színpadokról a Shakespeare-előadások, hanem BITEF-beszámolóiban is rendre számonkéri a rendezőktől a klasszikus drámák feltétlen tiszteletét. Még az olyan jelentősnek ítélt előadás, mint a düsseldorfi színház Ciulli-rendezte Alkésztisz-előadása kapcsán is elsősorban a szöveget sajnálja, amelyet a rendezés háttérbe szorít, a szituáció mögé rendel, mert az ókori görög dráma aktualizálása, mai társadalmi viszonyainak közé helyezése ezt természetesen így kívánja. Hristić az Euripidész-tragédia fel-felbukkanó idézeteit élvezte, az előadás legszebb helyeiként, igazi drámaként fogadta. Nem szereti az új német rendezői is-

kolát, modorosnak látja, realizmusát — az angol realizmussal összevetve — kimódoltnak. Úncélúságot lát a modern interieurbe helyezett klasszikus művek megjelenítésében. Amit Hristić is elfogad, az valóban két legjelentősebb próbálkozása az új nyugatnémet iskolának, a Petar Stein rendezte Nyaralók és a Krämer rendezte Apa. A mérce magas, nem valószínű azonban hogy a többi rendezői próbálkozás eleve értéktelen, csak moderneskedő divatcikkek, ahogy kritikuskunk látja. Hristić szerint az aktualizálás, a modern külsőségek nem gazdagítják, ellenkezőleg szegényítik az alapszöveget. Hidegnek és száraznak találja Dušan Jovanović Nemzeti Színház-beli rendezést, amely Büchner Danton halálát mikrofonokkal, írógépekkel, szimultán fordítókészülékekkel ellátott teremben kelti életre. Nem kell attól félni, hogy unalmasak lesznek a klasszikusok, illetve akiknek unalmas mondjuk Euripidész, az jobban teszi, ha el sem megy a színházba, közli véleményét a kritikus a Pleša-rendezte belgrádi előadás kapcsán. Hiába a korszerűsítés, ha nem tudja elleplezni a színészi képzettség fogyatékosságait. A klasszikusokat, még ha modernizálják őket, tudni kell játszani, sajátos viselkedési formák szerint életre kelteni őket. S ha a színész erre felkészületlen, akkor nem mentheti semmilyen külsőség.

Hristić konzervatívizmusa sem egyértelműen elítélendő. Szempontjai között nem egy jogos, helytálló, talán csak nagy általánosságban elfogadhatatlan az irodalomnak a színház fölé helyezése, akkor, amikor a kritikus színházról s nem irodalomról ír.

De szinte jólesik olvasni Hristić véleményét a nagy hazai sikerekről, amelyeket ő sokkal józanabban ítél meg, mint kritikustársai közül legtöbben. Általában kevésbé elfogult az új művekkel és a kortárs szerzőkkel, mint mások — ő inkább a régiekért, például Milutin Bojićért lelkesedik —, akik féleredményeket is hajlandók remekművekként köszönteni. Hristić véleménye szerint Deana Leskovar, a néhány évvel ezelőtt felkapott dramaturgszerző családkrónikája, a Szomorú történetek képei, meglehetősen érthetetlen, szaggatott dráma, nemcsak mert a vezérmotívumként választott vérfertőzés túlon túl esetleges és gyenge ahhoz, hogy tartópillére legyen azon kötődéseknek, melyekkel az író megterheli, hanem mert elégtelen ahhoz, hogy egységbe fogja egy család történetének megannyi epizódját. A később Sterija-díjjal kitüntetett művet Hristić a másodosztályú regények mögé utasítja mondván, hogy még a család fokozatos elszegényedését, önkörébe zárkózását sem tudja megmutatni, holott erre még a kevésbé sikeres prózai alkotások is vállalkoznak. Hasonlóképpen nem tud lelkesedni a Mijač-rendezte Nahod Simeon című naiv, zsenge Sterija-dráma előadásáért sem, amit a belgrádi kritika szinte egyöntetűen dicsért, holott kritikuskunk szerint a rendezés szemfényvesztése az, ami csalóka módon elkápráztat. Azt hiszem, Hristić a jobb szemű, a biztosabb erkölcsű bíráló, s nem rajongó társai. Ő talán Milica Novković Kőpárna című műve esetében mondható kissé elfogultnak. Vitathatatlan,

hogy ez a mű a legújabb kori szerb dramaturgia egyik legerőteljesebb és leghitelesebb darabja, de fenntartás nélkül mégsem lehet róla írni. Sokkal meglepőbb Hristić bírálata Dobrivoje Ilić Joakim című művéről és ennek előadásáról. Drámának is, előadásnak is gyengécske produkció ez a szerb színjátszás ósról, Joakim Vuičról szóló történet, sehogy sem érdemesült a szigorú kritikus elnéző véleményére.

A hazai művekhez hasonló szigorral vizsgálja kritikusunk a világirodalom új alkotásait is. Egyetlen példa: Peter Schäffer világhírnévre futott Amadeusát csak ügyes, de nem értékes műként fogadja. Annak ellenére, hogy nagy elődjéhez, Fincihez hasonlóan Hristić is elsősorban irodalmi kritikus a színházi előadásoknak, olykor kifinomult színházi megfigyelőkészségre valló észrevételeket tesz. De legalálább részletek azok, amelyekben a művek elemzését végzi el, stílusa is ilyenkor a legtisztább, legszebb. A leggyilkosabb viszont akkor, amikor a modern művészet cégére alá rejtett szélhámossgot véli felfedezni. Nem érdektelen idézi egy részletét annak a kritikának, amelyet Hristić a Branko Pleša-rendezte Pofonról írt: a rendező „tipikus francia darabot látott benne, holott az előadás inkább a Jugoszlávia-szállóban tartandó francia hétre emlékeztet. A függöny felmegy, s a színészek egy tipikus francia dalocskát énekelnek, amelyet Aleksandar Sanja Ilić komponált. Az első pillanatban a dalocska különösnek tetszett, azután kiderült, hogy a színészek kifecskélt franciául énekelnek. Az előadás kezdetén Goran Pleša és Sanja Milosavljević néhány replikát mond franciául, de ezeket aligha érthetné bárki is, esetleg a süketek...” De van bátorsága butaságoknak nevezni egyes rendezők koncepciótlanságát, színészyötrő ötleteit. Ugyanakkor Hristić igényességét bizonyítja, hogy példáit, amelyekre hivatkozik, kivétel nélkül jelentős írók, jelentős műveiből veszi, olyanoktól, kikről nem szégyen tanulni (Molière, Shakespeare).

Hristić számára rendezni annyit jelent, mint a dráma lebonyolítására alkalmas játékteret kreálni, szerinte minden rendezői eljárás jó, elfogadható, ha elénk tárja a hősnak drámabeli sorsát. S ezért tartja lényegesnek a rendezés ilyen vonatkozásait, mert ezeket nem helyettesítheti semmiféle külsőséges megoldás. Sterija Kir-Janja című komédiájának előadása kapcsán teszi szóvá a kritikus, hogy felesleges a fősvényt valóságos ládahiégy mellett színreléptetni, mikor Sterija zsugorija számára csak egyetlen ládika lehet a fontos, ez jobban kifejezi alaptermészetét, mint a bástyaként köréállított ládaerdő.

Hristić első kritikagyűjteménye kapcsán hosszan kellett foglalkozni a színikritika hristići értelmezésével, s azzal, miért tartja fontosnak ő ezt a ki- és elátkozott műfajt. Újabb kötetében lényegesen kevesebb helyen foglalkozik a kritikával és a kritikáírás értelmével. Fincire emlékezve jegyzi meg: „Ő a színházban saját szépségideálját kereste, s írt róla, azzal a szándékkal, hogy önmaga és mások számára legalább valamit megőrizzen annak a világnak a szépségéből és fényéből, amelyben ezek

a fogalmak tartóssága fordított arányban van a tartamukkal.” Ez Hristić színikritika-írásának is alapelve, meghatározója. A kritika célja és rendeltetése szerint a feledéstől való megóvása annak a művészeti formának, amelyet mindennél jobban elhalványít a múltó idő.

GEROLD László

MONOGRÁFIA DŽAMONJÁRÓL

Guilio Carlo Argan: *Dušan Džamonja*. Jugoslovenska revija — Mladost, Zágráb, 1981.

Szokatlanul szép és szokásosan drága luxusmonográfia jelent meg egy leghíresebb ma élő szobrászunkról, Dušan Džamonjáról. Jó alkalom ez arra, hogy ismételten feltegyük magunknak a szokásos kérdéseket: hol a helye ennek a rendkívül tehetséges művésznak a jugoszláv szobrászatban, milyen esztétikai minőségek valósulnak meg monumentális emlékmű-komplexumaiban és miféle szimbolikával rendelkeznek, óriási szögekből összeforrasztott konstrukciói, melyek immár az európai művészettörténet elismerésére is pályáznak? E kérdések átgondolásában a monográfia szerzője, a neves olasz műtörténész, Giulio Carlo Argan a segítőtársunk.

Noha Argan művészetelméleti tézisei — melyekről nálunk a *Tanulmányok a modern művészetről* című kötetből lehet tájékozódni — számomra még mindig homályosak és kétségesek, Džamonjáról írt monográfiája bizonyos szempontból megkülönböztetett figyelmet érdemel. Mindenekelőtt azért, mert — ha önkéntelenül is — egy olyan égető problémát sikerült felvetnie, melynek átgondolása alapfeltétele a Džamonjával való érdemi — tehát — kritikus találkozásnak. A probléma Džamonja kettős-ségében rejlik: abban, hogy egyrészt a „nép művésze”, a kollektív szellem tolmácsolója, vívmányaink éltetője, a holtak emlékének felidézője — egyszóval a meglevő őrzője és interpretálója —, másrészt igazi avantgardista, aki a művészet értelmét strukturális önanalízisben, vagyis a még meg nem levő artisztikus kihordásában keresi. Džamonja művészetében az ellentét tehát a meglevő őrzése és a még meg nem levő megvalósítása között feszül. Az előbbi emlékműveinek és emlékmű-komplexumainak hátterét képezi, az utóbbi pedig autonóm szobrainak és kisplasztikáinak tartópillére.

Noha a fenti antinómia Argan leleménye, dolgozatában mégsem kapja meg az őt megillető helyet és szerepet. Ez szerzőnk művészetelméleti alapállásával magyarázható, melyben a műnek afféle szintetizáló szerep jut: hidat képez a múlt és a jelen között, sőt *együttal* a jövőt is projektálja. Ez mindenképpen vonzó képletnek tűnik, csakhogy nehezen állja ki a kritika próbáját. Hasonló módon bírálható, mint minden tükrözés-

elmélet: ha a mű a valóság tükré, akkor nem alkotó; ha alkotó, akkor nem tükré. A Džamonja ürügyén felmerült szintéziselmélettel is hasonló a helyzet: ha a mű a meglévő őrzése, akkor nem a még meg nem levő megvalósítása; ha a még meg nem levő megvalósítása, akkor nem a meglévő őrzése. Hogy ez az antinómia megkapja az őt megillető tragikus színezetet, érdemes idézni Herbert Read figyelmeztető sorait: „A művészet legnagyobb ellensége a kollektív szellem, bármelyik megnyilvánulási formáját tartjuk is szem előtt. A kollektív szellem a vízre hasonlít, mely mindig a legalacsonyabb szint felé törekszik: a művész viszont igyekszik kicsapni ebből a pocsolyából, hogy az egyéni érzékenység magasabb régióit kutassa.”

Aki pedig a pocsolya és a magas vízszint szintézisét keresi — tehetjük hozzá —, József Attila macskájára hasonlít, mely egyszerre akart kint is meg bent is lenni. Egy kicsit Argan is így jár a Džamonja-monográfiában. Szemmel láthatóan erővel át akarja hidalni a felvetett valós antinómiát, de mivel áthidalhatatlan ellentétéről van szó, a földre huppan. Ahelyett, hogy a szóban forgó belső ellentét a dolgozat kritikai alapelvévé vált volna — segítségével ugyanis megítélhető, mi a konzervatív és mi a forradalmi Džamonja művészetében —, egy mondván csinált szintézis folytán kritikai dezorientációhoz vezetett. Ez nem akkor igazán sajnálatos, amikor Argan tolla alatt nem derül ki, hogy Džamonja emlékműveinek artistikuma lényegében az iparművészet szellemi szintjén mozog — tehát jó vagy kevésbé jó, de könnyen levethető felszín —, hanem amikor művészünk autonóm szobrait is lényegében az iparművészet szintjéről értelmezi. Ez utóbbira egyetlen szemléletes példát említek: Argan Džamonja forrasztott szögtömegeiben, ezekben a brutális fenyegető csodákban, többek között a munkásság egységének szimbolizálását látja. (Munkásaink joggal tiltakozhatnak, hogy őket aztán ne szimbolizálja egy művész se *forrasztott fejű* szögekkel.)

Nem tudom az ilyen és hasonló elemi melléfogásokat mással magyarázni, mint a már említett helytelen szintéziskísérlet következményeként. Argan egy „szintetizált közép-szintről” közelít két, egymással szöges ellentétben álló minőséget: az alkalmazott művészetet, mely a meglévő sikerült vagy kevésbé sikerült apológiája, és a művészetet, mely a meglévő helyett álló, a meglévőn túlmutató egészen különös valami.

Az Argan által felvetett belső ellentét következetes végiggondolása alkalmas fogódzó lehetne Džamonja egyes periódusainak szellemi rangsorolásához és kritikai értékeléséhez. E rangsor legmagasabb szintjén megítélésem szerint művészünk hetvenes évekből származó szögplasztikai kapnának helyet, egyúttal ezek számíthatnak leginkább európai szintű elismerésre. Ennek igazolása azonban nem egy recenzió, hanem egy beható tanulmány feladata.

Itt mindössze azzal foglalhatjuk össze az elmondottakat, hogy érzésünk szerint Argan — noha tett néhány értékes megjegyzést Džamonja

művészetéről — távolról sem végezte el művésziünk kritikai megítélésének egyre sürgetőbb feladatát. Ez a monográfia nagyon alkalmas arra, hogy csodálattal nézegessük Alaksandar Károly és Zlatko Movrin mesteri fotóit, hogy érdeklődéssel olvassuk Džamonja önéletrajzi feljegyzéseit, de arra már kevésbé, hogy tiszta képet kapjunk Džamonja művészetének elméleti vonatkozásairól.

SEBŐK Zoltán

VER(S)ZIÓK

Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

Művészettörténetileg nem a legüdvösebb pillanatban látott napvilágot a budapesti József Attila Kör második füzeteként jelzett *Ver(s)ziók* című antológia. Bár munkacíme szerint a „legújabb magyar líra” experimentális megnyilvánulásainak kívánt helyet adni, nyilvánvaló, hogy ennek a művészeti-irodalmi téma- és jelenségkörnek a természetrajza földrajzilag tágabb terekre credeztethető. Így akár mennyire is magyar prizmán át tekintünk a „legújabb magyar líra” eme vaskos gyűjteményére, nyilvánvaló, hogy az effajta összetett lírai-nyelvi termékeket elsősorban nemzetközi mércékkel kell mérnünk, a nemzetközi művészeti mozgások viszonylatában kell értékelnünk — amennyiben „lírai kísérletek” alatt az ötvenes években kontinensünkön is virágzásnak indult konkrét költészet, s annak a későbbi hatvanasokban mellékágakra, szakosított nyelvlaboratóriumi folyamatokra bomlott deltája értendő (vizuális, fonetikai, verbivoko-vizuális, gesztuális, objektív, konceptuális stb. költészet). Egyrészt azért, mert egy meghatározott kultúrközösség eredményeit rendszerint a történetileg és mennyiségi-minőségi mércék alapján is előljáró közegek teljesítményéhez szokás mérni, másrészt pedig azért, mert esetünkben épp az experimentális líra annak a költészeti modellnek a megtestesítője, amely a nemzeti nyelvek béklyóinak felszakításával hirdette meg a költészetben a nemzetköziség elvét.

De térjünk az elejére. A történeti konstrukciójú felmérések kivételével az idő már csak azért sem kedvez a *Ver(s)zió*énak és a hozzá hasonló, maiságra apelláló kiadói próbálkozásoknak, mert lassan 10 éve lesz, hogy a nemzetközi kísérleti líra expanziójának csúcára jutott, s — a fonetikus költészet kivételével — azóta jócskán megcsappant a még ható modelljei iránti külső és belső érdeklődés. Vagyis: az európai kísérleti költészet általunk is ismert és művelt ágazatai — egyelőre — kifulladásig, holtpontra jutottak, s mindmáig kevés a friss kezdeményezés, nemigen

* Mányoki Endre: a(verziók), *Mozgó Világ* no. 8/1983, 18. oldal.

mutatkoznak a megújulás jelei. A *Ver(s)ziók* tehát egy olyan válságos, passzív időszakban jelent meg, amikor általában is a szellemi megtorpanás jelei érezhetőek, és előremutatás helyett a történeti visszapillantás képezi kritikusok, elméletírók, gondolkodók munkamozdulatait.

Hogy a *Ver(s)ziók* egyértelműen nem tudta kihasználni a „történelmi” pillanatot, már többek által tisztázott dolog: akkor lephette volna meg Európát, amikor a legnagyobb szükség van rá. Hiszen nekünk a *Ver(s)ziók*era annak a 30 éves hatalmas szellemi hordaléknak a viszonylatában kell tekintenünk, amit az európai experimentális költészet kotort össze, hozzá mérve pedig a gyűjtemény anyagának nagy része nem több anakronizmusnál, agyonkoptatott formai eljárások utánrezgésinél. Ez pedig már anakronizmus az anakronizmusban, illetve a magyar állapotok az európaikban. Egészen másként nézett volna ki egy hasonló kezdeményezés tíz évvel előbb — az akkori potenciákkal, az akkori kereteken belül. Akkor most Mányoki Endre* sem siránkozhatna Szentjóbý, Erdély, Kemenes-Géfin, Papp T., Marsall és Tolnai távolléte miatt, s ott lennének azok a fiatalabbak is, akiknek még van valami szerves kötődésük az európai művészeti folyamatokhoz, túl a rá- és utánrezzéseken. Mert a *Ver(s)ziók* úgy, ahogy van, igazán nehezen párhuzamosítható a nemzetközi kísérleti költészet időszakú törekvéseivel. A bajt még csak tetézi, hogy a kiadó nem tüntette fel a közölt munkák keletkezési évszámát, így valóban kénytelenek vagyunk elfogadni a frissesség tényét, holott egészen biztos: vannak köztük régebbi alkotások is. Másrészt — számomra — az is tisztázatlan, hogy a szerkesztők csupán már megjelent munkákra támaszkodtak-e, avagy voltak kivételek is, vagyis egyes szerzők esetleg külön ennek az alkalomnak szentelt alkotásaikkal vannak jelen. Ezek a tényezők ugyanis nagyban meghatározhatják a gyűjtemény „maiságának” fokát.

Nem szándékozom beavatkozni a magyar kultúr- és művészetpolitika égető kérdéseibe, de mint a kiadvány egyik szerzője, nem hagyhatom szó nélkül, amit ez a gyűjtemény is alátámaszt, hogy tudniillik baj van a magyarországi neoavantgarde prezentálásának folyamatosságával. A hagyományhú, klasszikus művészeti javaslatok ellenében az újat kereső, szokatlan módszereket felvonultató, hol avantgardnak, hol neoavantgardnak nevezett alkotó irányzat bemutatása egészében véve nem tekinthető kielégítőnek. Ez az állapot tükröződik a *Ver(s)ziók*ban is: lassú érlelődés helyett sok üresjárat, elcsépelet nyelvi frázis, a letisztulás folyamatossága helyett nyersen, ellenőrizetlenül feltörő belső feszültség, elméleti eligazodás helyett tájékozatlanság, ismétlődések sora, eszmehiány — a hirtelen adódott lehetőség csapdájában.

Az antológia mint strukturált egész jobbára a klasszikus vonalírás vonzásában áll, a „formával” végzett kísérletek pedig — főként az első részben — meglehetősen korlátolt manőverezéseknek adnak teret; jobbára Mallarmét, Apollinaire-t vagy Kosovét idézik. A bemutatott anyag

egyik legnagyobb problémája egészében véve is az, hogy túlságosan is a verbális nyelvre támaszkodik, s egyértelműen az irodalom felől közelíti meg a kérdéskört. Ideogrammak helyett automatizmuson alapuló szóáradatok, vizualitás és látvány helyett szellemtelenül megszerkesztett betűgomolyok.

Az is kérdés, mennyire tükrözi a válogatás a „legújabb magyar líra” helyzetét és állapotát, milyen elvek alapján folyt a szelekció, mi maradt ki, illetve mit kellett volna kihagyni. Mindenképpen nagy szerkesztői baklövés, hogy például mellőzték Tóth Gábort, aki a 70-es évek elején Tamkó Sirató dimenzionizmusára támaszkodva egy sajtósági topográfiai költészetet fejlesztett ki, olyan jelentős nemzetközi antológiákban szerepelve velük, amelyekkel a *Ver(s)zióknak* talán egyik szerzője sem dicsekedhet. Számos alkotás viszont — például Galántai Györgyé — azért nem való az antológiába, mert egészen más műfajt képvisel.

Amit rólunk, jugoszláviai magyarokról tudni kell: hét alkotónk szerepel a gyűjteményben. A hétből csak egynek a tájékozódása kifejezetten vizuális irányú, a többieket jórészt az írott nyelv különböző formaaspektusai foglalkoztatják. Mindenesetre elgondolkodtató, ha tudjuk, hogy formabontás és a vizuálisnak az írott szövegben való alkalmazása szempontjából összmagyar vonatkozásban is mi voltunk az élenjárók, nem is oly rég. Akinek munkájuk természetét illetően az antológiában lett volna a helyük, éveik miatt kimaradtak, a legifjabb nemzedék pedig nem nagy érdeklődést tanúsít az irodalmi-költészeti kísérletek merészebb változatai iránt.

A *Ver(s)ziók* esélyét elsősorban a könyvkiadás nyitásában, a műfaji átörösből kell látni, bár az időszaki antológiák helyett inkább a rendszeres megjelenés biztosítása lenne hasznosabb.

SZOMBATHY Bálint

KÉT NÉPRAJZI KIADVÁNYRÓL

1.

Varga Marianna: *Magyar népviseletek régen és ma*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.

A *Néprajz mindenkinek* sorozat útmutatást kíván nyújtani ahhoz, hogy a népi műveltség elemeit hogyan lehet beilleszteni a mai kultúrába. Ezt a célt szolgálja maradéktalanul Varga Marianna *Magyar népviseletek régen és ma* című könyve, melyben a szerző nemcsak történeti fejlődését adja a magyar népviseletnek és az egyes tájegységek jellemző sajátosságait, hanem gazdag képanyagot, szabásrajzokat és hasznos gyakorlati tanácsokat is a népviseleti ruhadarabok elkészítéséhez.

Négy nagy tájegység, az Alföld, Dunántúl, Felföld és Erdély régi magyar népviseletét foglalja össze mintegy 150 esztendő távlatából. A könyv elsősorban gyakorlati célt kíván szolgálni; segítséget nyújt a 40 szabásrajz, illetve szakrajz mindazoknak, akik a hagyományos népviseletet, a *tiszta forrás* motívumait szeretnék felhasználni.

A régi magyar viseletek kutatásához hasznos adatokat szolgáltatnak a régészeti ásatások anyaga mellett a céhelíróások, körözőlevelek, hatósági rendelkezések, amelyek megtiltják, vagy éppen előírják egy-egy ruhadarab használatát. Ilyen alapon a XVII. századtól pontosan tudják rekonstruálni a magyar népviseletet, melyről a XIX. század elején már gazdag képanyaggal illusztrált kiadványok jelentek meg. A XIX. század közepéig a magyar parasztság ruházódásának alapanyaga tulajdonképpen a maguk termelte kenderből, lenből készített vászon volt. A női ruhák a XIX. század első felében szinte csak az otthon font-szött vászomból készültek, ezért sok helyen nem ok nélkül nevezték az asszonyokat vászoncselédnek, illetve fehérchselédnek. A férfiak inge, gatyája szintén az otthon szött vászomból készült. A felsőruhák anyaga viszont a gyapjú és a bőr volt. Az alföldi magyar parasztság jellegzetes ruhadarabja a szűr, mely köpönyszerű ruha, vállra vetve kizárólag férfiak viselték, díszítése vidékenként változott; és a guba, melynek anyaga a magyar juh gyapjából készített gubaposztó. Ez is köpönyszerű ruhadarab, egyetlen négszögletes darabból áll, három bevágással.

A XIX. század második felében a nők házivászomból készült öltözetének anyagát fokozatosan kiegészítik a kékfestők, gyolcsok, kasmírok, selymek és posztók. Így az ünneplő vállkendők, pruszlikok, szoknyák, kötények anyaga, formája a táj jellegének megfelelően egyre díszesebbé válik.

A lábbelik közül a magyarság legrégebbi lábbelije a bocskor, ezt az aratáshoz egészen az 1940-es évekig viselték. A ház körül papucsot hordtak. A XVIII. századtól terjedt el a csizma viselete; a nők különösen a sárga és a piros csizmát kedvelték.

Varga Marianna megállapítja, hogy a népviselet az egyes vidékek szerint változott, de egy-egy néprajzi csoporton belül szigorúan egyforma és kötelező volt. Tágabb értelemben népviseletnek tekintjük azt a viseletet is, melynek anyagát, sőt magát a ruhát sem a parasztság keze munkája szolgáltatja, hanem a parasztság soraiból kiemelkedő mester készíti el a hagyományos formában, a parasztság ízlése szerint. A népviselet tehát állandó változáson megy át; egyes elemek tovább élnek alkalmazkodva az újhoz, melyet nagyban befolyásol a helyi szokásokat jó ízléssel alkalmazó nő vagy férfi tagja a közösségnek.

Az Alföld népviseletében külön figyelmet szentel a szerző Kalocsa és környéke népi díszítő művészetének. A *krézli* (nyakfodor), a *singőt* ingváll, a *rostás* (riseliő) hímzéssel kivarrott pruszlik, a *singőt aljú* fodros

alsószoknyák, a *koszorús selömkötő*, a menyasszonyi ruha gazdag csipkedíszítéssel mind egy-egy szép darabja az alföldi népviseletnek.

A Dunántúl népviselete több kisebb tájegységre tagolódik: Sárköz, Ormánság, Somogy, Rábaköz változatos és gazdag viseletanyagából néhány jellemző példát ragad ki a szerző, természetesen itt is gazdag képanyaggal illusztrálja az elmondottakat, akárcsak a Felföld és Erdély népviseleténél. Ez utóbbinál főleg Kalotaszeg, Mezőség és a székelyek viseletével foglalkozik, melyek a maguk pompájában a legdíszesebb öltözetek közé tartoznak.

A könyv terjedelmesebb része gyakorlati útmutató; a tájegységek szerinti ábrák magyarázata és a szabásmintáinak közlése. Befejezésként olvashatunk a népviseletek továbbéléséről mai öltözködésünkben, néhány rajzon illusztrálva az egyes tájegységek jellegzetességeinek felhasználását női és gyermekruhákon. Az érdeklődők gazdag szakirodalom-jegyzéket találnak a könyv végén.

Varga Marianna könyve nemcsak gyakorlati jelentőségénél fogva értékes, hanem azért is, mert ízelítőt nyújt a régi magyar népviseletről is.

2.

Platthy György—Dr. Rónai Béla: *Népművészet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.

A magyar népművészetről szóló összefoglaló munkák, tanulmányok és cikkek gondos számbavételével készült ez az értékes tankönyv. A népművészet — a sokféle értelmezés mellett — a nép esztétikai igényű alkotó tevékenységét és ennek eredményét jelenti, tehát tárgyokban jelenik meg, válik valósággá, ezért pontosabb meghatározása a tárgyi népművészet. A néprajzi kutatás elsősorban azokat a tárgyakat emeli a népművészet rangjára, amelyeket határozott díszítő törekvés jellemez. Ezeknek a tárgyaknak nagy része a népelet ünnepi alkalmainak szerves része. A szerzők azonban nem elégednek meg a népművészet tárgyainak leltározásával, felsorolásával; fontosabbnak tartják megismertetni az érdeklődőkkel az anyagot, amelyből készültek, a technikát, ahogyan megalkották őket és a szerepüket, rendeltetésüket.

A tankönyv elsősorban a magyar népművészettel foglalkozik, de ez nem jelenti azt, hogy akár időben, akár térben elhatárolható lenne. A magyar nép művészetének legeredetibb elemeit a finnugor őshazából hozta, de a Duna völgyében letelepedett nép művészetére hatott a környező nép művészete is. Az őskortól napjainkig élő hagyományokat a nép — ha töredékeiben is — máig megőrizte, s ezek a szokások, hiedelmek a társadalom fejlődésére hol kedvezően, hol kedvezőtlenül hatottak. A nép akarata, vágya, képzelete nemcsak a népmesékben, népdalokban öltött

formát, de a tárgyi népművészetben is (a népi faragás bizonyítja ezt legszebben).

A szerzők a bevezetőben főleg a rajz szakos tanárok figyelmét hívják fel a tankönyv használatára, nem véletlen tehát, hogy a könyv külön fejezetben tér ki a modern és népművészet kapcsolatára. Például a „Zengővárkonyi madonna” rézkori szobrot és Henry Moore Anya és gyermeke című szobrát egymás mellett mutatja be, mindkettőben elsősorban a monumentális hatást érezni; vagy Picasso Avignoni kisasszonyok című festménye, mely az afrikai néger szobrászat hatását tükrözi.

Külön fejezetben foglalkoznak a népművészet jelenével és jövőjével. Felhívják a figyelmet az igazi érték és a giccs megkülönböztetésére: a népi művész benne él a természetben, amelyet a környezetének érez és vall, de művészi alkotó munkájában nem mechanikusan másolja, ellenében a giccsel, melynek alkotója mechanikusan veszi át a hagyomány kínálta sémákat, s a külsőségekben keresi a hatást. Erre is jó példával szolgálnak a mellékelt fényképek.

A magyar népművészet fejezetcím alatt képet kapunk a magyar településformákról, a népi bútorokról, a fafaragásról, a bőrmunkáról, fonásról és szövésről, hímzésről, a népviseletről, fazekasságról stb. Minden fejezet rövid történeti áttekintéssel tájékoztat bennünket a tárgyi népművészet ágának legfontosabb tudnivalóiról, gazdag képanyaggal illusztrálva a példákat.

A népművészet pedagógiája fejezetben a szerzők hangsúlyozzák, hogy a vizuális nevelésben felbecsülhetetlen segítséget jelent a művészettörténet mellett a népművészet, melynek tárgyait lehetőleg eredetiben kell bemutatni. Ezért a tárgyi népművészet anyagának összegyűjtésére, mentésére hívják fel a figyelmet.

Az értékes tankönyv végén gazdag felhasznált és ajánlott irodalmat talál az érdeklődő.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

A „SÁRGA ÖRDÖG”

AVAGY AZ ALKOHOLIZMUS ÉS MÁS SZENVEDÉLYEK

Fantasztikus Világ. *A magyar Pimodán*. Kiadja az Alkoholizmus Elleni Országos Bizottság, Budapest, 1983.

A nem mindennapi válogatás jelent meg Fantasztikus Világ II. *A magyar Pimodán* cím alatt az Alkoholizmus Elleni Országos Bizottság gondozásában Budapesten. Az antológia XX. századi, de már elhunyt írók immár klasszikus értékű írásait tartalmazza, melyek az alkohol, illetve valamilyen más szenvedély témája köré csoportosíthatók. A kötet

célkitűzésében felvállalja azt a feladatot, hogy bekapcsolódjék az alkoholizmus és egyéb önpusztító narkotikumok elleni harcba oly módon, hogy segítsen „a lényegre vonatkozó kérdések, a pro és kontra érvek, a belső tapasztalatok tiszta és kendőzetlen megfogalmazásában, tudatosításában, a beteg ember lelkiállapotának, szenvedéseinek belső átélésében — s ezzel immár gyakorlatra váltható módon abban, hogy benne ne kiközösítendő »deviáns egyedet«, hanem segítségre szoruló embertársat lássunk”. Mélységesen humanisztikus indíttatású tehát az antológia, melynek előszavában a szerkesztő-válogató Könczöl Csaba a fentiekben kívül leszögezi: „Az »önpusztító életvitel« jelenségével, legyen az alkoholizmus, öngyilkosság, kábítószer-fogyasztás, a társadalom legtöbb tagja ma értetlenül, tanácstalanul, mint áttörhetetlen fallal áll szemben.” És ez kétségkívül így igaz. Mert annak ellenére, hogy sosem jelentek meg nagyobb számban ismeretterjesztő munkák, sosem adtak ki több könyvet, sosem szerveztek több vitát, előadást, konferenciát a káros szenvedélyek egészség- és személyiségromboló hatásáról, annak ellenére, hogy iskolákban, munkaszervezetekben és egészségügyi intézményekben egyaránt folyik a harc az alkohol és más kábítószerek ellen, az eredmény egyelőre csak negatív görbét mutat. Nemhogy csökkenne, de nő azoknak a száma, akik — egyre fiatalabb korban — valamilyen önpusztító életforma háljába kerülnek.

„*A magyar Pimodán*” c. kötetben József Attila egy verse (*Alkohol*), Ady Endre és a róla készült írások, Csáth Géza, a Cholnokyak, Krúdy, Kosztolányi, Karinthy Frigyes, Gelléri Andor Endre és Hajnóczy Péter képviseli a témát elbeszélésekkel, esszéekkel, egy-egy visszaemlékezéssel. Ünfelemntő ideológiák ezek vagy egy szubkultúra igazságai? — teszi fel az izgalmas kérdést a kötet utószavában Gerevich József, anélkül azonban, hogy egyáltalán lehetségesnek tartaná a probléma eldöntését. „Hiszen ez a kérdés nézőpontok, társadalmi csoportok, szubkultúrák közötti ellentétek, feszültségek, különbözőségek kérdése” — fejtegeti Gerevich, és rávilágít arra, hogy „más társadalmi rétegek felől egy hátrányos helyzetben levő csoport cselekedeteinek indítékai, »másságuk« magyarázata, létezésük jogosultságának, érvényességének, autenticitásának megfogalmazása ünfelemntő ideológiának számít”. S mindezen túlmenően magától a probléma lényegétől való elzárkózást is jelenti.

A kötet elbeszéléseit, esszéit olvasva — a szerkesztői szándéktól eltérően — sajátos kép bontakozik ki a „szenvedélyek rabjairól”: mintha a „végzet” a „zsenit”: művészeket, írókat, költőket, festőket sújtaná elsősorban, vagy pedig éppen ellenkezőleg a társadalom periferiáján élő afféle lumpen elemeket. Ady, Cholnoky Viktor (*Tartini ördöge*), Csáth Géza (*Jegyzetek egy új rajzgyűjteményről*) írása az előbbire példák, Kosztolányi *Részeg asszony*, Cholnoky László *Prikk menyeyi útja*, Gelléri *Négykézláb* c. elbeszélései pedig az utóbbira. Ilyenformán az antológia alapján mégiscsak a szenvedélyek „különös” jellege kap megerősítést:

mintha az alkoholizmus és vele a többi életpusztító tevékenység valamiképpen a rendkívülihez kötődne, mintha fátumként azokra nehezedne, akik életformájuk, szociális helyzetük, foglalkozásuk s egyáltalán egész életvezetésük által sehogy se sorolhatók be a társadalom jellegzetes csoportjaiba. Nem szabad azonban abba a hibába esni, hogy kizárólagosan csak ezeket az embereket tekintjük a szenvedélyek rabjainak. A probléma attól össztársadalmi méretű, hogy nemcsak — és talán nem is elsősorban rólok van szó. Hiszen nincs olyan rétege, csoportja napjaink társadalmának, melyet érintetlenül hagyna a kérdés: az iskolás korú fiatalok kábítószer-pótló tevékenységétől és egyre fokozódó italozásától kezdve a célja- és reményevesztett értelmiségig mindenkit érintő probléma, mely ott húzódik meg a legkülönbözőbb családi, szociális, egzisztenciális, egészségügyi konfliktusok mélyén. A kötet természetesen nem törekedett a felvetett téma teljes szélességű ábrázolására, de tisztán kell látnunk, hogy az alkoholizmus és társai nemcsak a nem mindennapi, különös helyzetű emberekre vannak hatással, hanem egyaránt sújtják a különböző társadalmi csoportokat, rétegeket. Ekkor és ezért válik indokolttá és halaszthatatlan szükségletté a kérdés társadalmi szinten történő valamiféle megoldása.

A kötet írásai irodalmi-esztétikai értékeik, hatásuk, ábrázolásmódjuk meglevenítő ereje miatt sikeresen eleget is tesznek annak a kitzított feladatnak, hogy szenvedő szereplők nem megvetést váltanak ki, hanem segítségre szoruló emberekként jelennek meg, ám ezen túlmenően — elsősorban természetesen az esszék — fel is kínálnak bizonyos értelmezési lehetőséget a jelenség magyarázására. Ezek az értelmezési törekvések azonban általában abból a felvetésből indulnak ki, hogy az alkoholizmus — és tágabban mindazok az önpusztító narkotikumok, melyeket szenvedélyként tartunk számon — nem általános, hanem specifikus jelenségnek számítanak. A „zseni” kiváltsága, akárcsak a többi betegség — vallják többen is. „Mert az egészségeseké a világ, de nem az egészségesek viszik előre a világot. (...) Hanem a lázban égő agyvelő, a vonagló idegrendszer az, amely megteremti az új gondolatot” — olvashatjuk Cholnoky Viktor *Egészség* c. írásában. A *Tartini ördögében* ugyanez a gondolat fejeződik ki. „Boldogok, akik a velük született degeneráció ördöge folytán tudnak alkotni újat, boldogok, akik a fiatalokukban beszerzett neuraszténia segítségével tudják meglátni a kísérteteket. És nem tudom másképpen, csak úgy, ha a degeneráltság és neuraszténia helyett ezt a jó sárga ördögöt szedem magamba (...) Az ördög elment Tartinihez, de nem jön el hozzám. Tehát én megyek el érte.” A *magyar Pimodában* Adynál is található hasonló elképzelés: „Ahogy nőtt majom vagy micsoda őseinknek szellemi befogadó talentuma, úgy nőtt a félelmük a betegségektől, a haláltól, kétségától és bánattól. Ez vitte az embert a szerelmi raffinementok s mesterséges mámorok kigondolására. Ezekből lettek az idegbajok és idegpotenciák, sőt ezekből lesz lassan-lassan a művészet.” Ám ezeket az

eszméket, melyek a századvég és századforduló jellegzetes dekadenciáját tükrözik, néhol maguk az írók is meghaladják és továbbgondolják. Csáth Géza a *Muzsikusok* sorsának tragédiáját abban látja, hogy a „XIX. század második felében kerültek Magyarországra, egy műveletlen és szegény korszakban... Nem tudták meg soha, hogy a cigányos, kulturálatlan Magyarország áldozatai voltak, hogy ez rontotta meg életüket, (...) ez kényszerítette rá őket az ivásra, arra, hogy nyomorultul éljenek, és szegényen, csalódottan, nyomorultul haljanak meg”. Juhász Gyula *Alkohol és irodalom* c. esszéjében attól várja a narkotikumok terjedésének csökkenését, hogy a „természettudományos világnézet” és a „szociális higiéné” térhódítása lassan visszaszorítja ezeket. A fenti nézetek úgy próbálják megragadni az alkoholizmus és más szenvedélyek lényegét, hogy korhoz, elmaradottsághoz, különösséghez kötik magyarázatukat, helyenként azonban ráérzéseikben máig teljes egészében fel nem tárt eszmékre bukkanunk. Bizonytalanul körvonalazva, hátrítva a megoldásban való részvételt, reményvesztetten lemondva a saját cselekvés lehetőségéről társadalmi hatásokat sejtenek és társadalmi megoldásokat sürgetnek. „Szereljenek fel bennünket jobban a társadalmi életre. Testi és lelki éhségeinkről tegyenek. Tegyük nekünk szebbé az életet” — kívánja Ady *Alkohol* c. írásában. És mindenekelőtt megközelítésük vitathatatlan érdeme, hogy nem elszigetelve, hanem az önpusztítás valamennyi formáját egységben szemlélve próbálkoznak a probléma megoldásával.

Az értelmezési kísérleteknél azonban még meggyőzőbb a kötet elbeszéléseinek megjelenítő ereje. Gelléri Andor Endre *Négykézláb, Barna sör, Kosztolányi Részeg asszony*, Cholnoky László *Prikk mennyei útja*, Karinthy Frigyes *Az új élet* c. elbeszélésében egy-egy zsákutás életvitel teljes kilátástalansága bontakozik ki. Valamennyien végighúzódnak a magány, az emberi kapcsolatok sóvárgása és lehetetlensége, és egy kétségbeesett és célját tévesztett próbálkozás egy koncepcióknak megfelelő életforma elérésére. Szánalmasak és esendők, gyengék és reménytelen életűek ezek az emberek. A legtöbb feszültség Hajnóczy *Temetés* c. írásában van. Itt még az öntudat, az önkontroll nem tűnt el egészen, még megmaradt az objektív látás képessége, a külső szemlélődés és értékítélet is lehetséges. Így válik feszültebbé, ambivalenssé a viszony a konvencionális életforma nyilvánvaló külső jegyei és saját életének kétségbeesítő zűrzavara között, s ezzel még szorosabbra zárja maga körül a kilátástalanságot.

„Önök, tisztelt kortársaim, pompásan gyógyítják a tüneteket, de hát maga a betegség?” — hangzik el a kérdés Cholnoky Viktor elbeszélésében, *Az Arany Sarkantyú*ban, s újabb kérdéseket implikál. Az antológia, „*A magyar Pimodán*” a tüneti gyógykezelés szintjén vagy mélyebben ássa be magát a problémába? És egyáltalán, hol tart ma az alkoholizmus és egyéb önsorsrontó szenvedélyek elleni küzdelem? A kötet — szerkesztőjének igénye szerint — célul tűzte ki az alaposabb vizsgáló-

dást. Az alkoholizmus elleni harc azonban ösztársadalmi szinten az eredményesség odaláról megközelítve, a tekintélyes számú ráfordítás és befektetés ellenére, is, úgy látszik, egy még korábbi stádiumban van: a tünetek feltárásánál tart, a jelenség lényegének és felszámolásának lehetőségei még váratnak magukra.

HÓDI Éva

S Z Í N H Á Z

EGYHARMAD BITEF

(*Négy a tizenkettőből.*) A cím egyszerre valós és jelképes. A 17. BITEF tizenkét bemutatóelőadásából valóban csak négyet, az összműsor egyharmadát láttam, de amint utólag kiderült, több figyelemre érdemesült előadás nem is volt az idei belgrádi nemzetközi színházi szemlén. Talán máskor sem, de azelőtt mindig úgy tűnt, hogy a BITEF, az egész rendezvény műsora tömörebb. Még a gyengébb, érdektelenebb, különféle véletlenek — mint az államközi konvenciók, a téves informálás, vagy bármi más — folytán Belgrádba került előadások is kiegészítették egymást, ha külön-külön nem is, de összességükben vonzóak voltak. Most — a megjelenő kritikák tanúsága szerint — a hagyományos fesztiváli koherencia elmaradt. S ezen az összbenyomáson az sem változtathat, hogy a látott négy előadásból kettőt nyugodtan mellőzhettem volna másik két produkció érdekében. A bűvös négyes szám, a fesztiváli műsor egyharmada, továbbra is meghatározó, minősítő értékű. Természetszerűen jobban mint eddig bármikor felmerül a BITEF, az ilyen egyharmad-BITEF létjogosultságának kérdése. Kell-e? Mi értelme van? Nem öncsálás-e azt állítani, hogy a BITEF még mindig a világszínház pillanatnyi állapotának tükré, lenyomata? Meghatározható-e a BITEF-előadások útján, milyen a vígszínház, milyen törekvések kerülnek előtérbe, milyenek keresik az érvényesülés útjait? S nem utolsósorban: mit lehet tanulni néhány előadásból, ami hasznosítható lenne a hazai színháztársadalomban?

(*Közös téma: a magány.*) Ha van a látott négy előadásnak valamiféle közös jegye, közös meghatározója, az a magány témája. Erről szól a két Shakespeare-mű, *A vihar* és a *Szentivánéji álom*, Botho Strauss tíz epizódból álló drámájának, a *Kicsik és nagyok* előadása, s a magány motívumai fedezhetők fel Queneau *Stílusgyakorlatok*jának néhány részletében is. Német, olasz, spanyol előadások szólnak az egyedülmaradt emberről. Ismert és kevésbé ismert rendezők tartják szükségesnek erről vallani. Tudjuk, nem új téma a magány napjaink színházművészetében. Ami esetleg újdonságot jelent, az a művész magányának a problémája, amelyre a két

Shakespeare-darab előadása figyelmeztet. És ha a művész érzi a magányt, akkor ez afféle előrejelzés is lehet: újabb magányhullám közeledik. Ha viszont az okokat keressük, nem nehéz felfedezni közérzetromlásunk kiváltójaként a nyolcvanas évek kezdetének világpolitikai, de talán még inkább világgazdasági krízisét. Ilyen helyzetekben növekszik meg az ember kollektívérzése, s ilyen helyzetekben érezzük kifejezettebben elvesztségünket, aminek következménye magányunk súlyosodó terhe. Mindössze néhány előadás ez, csak színház — mondhatnák a bizakodók vagy azok, akik legyintéssel intézik el a művészet szeizmográf szerepét. Valóban lehet, hogy véletlenül egymás mellé került produkciókról van szó. Ennek ellenére mégsem hagyhat közömbösen bennünket a radarunkon felfogott néhány jelzés. Érzékeny emberek, művészek küldik ezeket felénk!

(Két Shakespeare-értelmezés.) Az játsszon Shakespeare-művet, akinek erre különös oka van, figyelmeztettek már a régiek, nyilván arra gondolva, hogy a drámaírók koronázatlan fejedelmének művei nemcsak rangot adhatnak színházának, rendezőnek, színésznek, hanem súlyos felelősséget, kötelezettséget is jelentenek mindazok számára, akik velük próbát tesznek. Tény, hogy Shakespeare drámái vannak annyira cselekményesek, hogy önmagukban is vonzóak lehetnek, de akinek nincs külön saját közölni valója is Shakespeare-rel, az jobb, ha messzire elkerüli. Az idei BITEF két Shakespeare-előadásának színpadra állítóit nem érheti az önálló értelmezés hiányának vádja. Mind *A vihar*, mind pedig a *Szentiván-éji álom* rendezője, a spanyol Jorge Lavelli és a német Roberto Ciulli, vallomástétel lehetőségét ismerte fel a választott drámák színpadra viteleiben. Mindketten a művészsorsról akartak vallani Shakespeare-rel. Eljárásukban is volt némi hasonlóság. Szerepösszevonással vélték elérhetőnek, hogy a művészproblémát megtestesítő szereplőt állítsák az előadás központjába. Lavelli ugyanazzal a színésszel, Nuria Esperttel játszatja *A vihar* varázslóját, Prosperót és famulusát, Arielt is. Ciulli előadásában Gordana Kosanović hármas szerepet kap: ő Puck, az erdei manó, Philostratos, az athéni uralkodó hoppmestere, s ő Vackor is a kézművesek előadásának rendezője. Mindkét előadásban a játék irányítói lesznek az abszolút főszereplők. A rendezők. A spanyoloknál ugyanaz a szereplő a fő- és segédrendező, a tudós, mindent kitervelő. Prospero és a tervek végrehajtója, Ariel, a tündér. A német előadásban a különböző jellegű dramaturgiai részeket összeállító, műegésszé szervező játékmester, Puok még két rendezőfeladatot kap, hivatásos és műkedvelő rendező a sokszálú történeten belül. A két koncepció közös jegyek mellett különbségeket is mutat. Prospero miután évekig készített bosszúját kitöltötte, megleckéztette azokat, akik neki fájdalmat, méhhetetlen keserűséget okoztak, eltöri pálcáját, eldobja tudós könyvét. Megbocsátása a művész üzenete, a művészet hatalma. Végőskig humánus gesztus. Azt nem merném állítani, hogy ezzel majd megszűnik a magánya, de hogy jóérzés tölti el, az biztos. Egészen más képet mutat a német előadás. Befejezése

nem eloszlatja, hanem hangsúlyossá teszi a rendező magányérzését. Puck, miután mindenkin segít, némi kerülővel összehozza azokat, akik eleve egymásért epedtek, egyedül marad. Társtalansága a másokat szórakoztató rendező magányérzése, fájdalmas felismerés. Akár azt is mondhatnánk, hogy befejezésében felesel, replikázik egymással a spanyol és a német előadás. Az utóbbi a keserűbb, s úgy tűnik, az igazabb is. S hogy önmaga, a rendező szerepe mennyire lényeges, meghatározó, azt a darab szelleméből adódóan, az előadáson belül egy remek ötlettel jelzi Roberto Ciulli. Amikor a történet végén a mesteremberek előadása következik a shakespeare-i forgatókönyv szerint, akkor a megjelenítés többi szereplői levonulnak a nézőtérre, nézőkké változnak, kíváncsian figyelik, hogy sikerül az előadás. Sikerről természetesen szó sem lehet, a műkedvelők enerváltak, tempótlanul, a *Szentivánéji álomban* betétként szereplő történetet kellő komikum nélkül mondják föl. S ezzel Ciulli nem eredeti megoldást talált a mindig problematikus amatőr előadás hiteles megjelenítésére, bár ez a jellege sem vitatható el, hanem beszédesen bebizonyította a rendező előadásformáló szerepét, irányító funkciójának megkerülhetetlenségét. Számos kisebb-nagyobb ötlettel lehetne még illusztrálni ennek a különös előadásnak az értékét, kidolgozottságát. Különösségére pedig az a magyarázat, hogy a megjelenítés legvégén derül ki a tétel, ekkor látjuk, mire megy ki a játék: a rendező a magára maradt Puckban önmagát siratja. Természetesen nem csak egyetlen rendező magányáról van szó, hanem az adott példán keresztül általában a művészsorsról értesülünk hiteles színházi formában.

(Az új német rendezői iskola.) Az „új” jelző némi magyarázatra szorul. Nem is olyan új, már évek óta jelen van, rendszeresen van jelen a BITEF-en látott előadásokban. Sajátossága bizonyos naturalizmus, amely nem téveszthető össze a néhány évvel ezelőtt megismert angol naturalizmussal. A németeknél is érezhető az a törekvés, hogy minden valódi legyen, a kellékek is, a játék is. Ennek ellenére érezni bizonyos megrendezettséget, azt, hogy ez a hamisíthatatlan valóság kitervelt. Inkább a kellékek, mint a színészek játéka sugallja ezt. (Az angoloknál egybeforr a kettő.) Hogy kialakított színházesztétikai elvről van szó, annak bizonyítékát abban kell látni, hogy mind klasszikus, mind új műveket egyaránt ezzel a naturalizmus felé hajló stílussal visznek színre. Mindkét kategóriában a jelenidejűséget akarják vizuálisan és színészi játékkal érzékeltetni, sőt nyomatékosítani. A most látott *Szentivánéji álomban* ezt a szándékot segítették a szöveghúzások, a koncepcióba be nem illeszthető szereplők elhagyása. Vitathatatlan, hogy olykor érződik bizonyos kimódoltság a klasszikusokat időszerűsítő próbálkozásokban. De az is nehezen kérdőjelezhető meg, hogy ezek az intervenciók a jelenben élni akaró, csak itt élni tudó színház érdekében történnek. Lehet siránkozni az elvesző szép költői szövegen, de értelmetlenség lenne ezért feláldozni a legszínházibb éltető elemet, a jelenidejűséget. A német rendezői iskola em-

lített másik lényeges jegye a színészi játék hitelességének hangsúlyozása. A játék helyett a szituációk megéltségének nyomatékosításával kívánják a valóság érzetét kelteni. Ehhez azonban nagy-nagy színészi alázat, önfegyelem kell, amit nem mindenütt találni. A német színház az kivétel, akkor is élmény, ha a papírforma szerint ilyesmire nem számíthatunk.

GEROLD László

KRÓNIKA

ÉVFORDULÓK MEGEMLEKEZÉSEK. Dositej Obradovićnak a szerb felvilágosodás legjelentősebb írója főművének az *Élet és viszontagságok* (Život i priključenija), valamint a *Levelek Haralampiehez* (Pisma Haralampiju) megjelenése 200. évfordulója alkalmából rendezett Matica srpskabeli tudományos tanácskozás és az ürögi megemlékezés képezte a gerincét annak az ünnepségsorozatnak, amelyet az író tiszteletére immár hagyományosan, minden évben megrendeznek. Živan Milisavac a Matica elnöke ünnepi beszédében annak a reményének adott kifejezést, hogy két éven belül elkészül az a tudományos projektum, amely alapján a teljes életmű értékelhető lesz.

Jovan Jovanović Zmaj születése 150. évfordulóját is méltóképpen kívánja megünnepelni Újvidék. Tudományos tanácskozások, műveinek új szerbhorvát és fordításos kiadásai jelennek meg a szoborleplezés szerepel az ünnepség műsorában. A Matica srpska kiadó megjelenteti a költő bécsi naplóját, a Forum Kiadóban pedig már el is készült az a reprezentatív verseskötet, amely keresztmetszetében mutatja be Zmaj költészetét. A tulajdonképpen első átfogó magyar nyelvű Zmaj kötethez Mladen Leskovac akadémikus, Zmaj költészetének legjobb ismerője írt életutató és munkásságot bemutató tanulmányt. Az Ács Károly szerkesztette Zmaj-kötetnek Budapesten is lesz bemutatója, azon a november eleji megemlékezésen méltatják, amelyet a Thököliánum egykori vezetője, valamint Arany, Petőfi, Madách avatott fordítója tiszteletére rendeznek. Újvidéken már megnyílt a Zmaj köztéri szobrára kiírt pályázatra beérkezett pályaművek kiállítása. A zsüri döntése szerint a róla

elnevezett utcában Dragan Nikolić belgrádi szobrász bronzba öntött alkotását helyezik majd el.

Jovan Soldatović újvidéki szobrászművész hat özet ábrázoló kompozícióját tartotta a zsüri legmegfelelőbbnek arra, hogy Jajce történelmi jelentőségű épülete előtt — amelyben pontosan negyven évvel ezelőtt az AVNOJ második ülésén kikiáltották a Jugoszláv Föderatív Népköztársaságot — állítsák föl.

Az AVNOJ második ülése évfordulójának alkalmából a Forum Könyvkiadó hasonló kiadásban megjelenteti Josip Broz Tito *A leigázott jugoszláv népek szabadságharca* című könyvet. E könyv volt a főszerkesztés után az első magyar nyelvű könyv Jugoszláviában, 1945 elején a III. hadsereg propagandaosztálya kiadványaként jelent meg.

DIJAK, ELISMERÉSEK. A Nobel-díjas Ivo Andrić tiszteletére létesített irodalmi díj idei nyertese David Albahari. A zsüri értékelése szerint az elmúlt év folyamán Albahari *A halál leírása* (Opis smrti) című könyve volt a szerbhorvát nyelvterület legjobb novellás kötete.

Az idei Csépe Imre-emléknapok szervező bizottsága Fehér Ferencet tüntette ki emléklakettjével. Fehér Ferenc rendszeresen közreműködik Csépe Imre írói hagyatékának rendezésén, kiadásán és ő kezdeményezte az Aranyesh elnevezésű vers- és prózamondó versenyt.

A Topolya. község és a Képes Ifjúság című hetilap közösen alapított Nagypáti Kukac Péter Képzőművészeti Díjat az idén Szajkó István szabdkaú képzőművész kapta.

A HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK ÖTVEN SZÁMA. A nyár folyamán jelentek meg a Magyar Nyelv Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete folyóiratainak legújabb számai, köztük a Hungarológiai Intézetet alapító tanár és tudós dr. Szelei István akadémiakust születésének harvanadik évfordulóján köszöntő 49. és a kerek számot viselő 50. is. Ebből az alkalomból a Bölcsészkaron szerény ünnepség volt, amelyen dr. Bori Imre egyetemi tanár köszöntötte Szelei Istvánt születési évfordulója és nyugállományba vonulása alkalmából, az ünnepelt pedig a Hungarológiai Közlemények jelentőségéről beszélt.

Bori Imre többek között a következőket mondta: „Az irodalmi lexikon meghatározása szerint például az emlékkönyv „egy személy tiszteletére vagy valamilyen évfordulóra, kiemelkedő alkalomra készült kiadvány”, amely „tartalma szerint különböző szerzők tanulmányaiból... áll”. Az ilyeneket — olvashatjuk továbbá — „főként barátok, tanítványok, tisztelet pályatársak írják, s a tanulmányok elsősorban az ünnepelt kutatási területéhez kapcsolódó témákkal foglalkoznak”. Nos, mindenki összevetheti a *Hungarológiai Közlemények* Szelei István-számát fent idézett meghatározásunkkal, s ha megszemenő következtetéseket akar levonni a tapasztaltakból valaki, akkor tegye azt a tanulmányok felőlelte, megragadta problémakörök kapcsán is. Jól látható ugyanis, hogy a Szelei István által is művelt diszciplínák vannak képviselve kiadványunkban. Így a XIX. század magyar irodalmának története, a stilsztika és az irodalomelmélet a jugoszláviai magyar irodalom története, valamint a nyelvészet (s ebben a nyelvművelés aspektusa is), s ide kapcsolódik két egyetemista szakdolgozat is kiegészítésként, mert ezek is XIX. századi irodalmi kérdéseket érintenek. Mindezt pedig Szelei István munkáinak ugyancsak itt található tüzetes bibliográfiája hivatott dokumentálni.

S mert a véletlen (ez a nagy ha-

talom és nagy rendező) úgy hozta, hogy a *Hungarológiai Közlemények* 49. Szelei István tiszteletére kiadott emlékkönyv-számának sajtóbemutatója egybeesik tudós kollégánk nyugállományba vonulásával, így módon Szelei István hivatali pályájának a záróköve lett ez az intézeti kiadvány. S az is természetesen a véletlen műve, hogy aki e kötet itteni és mostani méltatását vállalta, ötödikes gimnazistaként 1945 őszén ott lehetett — ott volt e hivatali (szebben szólva: tanári) pályájának úgyszólván a kezdeteinél, amikor sok diaktársával egyetemben Szelei Istvánban szeretett tanárát tisztelte.

Az alábbiakban néhány gondolatot idézünk Szelei István összefoglalójából:

Nem kívánok történelmet csinálni abból, ami (még) nem az, sőt a jövőben az eddiginél talán még aktuálisabban kell majd kísérnie a tudomány mindenkori jelenét. Viszont azzal is számolnunk kell, hogy mindenki és mindenkor a történelemnek dolgozik, bármennyire is a pillanat jegyében teszi azt, amit tesz. Gondoljunk arra, hogy ma már irodalmunk és kultúránk történelmi anyagában tartjuk számon, ami úgyszólván szemünk előtt, ami a még itt levő nemzedék révén, vagy pedig általunk született meg: a fél évszázados Kalangyát vagy Sinkó Ervin majd negyed százada elmondott székfoglalóját, amely munkánk megindulásának jeladása volt. De jóval fiatalabb és későbbi évszázadú alkotók és alkotások is már helyet kaptak akadémiai irodalomtörténetekben, antológiákban és gyűjteményes kötetekben. A jövő irodalom és tudománytörténete minden bizonnyal a mi mostani tevékenységünkre is úgy fog tekinteni, ahogyan mi tesszük egy-egy lapunk, folyóiratunk, színházunk, társulatunk vagy intézményünk múltjának megközelítésében, tehát a kulturális folyamatosság e most adott szakaszát s benne a mi szerepünket vizsgálva egyebek mellett azt fogja mérlegre tenni, hogyan szolgáltunk annak érdekeit, ügyét, mik voltak a feladataink, milyenek céljaink és terveink, arányban voltak-e velük ké-

pességeink, tudásunk és felelősségünk. Bármennyire jelentéktelennek látszik is ez a mai alkalom arra, hogy ilyen magasra tett mércével emlékezzünk meg közlőnyünk 50. számáról, talán mégsem lesz fölösleges erre is gondolunk. Végtere is — leszámítva néhány alkalmi, rövid életű vagy évkönyvszerű kiadványt — mégis a Közlemények tekinthető ezen a tájon az első, folyamatosan és rendszeresen megjelenő magyar nyelvű folyóiratnak a humántudományok területén.

Erre a kezdetben, az 1969. első számunk szerkesztésekor, kissé bátortalanul csak mint egy távolabbi lehetőségre gondoltunk. A beköszöntő írásban ui. azt olvashatjuk, hogy „... egyelőre csak időnként jelenik meg, hogy *bepillantást nyújtson a munkatársak elvégzett vagy folyamatban levő munkájába*”. A bulletin-jelleggel indult kiadvány azonban már a második számtól (ami egyben a második évfolyamot is jelentette) valóra váltotta azt az óhajt, hogy „*remélhetőleg már 1970-től kezdve rendszeres folyóirat formájában jut az olvasó elé*”.

1979 végéig a szerkesztési koncepciókban nincs jelentősebb változás, a 41. (decemberi) számtól kezdve az 51-ig kétszer is átszervezett szerkesztőség azonban többrendbeli újítást vezetett be. Nagyobb terjedelmű tanulmányok jelentek meg (ennek megfelelően egy-egy számban csökkent a szerzők száma), el-elmaradtak az Intézet belső életéről tudósító tájékoztatók, s az Intézettől való függetlenedés irányának jele az is, hogy pl. az utolsó két számban mindössze egy intézeti dolgozó szerepel egy rövidebb írással. Ugyanakkor a folyóirat szövetségi jellege (s egyben rangja) azzal is megerősítést nyert, hogy kiadótanácsa más köztársaságokból való tagokkal bővült (Szkopje, Zágráb, Szarajevó, Belgrád). — Annak ellenére, hogy — úgy tűnik — némileg fel lazultak a szálak, amelyek a Hungarológiai Közleményeket az Intézethez kapcsolták, s amelyek éppen ennek folytán (tehát egy kissé még mindig bültén-jellege és szerepe következtében

mozgásterét is szűkítették, a folyóirat nem adta fel egyéniségét, sajátos feladataiból következő tartalmi orientációját, s arra törekszik, hogy a szó közvetlen értelmében is folyóirattá legyen.

Ha most visszatekintünk a majdnem másfél évtizedes útra, megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a Hungarológiai Közlemények valóban azzá fejlődött, aminek első szerkesztői szánták az induláskor. Ez nem csekély mértékben annak tulajdonítható, hogy mind az ötven szám és a mindenkori szerkesztőség következetesen törekedett arra, hogy kielégítse a tudomány iránt támasztott közösségi — társadalmi igényeket; hogy megőrizze önmaga magas színvonalát és objektív tudományosságát. A folyóirat nem hódolt spontán érdekeknek, hasábjai sem váltak a kutatási eredmények egyszerű lerakódóhelyévé vagy kirakodóvásárává, hanem mindig átgondolt tudományos és tudománypolitikai elveket követett, a szerkesztők tudatosságának tanújelékként. Ennek méltánylása abban is kifejezésre jut, hogy a Hungarológiai Közlemények ma is, mint ahogyan a múltban, az egyetlen társadalomtudományi folyóirat Vajdaságban, amelynek finanszírozásához szövetségi alapok is hozzájárulnak.

Ma úgy tudom megítélni Közleményeink szerepét és jelentőségét törekvéseink realizálásában, természetesen a konkrét tudományos eredményeken kívül, amelyek az egyes írások hoztak, hogy jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy

1) a hungarológiai tudományokat szervezsen beépíthessük a hazai tudományosság épületébe,

2) világosabb megfogalmazást nyerjenek a jugoszláviai magyar filológia feladatai sajátos viszonyainknak megfelelően,

3) jelentős számú külső munkatárs számára publikációs lehetőséget biztosított, s ezzel bátorítást adott a tudományos munkához,

4) olvasói körében s ezen túl is megerősítette a jugoszláviai magyar kultúra és tudomány fejlődési lehetőségeinek és életképességének a tudatát.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Josip Broz Tito összegyűjtött művei XI—XIII.* (1942. június 4.—1943. január 20.)
- Josip Broz Tito: *A leigázott jugoszláv népek szabadságharca* (az 1945 elején megjelent könyv hasonmás kiadása)
- Jovan Veselinov Žarko: *Az autonóm Vajdaság születése* (második, bővített kiadás)
- Rehák László: *Világnézet, ideológia, tudományos megismerés* (cikkek, tanulmányok világnézetünk alapjairól)
- A JKSZ KB 7., 8. és 9. ülése
- Bognár Antal: *Esélyek könyve* (regény)
- Kopeczky László: *Savanya, lóra!* (regény)
- Beder István: *Kecsketemplom* (regény)
- Hódi Sándor: *Magatartásformák és társadalmi viszonyok* (értekezés)
- Gerold László: *Színház a nézőtérrel* (értekezés)
- Petkovics Kálmán: *Régi szabadkai játékok* (értekezés)
- Geleta Piroska: *Így zajlott az életem* (népi önéletrajz)
- Jovan Jovanović Zmaj: *Hol megálltam . . .* (válogatott versek)
- Fehér Ferenc: *Szeptemberi útravaló* (gyermekversek, második, bővített kiadás)
- Guelmino Sándor: *A nebuló könyve*
- Sunčana Škrinjarić: *Elődök utcája* (ifjúsági regény)
- Várady Tibor: *Međunarodno privatno pravo* (egyetemi tankönyv)

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Gerold László: Kritikus és krónikás (Jovan Hristić: *Pozorište, pozorište II.*) 1215
- Sebők Zoltán: Monográfia Džamonjáról (Giulio Carlo Argan: *Dušan Džamonja*) 1218
- Szombathy Bálint: Ver(s)ziók (*Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában*) 1220
- Sárvári V. Zsuzsa: Két néprajzi kiadványról (Varga Marianna: *Magyar népviseletek régen és ma*) 1222
- Hódi Éva: A „sárga ördög” avagy az alkoholizmus és más szenvedélyek (*A magyar Pimodón*) 1225

S z í n h á z

- Gerold László: Egyharmad BITEF 1229

KRÓNIKA

- Évfordulók, megemlékezések; Díjak, elismerések; A Hungarológiai Közlemények ötven száma 1233
- A Forum Könyvkiadó új kiadványai

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1983. október. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišića utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzi meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.